МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Бердянський державний педагогічний університет

Софія Філоненко

МІСІЯ ЗДІЙСНЕННА: ПОПУЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА У ДЗЕРКАЛІ КРИТИКИ

Літературно-критичні статті

Мелітополь
Видавничий будинок
Мелітопольської міської друкарні
2017

УДК 821.161.2.09’06
Ф 51

Рецензенти:

Гребенюк Т.В. *– доктор філологічних наук, професор кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету*

Левченко Г.Д. – *доктор філологічних наук, доцент кафедри українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Друкується за рішенням вченої ради
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 14 від 21.12.2017 р.)

Ф 51 Філоненко С. Місія здійсненна: популярна література у дзеркалі критики: літературно-критичні статті / Софія Філоненко. – Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2017. – 183 с.

ISBN

У книжці вміщено літературно-критичні статті про твори сучасної української популярної літератури. Рецензії, які публікувалися на сайтах «ЛітАкцент» і «Буквоїд» у 2013–2017 роках, присвячені романам і повістям Ірен Роздобудько, Олексія Волкова, Владислава Івченка, В’ячеслава Васильченка, Андрія Кокотюхи, Богдана Коломійчука, Ірини Даневської, Симони Вілар, Сергія Постоловського, братів Віталія і Дмитра Капранових, Віктора Савченка. Видання стане у пригоді студентам, учителям, викладачам, а також усім, хто цікавиться актуальною українською літературою.

УДК 821.161.2.09’06

ISBN

© Філоненко С.О., 2017

ЗМІСТ

Сучасна українська критика: виклики й відповіді 5

АВАНТЮРИ І МІСТИКА, РОМАНТИКА І ПОЛІТИКА

Цілюще джерело правди, або Містичні обставини політичної справи [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Таємне джерело»] 13

Франкенштейн у подільському лісі. Саспенс. Драйв. Сенсації [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Повний місяць»] 20

До Росії з ненавистю: українська версія шпигунського роману [рецензія на роман Сергія Постоловського «Ворог, або Гнів Божий»] 32

Геополітично-гендерний Warcraft, або Чудовисько 098 у Зоні № 17 [рецензія на роман Владислава Івченка «Химери Дикого поля»] 39

Нірванський стрілець і махрова всьопропальщина [рецензія на роман Олексія Волкова «Вовчий місяць»] 46

Still Loving You… [рецензія на роман Ірен Роздобудько «Ґудзик-2. Десять років потому»] 52

Зоодетективне intermezzo в рустикальних декораціях [рецензія на роман Владислава Івченка «Детективна агенція «Буря і Натиск»] 58

Хіба мовчать ягнята? [рецензія на роман В’ячеслава Васильченка «Жорстокі ігри Вельзевула»] 65

ІСТОРІЯ З УКРАЇНСЬКОГО ПОГЛЯДУ

Меч, кинджал, корона і серце: романтична версія Третього хрестового походу [рецензія на роман Симони Вілар «Лазарит»] 71

Вижити й перемогти: історична драма в голлівудському форматі [рецензія на романи Андрія Кокотюхи «Найти и уничтожить», «Спасти Скифа»] 79

Чи можливий терорист у вишиванці? [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Київські бомби»] 87
Гірка пілюля під медовим соусом [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Охота на Маршала»] 99
«І вражою злою кров'ю волю окропіте…» [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Справа отамана Зеленого»] 111
Одна калина за вікном, одна родина за столом… [рецензія на роман братів Капранових «Забудь-річка»] 122
Між поразкою і перемогою, або Хай живе Симон Петлюра! [рецензія на книгу Віктора Савченка «Симон Петлюра»] 129
Прекрасний принц у грі європейських престолів [рецензія на роман Ірини Даневської «Німецький принц Богуслав Радзивіл»] 136

ДЕТЕКТИВИ В СТИЛІ РЕТРО

Як найкращий сищик імперії пройшов крізь вогонь, воду і мідні труби [рецензія на роман Владислава Івченка «Найкращий сищик імперії на службі приватного капіталу»] 142
Тисяча і одна ніч з Іваном Карповичем [рецензія на роман Владислава Івченка «Одіссея найкращого сищика республіки»] 151
Ласкаво просимо до Львова! Детективні маршрути старовинного міста [рецензія на «львівський» цикл ретродетективів Андрія Кокотюхи] 156
Австрійські скелети у львівських шафах [рецензія на твори Богдана Коломійчука «В'язниця душ», «Небо над Віднем»] 164
Львів. Кава. Кров. Польові дослідження з галицького психоаналізу [рецензія на роман Богдана Коломійчука «Візит доктора Фройда»] 169
Детектив зі смаком лимонаду [рецензія на роман Ірен Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки»] 175

Сучасна українська критика: виклики й відповіді

Постать критика є однією з важливих ланок літературного процесу поруч із фігурами автора і читача. Разом із самим письменством критика як інститут переживає ціннісну трансформацію починаючи з 1990-х років. Змінилися її «місце прописки», функції, адресація і жанрова природа. Уже не вперше ведуться дебати про місію критики для сучасної літератури. Коло питань стабільне: хто має право називатися критиком? для кого пише критик і які його завдання? на які питання щодо твору має відповісти? на які стандарти орієнтуватися під час оцінювання тексту? які можливості в читачів ознайомитися з фаховими оцінками книжкових новинок і чи потребують вони їх? де проходить межа між читацьким відгуком і рецензією?

Письменники нарікають або на повну відсутність критики, або на відсутність системності, суб'єктивну вибірковість аналізованих творів, або на розпливчастість критеріїв оцінки. Для більшості рецензентів чи оглядачів це зайняття наразі залишається хобі або волонтерством. Для нормального функціонування книжкового ринку потрібна фахова, компетентна, аргументована, оперативна й «стратегічна» критика, спроможна структурувати книжковий потік і накреслити вектори розвитку письменства, створити стереоскопічну картину літератури і спрогнозувати її майбутнє.

Обговорення цих питань відбуваються під час чільних подій літературного життя в Україні. Так, 18 травня 2017 року на Книжковому Арсеналі в Києві журнал «ШО» організував дискусію «Чи існує для критиків письменник, який вважає, що критиків не існує?» за участі Юрія Володарського, Тетяни Трофименко, Олега Коцарева й авторки цих рядків. Дебати продовжилися восени на Львівському форумі видавців, де 14 вересня Юрій

Володарський, Тетяна Трофименко, Тетяна Калитенко, Євгеній Стасіневич дискутували на тему «Критик, автор і читач: кохання без відповіді чи пристрасний роман?» До проблеми літературної критики систематично звертаються автори сайту «ЛітАкцент», зокрема головний редактор Ірина Троскот у статті «Про критику» (8 жовтня 2017 року), Дарія Пугач – «Літературна критика майбутнього» (21 листопада 2017 року), Ірина Ніколайчук – «Наш Маркес найкраще смакує на пляжі, або Про крайнощі в сучукрліткритиці» (1 вересня 2017 року), «Критикувати не можна читати, або Зразковий читач рецензій зразка 2017 року» (3 листопада 2017 року). До полеміки про критику долучився письменник Андрій Кокотюха в статті «Чому в Україні нема літературної критики, або Комплекс Капітана Колбаскіна» («Буквоїд», 28 вересня 2017 року), літературознавець Тетяна Трофименко у статті «Незаперечні переваги непозбувної бентеги» («Новинарня», 2 лютого 2017 року). Багато уваги питанням критики приділив Євгеній Стасіневич в інтерв'ю «Літературна критика стала надмірно емоційною, навіть істеричною» («MediaSapiens», 30 червня 2017 року), «Ми довго були у стані, коли література – це або треш, або скрижалі» («Platforma», 18 серпня 2017 року) та «Хоррор – це можливість приручити зло» («Інтерв'ю з України», 29 жовтня 2017 року).

В останні 10–15 років літературна критика втекла із друкованих видань у віртуальну реальність, тепер вона існує переважно на Інтернет-ресурсах: «ЛітАкцент», «Буквоїд», «Читомо», у рубриках про культуру на порталах «Новинарня», «Збруч», «Лівий берег», «Zaxid.net», в оглядах на Youtube (рух буктьюберів), а також у соціальній мережі Facebook. Переваги мережевої критики загальновідомі: оперативність, демократичність (долучитися до неї можуть не лише фахівці), максимально широке охоплення аудиторії та інтерактивність (за кожною публікацією йдуть лайки, репости, коментарі). Однак, як слушно зауважив Євгеній

Стасіневич, «молоді автори є дітьми соцмереж, а тому привносять у критику формат емоційного фейсбучного посту»[1]. Відтак, емоційне (часом істеричне) начало, трапляється, превалює над аналітикою та виваженими оцінками. Блогерська критика подеколи хитається між двома полюсами: знищити або звеличити письменника. Масове рекрутування до критики нефахівців, які не володіють інструментами літературного аналізу і не знають ширшого культурного контексту, також має негативні наслідки: критика трансформується в хроніку літературного життя, у переказ змісту творів (або їх анотацій) і читацький відгук.

Хвороби росту, які переживає сучасна літературна критика в Україні, не є унікальними: майже ті самі питання актуальні і для критики театральної, музичної, кінокритики. Восени 2017 року у Facebook розгорнулася дискусія про кінокритику й сучасне українське кіно, спричинена різкими висловлюваннями директорки кінотеатру «Жовтень» Людмили Горделадзе, першого заступника голови Держкіно Сергія Неретіна і реакцією на них кінокритиків, зокрема Олександра Гусєва. Низку матеріалів цієї дискусії опублікував сайт «Детектор медіа». Дар'я Бадьйор, кінокритик і редакторка відділу «Культура» в LB.ua, у статті «Доки крутиться вентилятор: кінокритична драма» (6 жовтня 2017 року) окреслила три дилеми, з якими «…український критик, напевне, стикається, коли пише про українське кіно. Перша: оцінювати фільм як продукт чи як витвір мистецтва? Друга: включатися в розуміння всіх перипетій вітчизняного кінопроцесу чи ні? Третя: оцінювати українське кіно, виходячи лише з українського контексту, або ж зі світового?»[2]

---

[1] *Стасіневич Є. Літературна критика стала надмірно емоційною, навіть істеричною // MediaSapiens. – 30.06.2017 [Електронний документ]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/evgen_stasinevich_literaturna_kritika_stala_nadmirno_emotsiynoyu_inodi_navit_isterichnoyu.*

[2] *Бадьйор Д. Доки крутиться вентилятор: кінокритична драма // Детектор медіа. – 6.10.2017 [Електронний документ]. – Режим доступу: http://detector.media/kritika/article/130646/2017-10-06-doki-krutitsya-ventilyator-kinokritichna-drama.*

Ці три дилеми легко екстраполювати з кіно на літературу, особливо на той її сегмент, який ми називаємо «масовою», «популярною», «жанровою» (позаяк вона, як і кіно, адресована найширшій аудиторії і є частиною масової культури, індустрії розваг). Проблема критики сучасної української масової літератури вирізняється в дискусіях окремо. Для всіх гравців книжкового ринку: авторів, видавців, перекладачів, журналістів – зрозуміло, що критика не встигає відрефлектувати весь потік новинок, які з'являються друком: детективів, трилерів, мелодрам, пригодницько-історичних романів тощо. Значна кількість книжок цих жанрів залишається поза увагою критиків – неосмисленими, невидимими, як інша сторона Місяця, не вписаними в літературний процес. У першу чергу, це шкодить авторам, які не отримують фахової оцінки написаного. Читачі, обираючи твори в книгарні чи бібліотеці, також не привчені орієнтуватися на критику й керуються здебільшого рекомендаціями знайомих, порадами й рейтингами на читацьких форумах чи рекламою.

Сегмент масової літератури наразі активно розвивається, кількість видань поступово переходить у літературну якість. Засадничо автори жанрового письменства – «ремісники» – не націлені на створення шедеврів, не пишуть для вічності. Чи годиться і чи прагнеться критику розмінювати талант і присвячувати свої тексти творам-«одноденкам», які, ймовірно, стануть «гумусом» для книжок із високої полиці? Разом із тим постає питання критеріїв оцінки популярних текстів, яка має враховувати їхню специфіку: не можна з одною міркою підходити, приміром, до романів Марселя Пруста і Стівена Кінга. В елітарної і масової літератури різні «логіки» і «практики», якщо скористатися словами Кена Гелдера, різні функції, і читачі мають щодо них абсолютно різні очікування.

Подеколи в сучасних критиків існує спокуса стерти на порох авторів «недолугих» і «примітивних» розважальних текстів. На моє переконання, теперішньому критику

годиться пам'ятати, що він або вона має діло з індустрією та ринком, які формуються, а англійський газон, як відомо, плекають 300 років. Важливо бачити кожне явище в розвитку і в перспективі. Ще донедавна гуманітарії одноголосно висловлювали скепсис щодо існування української жанрової літератури, однак у 2010-х ми маємо стільки нових імен, творів, жанрів і форматів, що сумніви мають відпасти самі собою. Замість дилеми «існує чи не існує», варто порушувати питання про якість творів, про актуальні тенденції й жанрові експерименти, зв'язки із зарубіжною літературою й кіно. Окрім недоліків і прорахунків, критик повинен шукати й позитивні моменти в аналізованих творах, намагатися «не придушити дитину в колисці» своїм різким та необережним словом. Ідучи за ідеєю Юрія Шереха, культивувати не «критику нагляду», а «критику вгляду»: «Критика нагляду має свої раз усталені зразки і свої більш чи менш вузькі раз усталені вимоги. Кожний новий твір вона приміряє до цих зразків і вимог – і відповідно до цього схвалює або засуджує його. Вона не вчувається ні в літературний процес, ні в душу автора: вона виконує відповідно до своїх поглядів функцію оцінки й нагляду – своєрідну поліційно-критичну функцію. Не те критика вгляду. Вона свідомо відмовляється від літературно-поліційних функцій. Намагаючися схопити невідтворну сутність твору і принцип взаємопов'язаності його складників, вона хоче цим авторові допомогти усвідомити себе, а читачеві – зрозуміти автора. Це не літературна поліція, а радше – літературна консультація» («Два стилі літературної критики»)[3].

Повторюваною тезою в дискусіях про сучасну українську критику є потреба її професіоналізації. На мій погляд, вона передбачає також спеціалізацію критиків: за винятком талановитих універсалів, яких народжується

[3] *Шерех Ю. Не для дітей. Літературно-критичні статті й есеї. – Нью-Йорк : Пролог, 1964. – С. 405.*

кілька на століття, критик має добре розбиратися в обраному сегменті літератури: сучасній поезії, драматургії чи дитячому письменстві. Це також справедливо і для критиків, які пишуть про жанрову літературу, що висуває свої вимоги. Щоб правильно оцінити детектив, приміром, треба добре вивчити закони жанру, його історію, зарубіжний контекст і новітні тренди, причому не тільки літературні, але і в кіно й на телебаченні та в інших сферах масової культури. Критик має бути відданим читачем і знавцем творів свого жанру, а також розуміти природу масової культури, закономірності її розвитку, провідні теорії. Зрештою – відчувати стійкий інтерес до жанрової літератури й бажання говорити й писати про неї.

*****

Пропонована книга складається з 22 рецензій на твори сучасної української популярної літератури, які були оприлюднені у 2013–2017 роках на Інтернет-сайтах «Буквоїд» і «ЛітАкцент». Літературно-критичні статті присвячені романам і повістям 12 авторів: Ірен Роздобудько, Олексія Волкова, Владислава Івченка, В’ячеслава Васильченка, Андрія Кокотюхи, Богдана Коломійчука, Ірини Даневської, Симони Вілар, Сергія Постоловського, братів Віталія і Дмитра Капранових, Віктора Савченка, які надруковані у видавництвах «Нора-друк», «Темпора» (Київ), «Фоліо», «Клуб Сімейного Дозвілля» (Харків) і «Твердиня» (Луцьк). У рецензіях ідеться про твори різних жанрів: детективи і трилери, мелодрами і бойовики, фентезі і шпигунські романи, сімейні саги, пригодницькі романи з елементами містики, історії, лав-сторі. Звісно, із них не можна скласти цілісної картини розвитку української масової літератури за п’ять років. Однак зібрані докупи, рецензії презентують певний її зріз, дають змогу побачити істотні тенденції. Пишучи їх, я намагалася розглядати кожний твір у контексті не тільки літературному, але й

культурному – звідси часті відсилання до кіно й телесеріалів, відеоігор і популярної музики.

Читаючи твори названих вище авторів, я відчувала справжнє задоволення від текстів і бажання висловитися про них. З часової дистанції я розумію, що мій щирий інтерес та захоплення позначилися на рецензіях, і я намагалася бути для письменників більше «адвокатом», ніж «прокурором». Як дослідниця масової літератури, я не можу залишатися абсолютно безсторонньою особою з «холодним серцем»: я зацікавлена в розростанні мого об'єкта студій, у письменницьких успіхах та в максимальному розширенні аудиторії популярних творів – у тому, щоб наша масова література відбулася, щоб читач і автор нарешті зустрілися. У кожному художньому тексті я намагалася побачити творчі можливості письменників у перспективі і якоюсь мірою стимулювати їх до повнішого розкриття.

Мені доволі складно було змінити адресата своїх висловлювань. Якщо монографії та академічні статті в літературознавчих виданнях призначалися для вузького кола фахівців, то в рецензіях я спробувала звернутися до читачів, які не мають спеціальної підготовки і є просто любителями детективів, мелодрам чи історичних романів. Довелося системно знайомитися з відгуками на книжки на аматорських сайтах, щоб зрозуміти для себе, що саме шукає публіка в тексті. Для мене важливо було знайти інтонацію живої розмови із зацікавленими читачами, оскільки часто доводиться відповідати на питання «Що почитати?» Рецензії я пишу так, ніби розповідаю про той чи інший твір своїм знайомим-нефілологам, без складних термінів чи теоретичних конструкцій. Разом із тим, я намагалася уникати категоричних і вузькосуб'єктивних оцінок («подобається – не подобається», «добрий текст – поганий текст») і говорити про жанри, сюжети, персонажів, мову і стиль творів, актуальність проблематики, літературні

традиції і контексти, словом, про те, що в першу чергу цікаво мені самій як читачці.

Назва збірки рецензій «Місія здійсненна» стилізована під назву серії голлівудських бойовиків і виражає мій оптимізм щодо народження і розвитку української масової літератури в добу Незалежності, а також щодо становлення сучасної професійної критики, яку неодмінно породить вітчизняний книжковий ринок. Упевнена, що через 10 років жодному письменникові чи видавцеві не спаде на думку сумніватися в наявності критики як інституту та в її аналітичній спроможності й компетентності.

АВАНТЮРИ І МІСТИКА, РОМАНТИКА І ПОЛІТИКА

Цілюще джерело правди, або Містичні обставини політичної справи

Кокотюха Андрій. Таємне джерело. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 288 с.[4]

Кожний роман Андрія Кокотюхи – це виклик і жорстким жанровим законам, і стереотипам масової свідомості. Новий твір популярного белетриста черговий раз продемонстрував його відкритість до експериментів на полі детективного жанру. Юрій Макаров, автор передмови до книги, резонно відзначив у ній елементи «фольклорної містики», «наукової фантастики», «політичного трилера», «ліричної мелодрами» і «психологічного детективу».

У «Таємному джерелі» зійшлися докупи три лінії творчості письменника. Найперша – «готична» детективна проза: у романах «Темна вода», «Легенда про Безголового», «Пророчиця» та «Аномальна зона» колізія вибудовується навколо спроби раціонально пояснити містичні злочини. По-друге, новий твір продовжує лінію рімейків фольклорних сюжетів, започатковану оригінальною «Язикатою Хвеською». Третя лінія – «Червоний», у якому пригоди героїв на тлі післявоєнної історії дали автору підстави зробити глибокі морально-психологічні та соціально-політичні висновки про антилюдську, антиукраїнську сутність радянської влади.

Дія нового роману відбувається у вересні 1981 року. У фокусі зору – доба пізнього застою, нині оповита численними міфами. Фінальні роки існування СРСР, коли біля державного керма змінювали один одного *кремлівські старці*, викликають ностальгію в покоління 40-50-річних українців. Перша

[4] *Тут і далі – перша публікація рецензії: Філоненко С. О. Цілюще джерело правди, або Містичні обставини політичної справи [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Таємне джерело»]. – 24.08.2013 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2013/08/24/095605.html.*

половина 1980-х згадується як час відносної суспільної стабільності й побутового благополуччя. Сьогодні кіно, телебачення й реклама засвідчують, що *радянське ретро* є модним трендом.

У детективному жанрі належне йому віддали Валерій і Наталя Лапікури, чий цикл повістей «Інспектор і кава» увічнив трагічну спробу покоління шістдесятників гуманізувати радянську Систему. Можна говорити про кілька моментів, які зближують «Таємне джерело» з лапікурівськими ретро-детективами. Це скрупульозна реконструкція радянського побуту, переконливий образ міліціонера – внутрішнього дисидента й особливий присмак сенсаційності. Нагадаю: наскрізний герой «Інспектора і кави» Олексій Сирота став жертвою Системи, бо прагнув добитися правди у справі Сергія Параджанова. Капітан Ігор Князевич із нового роману Андрія Кокотюхи постраждав через спробу розплутати злочин, сліди якого вели до високих кабінетів: його фігурантом був Валерій Щербицький, наркоман і син всесильного першого секретаря ЦК КПУ.

Віддамо належне вправності белетриста: у «Таємному джерелі» повсякдення радянських людей відтворене зримо і пластично – так, ніби на старих чорно-білих або тьмяно-кольорових фото воно проступає крізь товщу трьох десятків років. У цьому світі громадяни вже неіснуючої держави курять «Приму», «Ватру» і «Родопі», вдягаються в болонієві сині й зелені куртки та дефіцитні джинси, п’ють пиво «Ячмінний колос», індійську розчинну каву і лимонад «Буратіно», закусюючи їх шоколадною плиткою «Чайка» або тістечком «Вокзальне». У безликих крамницях під назвою «Продукти № 17» неодмінно є закуток «Соки. Води» зі скляними конусами для *томатного* і *яблучного*. У цьому світі молодь у сільському клубі танцює під «Ярмарок» Валерія Леонтьєва, чий голос лунає з бобінного магнітофону «Юпітер», учні та студенти щовересня їздять на картоплю, а

стіни шкільних та чиновницьких кабінетів прикрашають чорно-білі портрети Генсека Леоніда Ілліча. Пам'ятаєте?..

Андрій Кокотюха змушує читача задуматися про фатальну залежність пересічного громадянина Країни Рад від великих політичних ігор. Складне «международноє положеніє», де і гонка озброєнь, і Рейган із його нейтронною бомбою, і Афганська війна, – визначає долі головних і другорядних героїв «Таємного джерела». Не згущуючи барв, письменник відтворює атмосферу загального глухого невдоволення владою, що, мов підземний гуркіт, провіщає майбутній землетрус – розпад великої імперії.

І це далеко не тільки ритуальні кухонні балачки, крамольні розмови в забігайлівках чи у вагоні потягу. В оцінках радвлади як «проклятої» і «сатанинської» одностайно сходяться і київський двірник Горбик, і народна цілителька Галина Дорош, і провидець-нумеролог Яків Григорів, запроторений до психлікарні, і колишня політв'язень тернополянка пані Анеля, і вчителька історії Марія Романів, і шкільний сторож та в минулому університетський професор Віктор Рогоза. І якщо перший мріє, щоб Рейган «влупив» «прямою наводкою по червоних зірках», то останній формулює висновок більш раціонально: кожен день життя «кремлівських стариганів» є трагедією для країни: «Скільки за цей час буде Чехословаччин та Афганістанів? Скількох іще посадять у табори і психушки? Наскільки ми ще відірвемося від нормального цивілізованого світу, де люди справді знають, що таке свобода, честь, гідність? Де міра власної свободи не регулюється партійним квитком?»

Та й головний герой роману – 33-річний Ігор Князевич, один із найкращих слідчих міліцейського главку УРСР, зволікає зі вступом до лав КПРС, бо інтуїтивно відчуває тотальну брехню «*Софьи Власьевны*». Старанний і дисциплінований служака не спроможний запевнити себе самого в праведності державної Системи, на яку працює.

Детективний вузол туго зав'язується в момент, коли Князевича посилають на Тернопілля (або, точніше, тимчасово засилають подалі від начальственних очей). Там він мусить з'ясувати обставини трьох загадкових смертей через отруєння водою з таємного джерела. Загинули двоє комуністів: Софія Григорівна Новицька та Андрій Іванович Лизгунов – і комсомолець-активіст Юрій Боровчук. Чи справді їхні смерті – божественна кара за гріхи, чи хтось узяв на себе роль вищого судії, прикрившись місцевою легендою?

Розслідування доводиться вести на особливій, «ворожій» території. Тернопілля має свій уклад, особливе – «польське» – минуле і власні неписані закони. Інакша, нерадянська історія проступає в архітектурі, у звичці пити мелену каву, в мові мешканців, які досі не відмовились від *буржуазного* «пані», а міліцію кличуть «поліцією» на старий манер. І якими чужорідними наліпками виглядають у цьому просторі і «Вічний вогонь», меморіал слави радянським воїнам-визволителям, і колгосп імені Паризької комуни! Та найголовніше, що відчуває слідчий, – мовчазний колективний опір владі, невизнання її *своєю*, ота «дуля в кишені», яку тримають мешканці Тернополя і села Гайворон, куди Князевича привели сліди злочину. Це край, де, з погляду партійних діячів, усі громадяни – «приховані бандерівці». Тому в очах Ігоря три загадкові смерті виглядають саме як результат змови проти комуністів, злочин, скоєний колективно (недаремно він згадує детектив Агати Крісті «Вбивство у Східному експресі»).

Традиційно для своїх «готичних» детективів Андрій Кокотюха зіштовхує логіку слідчого-матеріаліста і казково-фольклорну «чортівню», у реальності якої його раз у раз намагаються переконати місцеві. «Таємне джерело» відкриває блискуча стилізація під народну казку – історія бідного Адамека, який став хранителем джерела, що продовжує життя праведним, але губить нечестивців. Символи «живої» і «мертвої» води традиційні для українських народних казок,

однак цим фольклорне начало в романі не вичерпується. Вдумливий читач, звісно, побачить і традиційну для героїчної казки подорож героя задля здійснення важливої місії (так званий «квест»), і цілий набір казкових персонажів – від «спорядника» (підполковник Бурков) до «мудрого порадника» (пані Анеля), «відьми»-цілительки (Галина Дорош) і «царівни» (Марія Романів). І яка ж казка – без зачаклованого лісу, повного таємничих тіней і примар, де панує нечиста сила, яка охороняє джерело? Утім, чарівна казка – лише привід висловитись про куди серйозніші речі.

Загальновідомо, що в детективі, крім фігури слідчого, мусять бути жертви і злочинці. Як мусить вчинити герой, якщо жертви таємничого отруйника самі виявляються моральними потворами? Колишній енкаведист Лизгунов лютував у цьому краї після війни і продовжував доносити аж до пенсії. Сексуально стурбована викладачка атеїзму Софія Новицька зламала долю студента Антона Мазура. Комсомольський ватажок Юрій Боровчук зґвалтував учительку Марію Романів. За радянським законом усі лишилися непокараними, але всіх наздогнала кара Божа. Чи не є це втіленням вищої справедливості? У замкненому просторі села, майже відрізаного від великого світу, Князевич, наче казковий богатир, мусить пройти ініціацію – іспит на зрілість думки і здатність розрізняти *чорне* і *біле*, *живе* і *мертве*.

Чужий для тернополян, він поступово стає *своїм* у чоловічому гурті, а згодом, на короткий час, названим «братом» для Дмитра Ярчука, 19-річного дезертира, який утік з Афганістану, бо не зміг убивати жінок і дітей. Гайворонці допомагають йому переховатися в лісі, однак Ярчук приречений – для країни він «зрадник», і навіть зусилля Князевича не допоможуть йому уникнути кулі. Трагічна доля парубка – це вирок злочинній радянській Системі, яка перемелювала людські життя в кривавій м’ясорубці, прикриваючи моторошну реальність красивими словами про інтернаціональний обов’язок.

Для детективної та пригодницької прози Андрія Кокотюхи загалом характерний образ героя, який випадає із Системи і протистоїть їй. «Ізгой», «невдаха» і в професійному, і в сімейному житті, Ігор Князевич – персонаж явно девіантний, враховуючи його алкогольну залежність. Такий тип слідчого цілком вписується в сучасний світовий тренд, де герої детективів мають різноманітні психологічні і психічні відхилення. Алкоголіками є Меттью Скаддер у циклі романів американця Лоренса Блока, Ебергард Мокк у поляка Марека Краєвського, Гаррі Голе у норвежця Ю Несбе (до речі, епіграф до «Таємного джерела» взято саме з його роману «Таргани»).

Паралельно з мандрами Князевича маршрутом Київ – Тернопіль – Гайворон розгортається його алкогольна подорож – від вранішнього коньяку у київському магазині «Продукти» до самогону біля сільського клубу. У Країні Рад пияцтво тотальне – *жлуктають* верхи і низи, зранку і ввечері, у місті й селі. Андрій Кокотюха подає алкоголізм як хворобливий симптом радянської психології. Перехиляючи чарку, громадяни прагнуть втекти від тиску суспільства, заповнити внутрішню порожнечу. Князевич пиятикою глушить голос сумління, який говорить йому про служіння злочинній владі (недаремно, поринаючи в алкогольний дурман, слідчий повторює: «Гори воно вогнем!»).

У «Таємному джерелі» гостро заявлена проблема героїзму. На початку роману радянському міліціонеру Князевичу героїчною здавалася одчайдушна й безуспішна спроба викрити злочинців із високих кабінетів, не беручи до уваги їхні імена: «Ти хотів зірку на погони… Ти хотів стати героєм». Розслідування таємничих смертей на Тернопіллі знову ставить його у ситуацію вибору: чию сторону він прийме? з ким буде солідарний? Із комуністами – жертвами отруєння, які самі ламали життя багатьом ні в чому не повинним людям? Або з мешканцями «ворожої» території, які спробували відновити справедливість власними силами, порушуючи закон?

Згідно з логікою детективного жанру, слідчому вдалося розплутати цей клубок і вивести винних на чисту воду. Однак Князевич приймає єдино правильне рішення, відмовляючись від «радянського правосуддя». Разом із тим, герой дізнається про державну таємницю – секретний об'єкт, який будує влада біля джерела Святої Варвари. Слідчому вдається упередити куди страшніший злочин – проти всієї країни: спробу увічнити перебування при владі кремлівських маразматиків, які штовхали українців у пекло нових воєн.

Для Князевича, відданого слуги Системи, *живою водою* стала правда, яка позбавила його решток ілюзій і дала усвідомлення, кого насправді він мусить захищати. Хоча Андрій Кокотюха не любить слова «пафос», але саме в цьому бачу «пафос» (або меседж, ключову ідею) його нового роману. Героєм і справжнім Чоловіком є не той, хто сумлінно служить системі, а той, хто здатний на вчинок, здатний піти проти течії, прийняти правду і стати на її бік.

…Рукопис «Таємного джерела» потрапив до мене разом з іншими творами, поданими на конкурс «Коронація слова». Руку майстра складно було не впізнати: так закрутити інтригу, створити живі характери, загострити моральні й соціальні колізії, вільно експериментувати з жанром може тільки Андрій Кокотюха. Його новий роман суголосний новітнім світовим тенденціям розвитку детективної прози, засвідчує вміння прищепити зарубіжні формули на ґрунт вітчизняної белетристики. І без сумніву, «Таємне джерело» Андрія Кокотюхи пропонує захопливе читання знавцям і шанувальникам жанру.

Франкенштейн у подільському лісі. Саспенс. Драйв. Сенсації

Кокотюха Андрій. Повний місяць. – Київ: Нора-друк, 2014. – 368 с. – (Морок)[5]

Критик, який візьметься за роман Андрія Кокотюхи «Повний місяць», буде довго чухати потилицю: що робити із цим *літературним блокбастером*? До якої жанрової рубрики його зарахувати? Письменник приготував нам безліч сюрпризів. Твір стартує як вестерн, а фінішує як наукова фантастика. Середина заповнена сценами, витриманими в стилістиці бойовика, кримінальної драми, горора, містики, воєнних пригод, ретро-детективу і – хай пробачить мені автор – щирої мелодрами.

Романіст делікатно підказує в післямові: «Повний місяць» – це **детективний трилер.** Але цим він питання жанру не знімає, а поглиблює. Погодьтеся, трилер – жанр специфічний. Власне, не так жанр, як *градус розповіді.* Або так: жанр – плюс інтенсивне почуття, фірмове для трилера. Він має збуджувати, хвилювати, провокувати, ошелешувати, тривожити, тримати в напрузі аж до вибухового фіналу. Саме такий емоційний спектр закладено в англійське дієслово «to thrill», звідки пішла назва жанру. Ян Флемінг, літературний батько агента 007, в есе «Як написати трилер» іронізував: мовляв, деякі письменники претендують на те, аби зачепити голову й серце читача, а в нього, як в автора бестселерів, завдання простіше – поцілити людині між сонячним сплетінням і стегнами…

У доброму трилері все має бути *too much* – і переживання, і швидкість розвитку дії, і кількість фатальних збігів і несподіванок на квадратний сантиметр тексту. Жанрову

[5] *Філоненко С.О. Франкенштейн у подільському лісі. Саспенс. Драйв. Сенсації [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Повний місяць»]. – 18.11.2014 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/11/18/071556.html.*

начинку обирайте на будь-який смак: від гангстерської історії до фантастики, від жахів до еротики. Недаремно трилер вважають «метажанром», або «жанром-парасолькою»: він охоплює багато різних формул і не зводиться до жодної з них. У ньому є річ, важливіша за оповідні кліше і штампи, – адреналін.

Адреналіну в «Повному місяці» нам вистачить із надлишком. У романі запекло сперечаються і б'ються, влаштовують засідки і втікають від переслідування, стежать за підозрюваними, пересуваються мінними полями і зламують сейфи. Андрій Кокотюха вправною рукою розставив сюжетні знаки питання і знаки оклику, крапки і трикрапки, накресливши для читача ідеальний маршрут читання свого тексту. Ми будемо рухатися за лініями життя двох героїв – радянського міліціонера Андрія Левченка і бойового офіцера, політв'язня і втікача з трудового табору Ігоря Вовка. Їхні долі схрещуються в 1944 році на Поділлі, в містечку Сатанів, де не так давно радянська влада замінила німецьку. Фронт відкотився далеко на захід, але все довкола ще дихає війною. Тим паче, тодішня Кам'янець-Подільська область є ареною зіткнення різних сил: Червоної армії, міліції та НКВС, і загонів УПА- Південь, і кримінальних банд.

Ключова інтрига в романі – не воєнно-пригодницька, як у «Полюванні на маршала» та «Знайти і знищити», а радше містична, як у «Пророчиці», «Аномальній зоні» чи «Таємному джерелі». Сама назва Сатанова мовби обіцяє зіткнення людини з надприродними явищами. Заголовок роману, експресивний малюнок на обкладинці, де вовк виє на повний місяць, та анотація уточнять нашу здогадку: «… кілька місяців по околицях на узліссі знаходять тіла людей, загризених дикими тваринами. Люди кажуть, завівся в тутешньому лісі вовкулака…» Отже, ми вкотре волею автора потрапляємо в *страшну казку*.

Андрій Кокотюха в тренді. Насамперед він прекрасно усвідомлює нездоланну цікавість українців до проблеми

існування *чупакабри*. По-друге, вервольфи вже не одне десятиліття входять у трійку найпопулярніших монстрів зарубіжної масової культури, разом із вампірами та штучною людиною. Їхні образи залюбки тиражують література, кіно, телебачення, реклама та інші медіа. Де вовкулаки – там жахіття: інфантицид, інцест, канібалізм, моторошні серійні вбивства. Щоправда, останнім часом нечисть уже не малюють кривавими хижаками, а презентують в образі гуманізованому, окультуреному й огламуреному, як-от у «Сутінковій сазі» Стефані Маєр: там монструозне – найвищий прояв людського.

«Повний місяць» – роман із «вовкулацькою формулою», або, як сказали би зарубіжні критики, яскравий зразок «werewolf fiction». В українському письменстві вовки-перевертні зустрічаються так само часто, як дорогі нашому серцю відьми чи мавки: спадають на згадку твори Тараса Шевченка й Лесі Українки, Володимира Дрозда, Миколи Вінграновського, Романа Іваничука і Василя Слапчука. Прикметно, що в останні три роки вервольфи почали заселяти український детектив: вони швендяють сторінками творів В'ячеслава Васильченка «Дворушники, або Євангеліє від вовкулаки» (2012) та Владислава Івченка «Найкращий сищик імперії на службі приватного капіталу» (2013).

Чим пояснити моду на перевертнів?

Імовірно, дається взнаки бажання надати формулам масової літератури національного колориту – багата українська демонологія пропонує для цього безліч можливостей. Крім того, гадаю, «вовкулака» як фольклорний та літературний архетип має потужну узагальнюючу силу і дає змогу письменникам міркувати про природу людини, її роздвоєння, проблему зла, принагідно порушуючи етичні, філософські, психологічні, соціальні й політичні питання.

«Повний місяць» – ще одна варіація формули «Собаки Баскервілів», чиї художні межі Андрій Кокотюха випробував колись у «Темній воді». Зіштовхнувшись із серією жахливих злочинів, слідчий Левченко мусить вирішити сам для себе

питання: хто винен – звір чи людина? Письменник морочить нам голову, заплутує сліди, підкидає фальшиві докази. Слина на горлянках жертв – людська, але на місці вбивства міліціонер знаходить жмуток вовчої шерсті. «У це просто несила повірити!» – як люблять йойкнути у «Битві екстрасенсів». Містичного флеру додають ворожіння та астрологічні алюзії, вплетені в текст. Сріблясте сяйво повного місяця, що в найдраматичніші моменти пливе небом, також нагадує про панування у світі сил зла. Отже, дію рухає вперед конфлікт між ірраціональною таємницею та раціональним мисленням героя, який понад усе прагне вийти з туману підозр, тривог і побоювань.

Емоційний каркас роману тримають два сильні почуття. Перше – це **подив,** що відповідає за детектив і психологічну драму. Тарас Федюк слушно зазначив, що в «Повному місяці» «…гострота пригодницького сюжету підживлюється й гостротою людських стосунків». Між іншим, у творі слово «дивний» і спільнокореневі з ним (*подив, дивуватися, диво, дивацтво*) вжиті понад 50 разів. Вони точно вказують на стан людини, яка зіткнулася із чимось «неординарним, неймовірним, фатальним». Подив, як відомо з часів Арістотеля, – перша сходинка в процесі пізнання істини.

Друге панівне почуття – це **страх** із усіма його відтінками, що означує «трилерну» тональність. Причому це не лише індивідуальна емоція – Андрій Кокотюха пильно вдивляється в природу масової фобії та інтерпретує її як симптом суспільної хвороби. Хто жахливіший – вервольф або чекіст? Що страшніше – зло інфернальне чи зло людське, рукотворне? Таке питання розв’язує для себе автор у романі, проектуючи готичну загадку на конкретний історичний матеріал. Письменник обрав Поділля за місце основної дії не тільки тому, що там удосталь лісів, щоб сховати в них хоч батальйон вовкулаків. Це територія, яка за перші чотири десятиліття минулого віку внаслідок світових воєн і революцій кількаразово переходила з рук у руки. Населення

звикло, що влади змінюються і що переважна їх більшість – осадники. Люди навчилися не довіряти жодній. Людина у формі для них – носій жаху і смерті, її треба обходити десятою дорогою і привертати до себе якнайменше уваги.

Романіст сформулював свій висновок прямо: як німецька, так і радянська влади – окупаційні за суттю, обидві засновані на приниженні й примусі, позбавляють українців прав і свобод і сприймаються мешканцями як чужі, чужорідні. Проблема «скаженого вовка» в підсумку обертається проблемою страху перед репресіями – пройшовши не одне пекельне коло, українці давно не вірять у радянське правосуддя. Єдиний вихід – мовчати, терпіти, ховати думки й почуття, носити маску і зрештою – ставати *перевертнями*.

Андрій Кокотюха майстерно відтворює атмосферу тотальної недовіри в СРСР, вивихнутого «орвеллівського», тоталітарного світу. Народ атомізований, розірвано найміцніші зв'язки між людьми, діти зрікаються батьків, сусіди доносять один на одного. Осердя тоталітаризму – каральні органи, персоніфіковані в романі образом Віктора Сомова. Це вже далеко не схематична фігура звіра-чекіста чи особіста, як у попередніх романах. Капітан НКВС – зловісний тип садиста, який зводить особисті рахунки, використовуючи владні повноваження. Лакмусовим папірцем для органів є ставлення до професорів і жінок. Щодо перших, то чекісти одержимі бажанням загнати їх на лісоповал, щоб не були вони *страшно далеки от народа*, в масі своїй не обтяженого освітою. Стосовно жінок – в енкаведешників психологія ґвалтівників, що добре розкриває у творі «сімейна» лінія Лариси та Віктора Сомових. Витоки цієї девіації автор простежує аж до дитячих комплексів чекіста.

У «Повному місяці» маємо цікаву ситуацію з позитивним персонажем, який протистоїть злу. Власне, він роздвоєний: діє пара головних героїв, чиї долі римуються. І харків'янин Андрій Левченко, і киянин Ігор Вовк – жертви радянської влади, вони самі та їхні рідні постраждали від

репресій, обидва змушені стати «перевертнями» й жити за чужими документами. Андрій Кокотюха наділив обох шаленою здатністю опиратися обставинам і нести відповідальність за інших людей. Зрозуміло, чому під фінал Ігор та Андрій, доти не знайомі, стають спільниками. Мотивації в них різні: першому важливо повернути дружину і сина, другому – розкрити таємницю перевертнів та врятувати Сатанів від каральної експедиції з області. Однак в обох, бойових офіцерів у минулому (а *колишніх офіцерів не буває*, нагадує раз у раз автор) сильно виражене прагнення «втерти носа чекістам», «тиловим щурам», звести рахунки з червоною мастю, яку вони ненавидять усіма фібрами душі.

Вони ризикують – і перемагають. Левченко та Вовк – звичайні українці, які, втім, відмовляються плисти за течією і гнути спину в ярмі. Романіст не приписує їм суперменських якостей, їх важко назвати неймовірними красенями, універсальними бійцями чи блискучими інтелектуалами. Характеристики героїв загалом витримані в суворо-реалістичній тональності. На це звертаєш увагу, якщо зіставити образ Ігоря Вовка з Григорієм Многогрішним із «Тигроловів» Івана Багряного. В обох творах є часткові сюжетні збіги – герої втікають від органів і блукають тайгою, їх рятують мисливці. Однак Многогрішний – лицар від голови до п’ят, сильний, мужній, крицево-незламний, затятий у боротьбі з совєтами, яку сприймає як поклик долі і власну життєву місію (вбити ката – слідчого Медвина). Багрянівська людина завжди і в усьому бунтівна, завжди на межі, в романтичному освітленні, що виправдовує лірико-героїчний пафос «Тигроловів».

А от Андрія Кокотюху на патетиці, перечуленості, ламентаціях не зловиш – як видно з післямови, він соромиться навіть мізерних їхніх проявів. Сучасному письменнику важливо відшукати ресурси спротиву в душі *пересічної* людини, а не монументального героя в античному смислі. Мабуть, тому так часто романіст обирає людину-одиночку,

яка випала з Системи чи поставила себе поза законом, яка втратила родинні зв'язки, яка перебуває між молотом і ковадлом. Герой мусить не шукати зовнішніх підпорок, а знайти психологічне й моральне опертя в самому собі.

Прозаїку добре вдався в романі і колективний образ ще однієї потужної сили – кримінального світу. Образи авторитета Проші Балабана, «зсучених» злодіїв Жори Теплого та Голуба, табірної повії Рохлі вийшли життєподібними та виразними. Звісно, в зображенні «зони» на Уралі, під Солікамськом, можна впізнати риси, запозичені з «табірної прози» Шаламова й Солженіцина, окремі деталі перенесені автором із серіалів на кшталт «Апостола» чи «Відриву». Романіст сфокусувався не так на побутових подробицях, як на мовному портреті блатарів. Їх легко впізнати за «фенею» (*ксиви, фраєра, рижйо, фармазони, хрусти, маруха, кичман, малява* тощо). Андрій Кокотюха змалював злочинне дно як державу в державі, в каторжанських краях справжня влада належить їм. Злодії огидні й аморальні, але вони хоч мають «поняття», примітивні уявлення про свій закон і справедливість, на відміну від розбещених безкарністю радянських органів.

Відповідно до законів жанру, розповідь у «Повному місяці» стрімголов несеться вперед, а простір звужується концентричними колами: від містечка до лісу і далі – до секретного об'єкта, де й заховано *кощієву смерть*. У четвертій частині роману темп буквально відчуваєш фізично, через цокання годинника, який відраховує години, хвилини, секунди до часу Х – абсолютно несподіваного, приголомшливого фіналу. Автор впивається притягальною силою небезпеки, на яку повсякчас наражає героїв. Що позитивно – Андрій Кокотюха не переповідає нам сцени загрози й боротьби, а показує живі картинки, що викликають зорові, слухові, дотикові асоціації і створюють «ефект присутності». Тому перед нашими очима невпинно крутиться «кіно» з великими і

малими планами, стоп-кадрами (автор зізнається, що роману передував кіносценарій із таким же сюжетом).

Письменник вміло грає читацькими емоціями, тримаючи нас у нервовому збудженні та напруженому очікуванні. Завдяки динамічним сценам, сповненим драйву й саспенсу, ми переживаємо за долю героїв так сильно, що не можемо відірватися від читання ані на хвилину. У цьому і полягає мета справжнього трилера. Згідно з порадами Яна Флемінга, мінімалізовані описи та рефлексії не перешкоджають сюжетній динаміці. Гадаю, тому Андрій Кокотюха віддає перевагу містким деталям, які концентрують у собі час, простір і відчуття авантюрності: жмутик вовчої шерсті на кущі, мішечок із сухарями, викрадений Голубом, паперові аркуші з адресою родини Ігоря Вовка чи зі списком осіб, взятих на олівець Сомовим. Кожна з них означає сюжетну перипетію.

Окремі подробиці є емблемами епохи, з них зіткано культурний бекграунд, без якого годі уявити твір історичного жанру. Хлібні талони і портрет Сталіна в кабінеті табірного кума, голос диктора Левітана і показ «Чапаєва» у клубі – все це в сукупності занурює читача в атмосферу 1944 року. Розраховуючи свій твір на якнайширшу публіку, в тому числі й на генерацію народжених за Незалежності, письменник змушений вдаватися до пояснень окремих реалій радянського способу життя в примітках. Бо ж звідки сучасним юнакам та дівчатам знати, хто такі *ворошиловський стрілець, чонівець* або що таке *норми ГТО, ОСОВІАХИМ, НЕП*? Однак прозаїк знає естетичну міру і не зловживає історичною інформацією, не перетворює белетристику на підручник, тлумачний словник чи енциклопедію.

Звісно, роман такого складного й синтетичного жанру має свої вразливі місця. Якщо композиційна стрункість, доведена аж до кіношної розкадровки, заслуговує всіляких похвал, то цього не можна сказати про психологічні

мотивації героїв. Автор залишив деякі «дірки» в біографіях, і це не дає змоги до кінця зрозуміти їхню правду. Приміром, не ясно, як у родині принципово аполітичних громадян Країни Рад виріс такий антисовєтчик, як Ігор Вовк. Автор натякає, що певні корективи в його світогляд внесла війна, але не показує, за яких обставин відбулося прозріння. Чим пояснити гостре відчуття офіцерської честі в героя, якщо батько й мати демонстрували своїм прикладом конформізм та пристосуванство? Чи можна це вважати наслідком того, що *в детстве он нужные книги читал*? Нужные – це, вочевидь, пригодницькі романи.

«Затемненою» лишається для мене психологічна історія Лариси, про її минуле ми дізнаємося лише зі спогадів Ігоря. Чому цю жінку із сильним характером (автор на цьому наполягає) так швидко вдалося зламати чекісту? Цей епізод здається мені недостатньо переконливим. Прогалини трапляються і в романних життєписах другорядних героїв: Поліни Стефанівни, доктора Нещерета, Жори Теплого. Так, під час втечі з табору Голуб розповідає Вовку, що він сибіряк («дід у мене білку в тайзі промишляв»), а згодом виявляється, що він із самого дитинства – «безпритульний волоцюга»: як це зв'язати докупи, читач мусить здогадатися сам. Складно прийняти за живих людей дитячі образи в романі: вони надто стереотипні, двовимірні. Це тим більше дивно, бо Андрій Кокотюха – автор чудових дитячих детективів, де виявив себе знавцем душі маленьких героїв і героїнь.

Певні сюжетні проблеми в романі стосуються образу повстанця Грома. Ні, в мене немає сумніву щодо історичної вірогідності зустрічі з ним у лісі поблизу Сатанова 1944 року. (Цікавих можу відіслати до книги документів «Український здвиг. Поділля» В. Сергійчука 2005 року, де з доповідних радянських органів влади стає зрозуміло, наскільки поширеним був рух УПА в цих краях). Повстанець у «Повному місяці» є епізодичним героєм, він матеріалізується мовби нізвідки і так само зникає безвісти – схоже на

випадковий «рояль у кущах». Грім цікавий автору лише як носій потрібної інформації про секретний об'єкт у лісі і як людина, яка впізнає свого, *«нерадянського»* в Левченкові. У мене виникло питання, чому повстанець не знає німецької мови, перебуваючи кілька років у підпіллі і воюючи з фашистами, а також не полишає сумнів щодо можливості аж такої глибокої конспірації в містечку (в хаті Липської перебували діти, однак криївки надворі не помітили, і в читача теж не закралося жодної підозри). На мій погляд, автор не скористався з виграшного моменту: ситуативним спільником Левченка й Вовка в розв'язанні ключової загадки він міг би зробити повстанця, а не кримінальника, що розкрило би ідейну спільність внутрішніх дисидентів та вояків УПА.

Привабливою стороною в «Повному місяці» є численні літературні паралелі до сюжету. Лінія Левченка є «шерлокголмсівською», лінія Вовка – це перелицьована історія втечі й помсти графа Монте-Крісто (щоправда, вендета не доведена до остаточної розв'язки). Помітні в долі Ігоря пара «фаустівських» ситуацій, коли героя змушують іти на угоду з дияволом. Окрема сюжетна лінія відсилає нас до «Франкенштейна» Мері Шеллі – проте обійдуся без конкретики, щоб не розкривати сюжетних таємниць. Андрій Кокотюха і не приховує від нас прототекстів, прямо називаючи в «Післямові» джерела свого натхнення: «Дивна історія доктора Джекілла та містера Гайда» Роберта-Льюїса Стівенсона, «Собаче серце» Михайла Булгакова, «Людина-амфібія» та «Голова професора Доуеля» Олександра Бєляєва, «Острів доктора Моро», «Невидимка» і «Страви богів» Герберта Веллса. Не кажучи вже про науково-популярні тексти та фільми. Після солідного переліку (він, либонь, має засвідчити сумління та ерудицію романіста?) так і кортить вигукнути: *авторе, зупинися!* Не розкривай нам усіх гуртом секретів прозаїчної творчості! Залиш хоч крихітний шанс здогадатися самим, адже розгадувати алюзії – це частина

інтелектуальної насолоди від читання. Постає й побічне питання: наскільки інтенсивна й захоплива гра традиційними сюжетами, мотивами й образами доречна в розважальному жанрі, апріорі далекому і від постмодерністських екзерсисів, і від філологічних викрутасів, таких нелюбих серцю нашого шановного автора.

Письменникові слід віддати належне як майстру побудови діалогів. Вони в нього жваві, насичені емоцією та інформацією, ніде не зводяться до пустопорожньої балаканини. Властиві мовленнєві регістри для Андрія Кокотюхи – гостроконфліктні і драматичні: сварка і з'ясування стосунків, допит та ідеологічна суперечка. Лише двічі в романі автор забувся, захопився й перетворив діалог на задовгий монолог-лекцію (зустріч Левченка і Вовка і фінальна зустріч героїв з головним злочинцем), що певною мірою виглядає неприродно і – погоджуся із Тарасом Федюком – «охолоджує дію». Тут можна побачити складнішу проблему, яку мусить розв'язати і Андрій Кокотюха, й інші автори історичних пригод: як усебічно зобразити епоху з її повсякденням і суспільною атмосферою, не збившися при цьому на жанр «політінформації»?

Попри кілька часткових недохопів, роман справляє сильне враження і читається на одному диханні. Художнім рецептом «Повний місяць» нагадав мені найкращі романи Жана-Крістофа Гранже – тут є і сенсаційність (без якої немислимий сучасний трилер), і видовищність, і чіткий сюжетний ритм, і складні психологічні колізії, і мотив «демони серед нас», і оте бажання безконечно вдивлятися в «серце пітьми», або в «серце зла» – неспроста в епіграфі автор процитував цей вислів із «Лісу мерців». Підсумую: якби в Україні будо відділення ITW, Міжнародної організації авторів трилерів (International Thriller Writers), то його по праву найсильнішого автора мав би очолити Андрій Кокотюха.

Є, однак, суттєва відмінність між його романами та французькими бестселерами. У кожній книзі Гранже оживає

мультикультурний глобалізований світ, а наш письменник здебільшого фокусується на питаннях національного минулого, з якого нитки тягнуться до сьогоднішніх негараздів. Андрій Кокотюха не є ані істориком, ані філософом, ані соціологом, ані психологом, ані етнографом, ані політологом у прямому смислі слова. Але він є майстром гостросюжетної прози і вміє так побудувати свої історії, що читач – хоче того чи ні – замислиться над питаннями, які стосуються всіх згаданих сфер суспільного життя. Для мене «Повний місяць» – украй потрібне висловлювання, особливо в часи бурхливих подій останнього року.

Володимир В'ятрович у вступі до нового видання книги «Україна. Історія з грифом «Секретно» відзначив парадоксальний факт: XX століття найближче до нас у часі, але саме воно містить найбільше білих плям. Пояснення просте: попри кількість джерел і можливостей їх технічної фіксації, українське минуле активно піддавалося політичним маніпуляціям, з ним попрацювали співробітники не одного «міністерства правди». І тому справжній портрет буремного часу, з усіма його травмами і суперечностями, лише мають написати – як науковці, так і письменники. Кожна їхня репліка на цю тему, кожна інтерпретація історії з національного погляду цінна тим, що лікує українців від культурно-історичної амнезії і діє як щеплення на майбутнє. Не усвідомивши витоки наших теперішніх проблем, ми не зможемо вперто і впевнено йти вперед і відповідати на виклики часу. Тому для мене актуальність «Повного місяця» є незаперечною.

Трилер Андрія Кокотюхи, разом із іншими цікавими творами, увійшов до довгого списку ювілейної Книги року BBC. Хочу побажати автору перемоги не тільки в цьому змаганні, але – що важливіше! – в боротьбі за розум і серце українського читача.

До Росії з ненавистю: українська версія шпигунського роману

Постоловський Сергій. Ворог, або Гнів Божий. – Харків: Фоліо, 2016. – 348 с.[6]

Признаймося, кожен із нас в останні три роки хоч раз милувався картинками з вогняною загравою над Кремлем або з Турчиновим, Ярошем і танками під синьо-жовтим прапором на задимлених руїнах Червоної площі. А може, зловтішно потирав руки над гіпотетичною перекроєною картою, де Україна повернулася в кордони Київської Русі чи бодай УНР. Так, більшість із нас хоче реваншу, дихає помстою: попіл Клааса стукає в наші серця. Цей соціально-психологічний тренд дуже точно вловив Сергій Постоловський, поклавши його в основу нового роману «Ворог, або Гнів Божий», що побачив світ у видавництві «Фоліо» у 2016 році. Цілком погоджуся з Євгеном Магдою, який вказав на *своєчасність* книги («Фраза.юа»).

У творі є всі обов'язкові компоненти шпигунського трилера: капсули з ціанідом, відрізана голова в сумці, фальшиві документи, Велика Гра, чарівна агентеса й терорист-смертник, глоки і беретти, засідки, вилазки, стрілянина й навіть скупа чоловіча сльоза. Дія не обмежена Києвом: герої мандрують до Швейцарії, Італії та Росії, беруть участь у бойових діях на Донбасі і в Криму. Однак це і близько не хвацька «бондіана»: у романі авантюра та екшен цілком підкорені холодному політичному аналізу і прогнозу. Що буде з нашою країною в найближчі роки? Яку відповідь вона мусить дати агресору? Хто візьме на себе відповідальність за долю нації? Хто наші вороги і друзі? Над цими та іншими питаннями Сергій

---

[6] *Філоненко С. О. До Росії з ненавистю: українська версія шпигунського роману [рецензія на роман Сергія Постоловського «Ворог, або Гнів Божий»]. – 29.01.2017 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2017/01/29/110944.html.*

Постоловський, професійний політолог, пропонує читачеві поміркувати разом, перенісши дію в недалекий 2019 рік.

Автор зовсім не новачок у шпигунському жанрі: у найвідомішому своєму романі «Остання справа полковника Принципа» (2014) він передрік анексію Криму та загарбницькі плани Росії, які, на жаль, невдовзі з футурології стали невблаганною реальністю. Раніше вийшли твори «Алмазы Родины» (2011) та «Ігри негідників» (2012). Констатуючи факт відсутності повноцінної шпигунської прози в сучасній українській літературі, Сергій Постоловський прагне самотужки заповнити цю нішу. Що ж, *місія здійсненна* і шляхетна. Зауважу хіба, що за часів Незалежності про бійців невидимого фронту вже писали Василь Шкляр в «Елементалі» (2001), Андрій Курков у «Грі у відрізаний палець» (1998), а також менш відомі Олександр Скрипник («Особлива територія», 2013), Богдан Кушнір («Помста оперативника розвідки», 2014) та Анатолій Сахно («Соло бунтівного полковника», 2014). Утім, жодний з них поки не увінчаний лаврами Яна Флемінга, Джона Ле Карре, Фредеріка Форсайта або Тома Кленсі й не сягнув навіть рівня популярності радянських зірок Юрія Дольд-Михайлика чи Юліана Семенова. Для нормальної книжкової індустрії шпигунських історій має з'являтися не один десяток щомісяця. Тоді в найталановитіших авторів буде шанс стати лідерами ринку, а в їхніх творів – бестселерами.

Шпигунський жанр за останні років п'ятдесят неодноразово ховали й оплакували. Однак він досі живий-живісінький. Зазнавши максимального піднесення в період холодної війни, він на короткий час втратив геополітичну гостроту і сфокусувався на боротьбі з наркотрафіком і міжнародним тероризмом. Але на початку XXI століття книжки, фільми й серіали про шпигунів і спецслужби знову опинилися в топі. І це зрозуміло: низка воєнних конфліктів, локальних зіткнень укупі з гучними провалами розвідок постачає цьому жанру новий матеріал. Згадаймо хоча б

нещодавні вибори президента США, де вагому роль зіграли спецслужби Росії та Америки. Для українців історії про ігри розвідок та боротьбу з диверсантами наразі особливо актуальні. Вони тематично долучаються до корпусу військово-пригодницької прози про війну на Донбасі, яка щороку поповнюється новинками в різних стильових регістрах – від суворо-реалістичного до сатирично-фантастичного. Щоправда, в політично-шпигунських трилерах і бойовиках – свої акценти, зумовлені жанровою матрицею.

Сергій Постоловський розвинув сюжет «Ворога» із поширеної ідеї про те, що *українцям варто перейняти досвід Ізраїлю* – держави, яка більше півстоліття існує в стані військової мобілізації й успішно протистоїть спробам зруйнувати її. Як пише автор у передмові, він узяв за зразок операцію Моссада «Гнів Божий» зі знищення терористів, винних у вбивстві ізраїльських спортсменів на Олімпіаді 1972 року в Мюнхені. Двадцятилітнє полювання було успішним, і чимало злочинців скарали на смерть. Ці події лягли в основу відомої стрічки Стівена Спілберга «Мюнхен» (2005). У романі українського письменника група контррозвідників вирішила об'єднатися в таку ж ліквідаційну команду, щоб розквитатися з сепаратистами та російськими окупантами. Троє сміливців – Євген Мирон, Іван Принцип і Микита Нечипайло – з благословення генерала Павла Бурикіна присяглися відплатити за криваве вбивство друга Андрія Хворостенка, якому вороги відтяли голову. Місію сформулювали прямолінійно: *«Ніхто не повинен залишитися без кари… Ми маємо знищити усю їхню терористичну мережу».* А раптом їм удасться знешкодити й головного ворога, який причаївся за високими стінами Кремля?

Помста – один із найбільш архаїчних літературних мотивів, починаючи від «Медеї», «Орестеї» й «Пісні про Нібелунгів» і аж до «Гамлета» і «Графа Монте-Крісто». Та і в національному письменстві є галерея месників усіх сортів – від Кармелюка до Чіпки й Гонти з «Гайдамаків». Чого ж

дивуватися, що помста в нас – улюблена справа, коли до крові кликав наш найбільший класик у «Заповіті»!.. Однак літератори, що зарубіжні, що вітчизняні, сходяться в одному: помста – мов двосічний меч. Здійснивши вбивство навіть в ім'я справедливості, людина сама ризикує перейти на бік зла.

У романі Сергія Постоловського зверніть увагу на істотний момент: ізраїльських ліквідаторів на операцію відправила Голда Меїр, за ними стояла **держава**, яка й санкціонувала насильство. Натомість українська «команда помсти» від самого початку відмежовується від своєї держави, яку роз'їдають корупція і зрада: *«Усе зробимо самі. Ми ж так звикли. Ми ж українці»,* бо *«Вони продають Україну», «Не варто говорити про правосуддя…»* І це – точно зафіксований автором суспільний симптом, опертий на невитравну національну традицію «махновщини». Теперішні українці, не вірячи в офіційне правочинство, гаряче схвалюють ідею **самосуду**, приватизуючи в такий спосіб функцію держави (про це пише, приміром, у свіжій статті «Встати, самосуд іде!» Олег Покальчук – «Дзеркало тижня», 2017 рік, № 2). Так ось, соціологія засвідчує: *«38 % українців вважають, що самосуд за деяких обставин допустимий. 12 % вважають його цілком виправданим і прийнятним».* Питання тільки в тому, до якої міри може ширитися несанкціоноване насильство і хто / що може його зупинити. А також – чи не стануть месники сліпою зброю в руках сильних світу сього і супердержав?

Автор «Ворога» не обходить дратівливого питання шпигунської етики: у його версії, помсту не здійснити в білих рукавичках, під час операцій доводиться жертвувати невинними і навіть дітьми, а самі ліквідатори перетворюються на бездушні машини для вбивства, одержимі кровопролиттям заради очищення України: *«Я буду чавити їх в їхніх кабінетах, стріляти на вулицях та в їхніх домівках, вішати у вбиральнях і топити в річках. Я труїтиму їх отрутами, аби вони конали в муках і сцялися під себе…»* Чи не нагадує вам полковник

Мирон у своєму фанатизмі й люті шевченківського Ярему («Дайте ножа, дайте силу, муки ляхам, муки! Муки страшної, щоб пекло тряслося та мліло!»)?

Попри моральні качелі, герої, змальовані Сергієм Постоловським, привабливі – це гіпермаскулінні чоловіки, сильні, стійкі, рішучі й розумні, ремарківського чи гемінгвеївського закрою – з серцями ідеалістів і методами прагматиків. Недаремно деякі з них пройшли Афганістан і теж причисляють себе до втраченого покоління (цей мотив раніше зустрічався в романах Василя Шкляра та Леоніда Кононовича). Цікаво, що автор послідовно дає виговоритися всім провідним персонажам: у першій частині роману він передає слово всім *причетним* до таємної диверсійної війни: полковнику, генералу, капітанам і навіть інвесторам спецоперації. Завдяки цьому читач почує «правду» кожного, а сюжет набуде багатовимірності. Друга ж частина структурована переважно за локаціями і ключовими подіями: вербовка агента, диверсії в Криму й на Донбасі, підготовка смертника і нарешті, апофеоз помсти у фіналі – парад на Червоній площі, що обернувся кривавим бенкетом.

На сторінках твору ми побачимо й прекрасну шпигунку – українську Мату Гарі, адже розумна й приваблива жінка в ролі спецагента – модний тренд уже років двадцять. Ірина Ясінська – російська медіазірка родом з України, яка нагадує образ обласканої президентом журналістки Тетяни Молчанової з роману Тома Кленсі і Марка Гріні «Command Authority» (2013), де, до слова, передбачено російську агресію в Криму й на Донбасі. Ясінська є такою собі «козачкою в теремі», або ж засланим козачком у ворожому стані. Під маскою записної пропагандистки «руського міра», яка віщає з екрану про бандерівців і київську хунту, ховається агентеса, завербована українськими спецслужбами, яка має здійснити важливу й небезпечну місію в стінах Кремля – у Ірини своя помста за коханого чоловіка. З цією героїнею в романі пов’язані

гламурні ноти, мовби привнесені з творів Оксани Робскі. Після напруги бойових дій читач отримує передишку, коли автор розгортає барвисті картини закордонного відпочинку Ясінської на італійській віллі «Розкіш Диявола» та побуту її рубльовської подруги, яка має ввести Ірину у вищий світ російської політики.

Шпигунський роман неодмінно включає образ ворога, у нашому випадку він настільки концептуальний, що потрапив у заголовок. І це ідеологічно виправдано: формування образу ворога та його дегуманізація – обов'язкова пропагандистська стратегія під час війни, що мобілізує маси на боротьбу. Андрій Кокотюха слушно зазначав у статті на «ЛітАкценті», що сучасні українські шпигунські історії та політичні романи виконують свою функцію – *«окреслювати ворога, не стільки зовнішнього, скільки внутрішнього»* («Українське минуле, нинішнє й майбутнє в шпигунському романі», 18 вересня 2014 року). У Сергія Постоловського змальовані, звісно, у всій мерзенності й ницості вороги зовнішні: сепаратисти, терористи, окупанти, російські силовики і пропагандисти. Разом з тим, є чимало ворогів внутрішніх – і не тільки щурів чи представників п'ятої колони, але й різнокаліберних зрадників і корупціонерів: прокурорів, міністрів, депутатів, податківців (так званої «еліти»). І ще питання, кого герої-контррозвідники ненавидять сильніше і кого нищать із більшим завзяттям. Загалом, автор як політолог доволі песимістичний і впевнений: *«Після Майдану нічого не змінилося»*... Переважно ці вороги плакатні, однотипні, над масою вивищується хіба російський президент, підступний і жорстокий. Прикметно, що вороги меншого калібру навіть прізвища мають подібні до нього – Ігор*ін*, Крен*ін* (так само, як у голлівудських екшенах героїні-росіянки раз-у-раз *Козлови* і *Романови*). Можливо, письменнику варто було піти далі й на обраному матеріалі розвинути ідею Ганни Арендт про «банальність зла» і маленьку людину як його носія (як це

зробив, приміром, Юрій Винничук, розповідаючи про Другу світову війну в новому романі «Цензор снів»).

Сергію Постоловському загалом вдалося втримати потрібну для жанру інтонацію, лише вряди-годи він збивається на пафосність і надлишкові красивості: *«Ми йшли за Україну, одвічно трагічну і несамовито палку, бо не вміли жити, цураючись того, що народились на цій Богом нам даній землі»* (с.29), *«Розруха брала під руку свою подружжу Смерть, і вони починали квапливий танок на теренах українського Донбасу»* (с.119). На мій погляд, обраному жанру не зовсім пасує лірико-романтичний стиль. Автору варто попрацювати і над діалогами: часом репліки героїв розтягнені і сповнені абстракцій та патріотичних «одкровень» (не завадило б прочитати пару підручників з кінодраматургії). А уважні редактори «Фоліо» могли б допомогти уникнути стилістичних недоладностей на кшталт *«хтиві погляди проводжають її слиною чоловічої ерекції… диким внутрішнім вереском безмежної чоловічої хоті»* (с.152), *«У тяжкі хвилини, коли доля чавила її тендітну шию, Ірина посміхалася і плювала злу в його бридке обличчя»* (с.157).

«Ворог, або Гнів Божий» рецензенти іменують то трагічною сагою, то політичним або політико-шпигунським трилером. Андрій Кокотюха в огляді на «Кримінальному чтиві» іронічно окреслив жанр висловом «як хочеться такої правди». Сам автор воліє називати твір «альтернативним романом», напевне, у сенсі альтернативних методів, якими українці можуть виборювати своє місце під сонцем, не поступаючись тиску держав, що володіють ядерною зброєю. Переконана, що Сергій Постоловський, добре збалансувавши політичну аналітику та шпигунські пристрасті, написав цікаву історію – злободенну, динамічну, експресивну, яка ставить перед нами гострі питання, хоч і не завжди дає однозначні відповіді. За напруженими сценами, ніби взятими з голлівудських стрічок про спецагентів Борна чи Джека Райана,

вгадуються тривалі роздуми автора про місце України в сучасному світі, про виклики нашій державі в гібридній війні й потребу адекватно та оперативно реагувати на них. Такі книжки дуже потрібні саме зараз: вони не тільки і не стільки розважають читача, скільки спонукають його мислити критично.

Геополітично-гендерний Warcraft, або Чудовисько 098 у Зоні №17

Івченко Владислав. Химери Дикого поля. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 336 с.[7]

Класик детективу Артур Конан Дойль, імовірно, втомившись писати історії про Шерлока Голмса, звернувся до наукової фантастики і видав на-гора популярні романи «Загублений світ» і «Маракотова безодня».

Спочатку може скластися враження, що Владислав Івченко пішов тим же шляхом. Віддавши данину історично-детективному серіалу про сищика Івана Карповича Підіпригору, він понісся на хвилях нестримної фантазії до альтернативних всесвітів і галактик. Вичерпно й барвисто змалювавши все побачене в «Химерах Дикого поля».

Однак це враження оманливе. Український автор задовго до «Стовпа самодержавства» та «Найкращого сищика імперії» зірко вглядався в усілякі дивовижі. Навіть у детективі він не зміг обійтися без *справжніх* драконів, вовкулак і таємничих народів. Бо, як сам написав в енциклопедії українського жаху «Сто чудовиськ України», «хто захворів Рікою Снів, більше ніколи не вилікується». Ця енциклопедія наразі існує у вигляді Інтернет-проекту на сайті Гоголівської академії. У ній Дике поле фігурує як зона № 17 – просторова складка в степах між

[7] *Філоненко С. О. Геополітично-гендерний Warcraft, або Чудовисько 098 у Зоні № 17 [рецензія на роман Владислава Івченка «Химери Дикого поля»]. – 27.11.2014 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/11/27/072211.html.*

Україною та Росією. Там же ми можемо прочитати і про інші чудасії: сонцеїдство, жабу-смоктуху і Райгород. І про паничів – «антропоморфних чудовиськ рабовласницького типу» № 098, жорстоких убивць із оселедцями, які вміють тримати козацьку шаблю в руках, – краще з ними не жартувати!

Здається, Владислав Івченко скомпонував у «Химерах Дикого поля» кілька куснів із попередніх творів, оприлюднених у мережі. Загадкова зона, Застава на межі з нею, реліктові раси, монстри, пара героїв-детективів – із цих елементів, раніше матеріалізованих у різних текстах, склався новий роман. Фентезійний. Пригодницький. Альтернативно-часовий і просторовий.

Однак – не детектив, боронь боже! Те, що героями є сищики, не дає права віднести твір до цього поважного жанру. Павло Вольвач, автор передмови, помилився. У детективі має бути такий істотний компонент, як розслідування, розв'язання логічної загадки. Чого в романі нема – того нема. Понамка Хаос, директорка приватної агенції свого імені з Оклункова, та її підлеглий Краснодар Горностаєв займаються в книзі чим завгодно, тільки не розслідують і не розв'язують. Звісно, на початку їх попрохали розшукати зниклого парубка, і у фіналі вони повернуть його додому цілим та майже неушкодженим. Але все, що між зав'язкою і розв'язкою, більше скидається на криваву м'ясорубку, ніж на боротьбу інтелектів.

Як не детектив – тоді що?

На мій погляд, Владислав Івченко створив роман за формулою «загубленого світу» (Lost World), яка має сталу традицію в науково-фантастичній літературі та у фентезі. Витоки її давні: колись до країн ліліпутів та велетнів занесло Гуллівера в книзі Джонатана Свіфта, згодом униз і вглиб кролячою норою до дивного краю мандрувала Аліса в казці Льюїса Керролла. Справжній бум почався на межі XIX – XX століть, і цьому посприяв науковий прогрес. Письменники, зачаровані географічними та археологічними

відкриттями, розташовували свої «загублені світи» то в Південній Америці, то в Гімалаях, то в крижаній Арктиці, а то й усередині порожньої Землі. Конан Дойль, Жуль Верн, Хаггард, Берроуз, Мерріт заклали підґрунтя цієї формули, використавши невгамовний інтерес читачів до фантастичних світів, невідомих цивілізації, – від Атлантиди до Лемурії. В українській літературі найближча асоціація з «Химерами Дикого поля» – роман Володимира Владка «Нащадки скіфів» (1939), у якому група вчених і студентів на Донбасі потрапляє до стародавнього племені в гігантській печері.

Українську «Атлантиду» Владислав Івченко знайшов на Сумщині, за 18 кілометрів від кордону з Росією. Суходолом до Дикого поля не потрапиш, прямого шляху нема, бо ці місця – викривлення простору. Можна сплавлятися по Річці Снів, як роблять численні туристи. Можна долетіти на літаку, як наші герої. У казковому місці – казкова топографія: Погані землі з Марою, Великий ліс, Чорні печери. Між двома світами існує межа: держава паничів – це автаркія, зовнішні контакти в ній зведені до мінімуму. Утім, унікальний край – ласий шматок для багатьох, на нього почергово зазіхають то радянська армія, то американці, то бандити, то ефесбешники.

Як правило, до «загублених світів» потрапляли або вчені, одержимі ідеєю (професор Челленджер у Конан Дойля), або авантюристи, одержимі пригодами (Аллан Квотермейн у Хаггарда). Владислав Івченко вигадав оригінальну пару героїв. Знайомтеся: греко-болгарка Понамка Хаос, спортсменка і красуня. Особливі прикмети: боксерка, фехтувальниця, має неймовірний апетит. А ось перед нами її помічник, він же оповідач: Краснодар Горностаєв, апетиту він позбувся на зоні, але пишається вмінням куховарити і всі 336 сторінок віддано турбується про «свою добру панну».

Ага, то *Іван носить плахту, а Настя булаву*, скажуть українці і будуть праві. Письменник пожвавив стару формулу гендерною інверсією. Традиційні чоловічі ролі і

властивості він приписав жінці. Натомість герой подеколи виглядає фемінізованим. Що більше за все любить Понамка? Їсти та битися. Вона ризикована, в ній грає адреналін. У справах ратних вона присоромить будь-яку архетипну діву-воїна від Брунгільди до офіцера Еллен Ріплі: «Понамка була схожа на богиню смерті, її очі палали божевіллям, вона ричала від збудження». Дівчина ідеально пристосована до світу паничів: вони – круті чуваки, але й Понамка не подарунок. На Дикому полі вона не «діва в біді», а «girl with gun», точніше не з пістолетом, а з шаблею, бо паничарка.

А Краснодар? Він нервовий і вразливий, не любить крові і вбивств, мріє зав'язати з кимось ніжні стосунки. Наділений суто жіночою інтуїцією, герой вміє відчувати погляди. Стрес викликає в нього сльози: «І я заплакав, тремтів та плакав, притиснувшись до Понамки, засунувши голову їй під руку, наче курча під крило квочки». Гендерна гра робить пару героїв і незвичною, і комічною. Час від часу пані та її слуга нагадують Дон Кіхота і Санчо Пансу: безоглядний авантюризм дівчини компенсує практична хватка Краснодара, який і в химерному світі знайде хліб і копчені свинячі вуха для вічно голодної хазяйки.

Пригодницька дія розвивається за нескладною формулою a+b+a+b… і так далі: бій – різанина – бій – різанина. Поєдинки з джурами, паничами, дикими, трупаками, бандитами, спецназівцями схожі на комп'ютерні ігри. Файтер змінює шутер, згодом додаються елементи воєнної стратегії, і сюжет переростає в повноцінний Warcraft. Кров ллється бурхливими потоками. Голови летять із плеч десятками й сотнями. На табло ніби миготять життя, які залишилися в геймерів. Понамка «валчить яро та хитро», мов віртуальна чи коміксова Супергероїня: «…різко присіла, пропустила удар і знизу вдарила шаблею по руці дикого. Той заверещав. Понамка рубанула по нозі»; «…пішла у саму гущину, ледь встигала відбиватися, ось хлопці кинулися на неї. Понамка відбила їх удари, а потім несподівано вдарила носаком

одного. По причинному місцю. Той схопився руками і впав на коліна. Понамка вдарила другого. Вона б могла зарізати його кинджалом, але замість цього вдарила кулаком у щелепу». Видно, автор настільки захоплюється поезією війни, що батальні сцени інколи стають для нього самоціллю – про сюжетний рух можна і не згадувати.

Підозрюю, що Владислав Івченко писав роман у тому числі заради задоволення змальовувати різних чудовиськ. Їх тут цілий зоопарк: неодмінні дракони (з ними ще Іван Карпович устиг повоювати), невидимці, одноноги-стрибунці, мурахи і ведмеслуги. А торжище з літаючими та повзаючими монстрами подібне до ринку на планеті Блук із мультфільму «Тайна третьей планеты», де були і говорун, і скліс, і тигрокрис. Є ще в романі велетні-дикуни, трупаки-зомбі і чорні чаклуни – мене переслідує відчуття, що «Химери» місцями плавно перетікають в «Ігри престолів».

Джордж Мартін вважає, що люди читають фентезі задля того, «щоб повернути втрачені кольори, відчути смак прянощів і почути спів сирен». На жаль, у романі Владислава Івченка – ні тобі прянощів, ні сирен. Альтернативний світ прописаний украй скупо та ескізно. Ось, наприклад, фортеця: «Складена з кам'яних брил досить висока башта стояла на березі ріки, оточена дебелими мурами». Ось самі паничі: «високі, стрункі, широкоплечі. Засмаглі голови, довгі оселедці, у вухах серги, всі з вусами, у обладунках та при шаблях». Якщо Гомер описав щит Ахілла у 130 рядках, то в «Химерах» ми таких розкішних і мальовничих описів не знайдемо. Може, стрімкий темп пригодницького жанру не дає змоги зупиняти погляд на предметах, але хочеться більшої прописаності, рельєфності декорацій-сетінгів.

Джон Р. Р. Толкієн для своєї епопеї вигадав мови вестрон, синдарін та квенья, Джордж Мартін у «Пісні льоду та полум'я» – дотракійську говірку. Владислав Івченко теж піддався спокусі творити штучну мову для фентезійного

світу. Його паничі розмовляють архаїчно, як на сучасне вухо. Певно, це не справжня староукраїнська, але ефект мовного «очуднення» забезпечує: «Рекрацяйте з дороги, таже касація буде і орація, бовім набавилося в нас братів, козаків славних!», «Ларм! Ведле Чорних печер дикі паки пристилися. Ушиковуйтесь до тягнення!» і далі в тому ж дусі. Врядигоди доводиться ламати голову, щоб збагнути смисл козацького волапюка. Це утруднює сприйняття тексту і відволікає від дії. Гадаю, в таких експериментах варто дотримуватися міри. Згадаймо: в епопеї Мартіна було всього-навсього сім слів дотракійською (повноцінний діалект, який ми чуємо в серіалі, пізніше розробляли найняті лінгвісти).

Що насправді непокоїть сучасного письменника – так це *«мысль народная»*, політологія вкупі із соціологією. Владиславу Івченку вдалося ідеально описати модель уявного суспільства, «суміш рабовласництва і казарменого соціалізму». Паничі, джури, слуги і раби в нього – мов шахові фігурки, мають чітко окреслені функції і рухаються заданими траєкторіями. Розповіді про всі аспекти суспільного устрою витримані в інтонаціях екскурсії екзотичним краєм для непосвячених, наче реляції Рафаїла Гітлодея з «Утопії» Томаса Мора. Герою-слузі, якого ведуть лісами і болотами, лишається хіба вигукувати: о, дивний край! незвичайні місця! усе наче в кіно! Його екскурсоводами виступають слуги, а вже під фінал – письменник та експерт із чудовиськ Бар-Кончалаба, який довершує цілісну картину життя Дикого поля історичними та геополітичними міркуваннями.

«Химер» слід доконче прочитати, щоб пересвідчитися в пророчій силі мистецтва слова. Геополітична футурологія Владислава Івченка вражає в саме серце. Роман він писав у 2013 році, коли до Євромайдану і війни на Донбасі були довгі місяці. А на сторінках твору – нічийна зона між Росією та Україною, маленька переможна війна, затіяна ФСБ, маріонетковий уряд, що мусив би утворитися внаслідок перевороту на Річці Снів, «щоб він заважав іти до НАТО та

Євросоюзу» – «чудовий чиряк на сраці для України». В альтернативному небі ширяють БПЛА, гелікоптери везуть військових найманців з-під Орла, якими керує шеф-гебіст, а у вантажівках на Дике поле доправляють зброю… У романі всю кашу заварив письменник (!) Владюша Бар-Кончалаба. Чи не з подачі ось таких претендентів у деміурги, фантастів та реконструкторів, *березіних та стрєлкових*, було відчинено скриню Пандори в сучасній Україні?

Чесно скажу, від авторських одкровень мовби снігом обсипає. Звідки романіст знав це все?! Як передбачив?! Тут ми заходимо на територію ірраціонального, де не спрацьовує марксистська формула уяви: «русалка = жінка + риба». Тому питання, ясно, залишаться без відповідей.

Підсумую: про що новий роман Владислава Івченка? Що маємо між точкою входу і точкою виходу з альтернативного світу? Письменник розповів нам цікаву історію виживання звичайної людини, «офісного щура» Красі. Він не є суперменом, майстром бойових мистецтв і не виконує місію з порятунку світу. Цим він близький до типових героїв фентезійного піджанру «потраплянців» (рос. попаданцев), які абсолютно випадково опиняються в уявному світі і часом міняють його майбутнє. У хід подій історичних Краснодар, зрозуміло, втрутиться. Як само – читачі дізнаються із самого роману.

Наш герой повинен пристосуватися і діяти в запропонованих обставинах, вирішувати складні моральні і психологічні питання, що стосуються права на насильство, права на зраду, права на покарання покидька. Горностаєв мусить, будучи соціально упослідженим слугою в суспільстві паничів, знаходити адекватні способи і засоби, щоб досягти своєї мети, а отже, виявити і спритність, і кмітливість, і підприємливість. Він нагадує «низького» героя чарівної казки, який стає переможцем не завдяки природним здібностям, а завдяки найкращим якостям людини, енергії та активності. Звісно, такий герой не може не приваблювати.

І Краснодар Горностаєв, і Владюша Бар-Кончалаба – два псевдоніми Владислава Івченка, під якими він оприлюднював раніші твори. Автор любить гратися не тільки з історією та географією, але і з іменами, і з персонажами, і з чудовиськами. Погоджуся з Павлом Вольвачем, ця гра «невимушена», і присмак жартівливості надає оповіді особливого чару. Романіст охоче грає і з міфом про запорожців. Його паничі подібні до козаків лише зовнішніми ознаками, шаблями та оселедцями, войовничістю і мовою, але не етикою та національною місією. Імовірно, авторська іронія спрямована на профанацію ідеї козацтва в постмодерному, урбанізованому світі, де вона часом вироджується в бутафорію, рядження, зрештою – стає симулякром.

Я би не квапилася говорити про те, що прозаїк кинув виклик українській історії. Вважаю, задум був іншим. Владислав Івченко – фантазер та чудовий оповідач. Він написав захопливий читабельний роман. Автор має легке перо й охоче експериментує з масовими жанрами, до яких вітчизняне письменство досі ставилося прохолодно. Сміливість письменника, як і артистизм виконання заслуговують на високу оцінку. Власне, третя премія цьогорічної «Коронації слова» є тому підтвердженням.

Нірванський стрілець і махрова всьопропальщина

Волков Олексій. Вовчий місяць. – Київ: Нора-друк, 2016. – 464 с. – (Морок)[8]

Олексій Волков – це важка артилерія сучасної гостросюжетної прози. У новому романі він сплітає воєдино

[8] *Філоненко С. О. Нірванський стрілець і махрова всьопропальщина [рецензія на роман Олексія Волкова «Вовчий місяць»]. – 26.06.2016 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/06/26/204453.html.*

фатальні збіги, сенсаційні викриття та небезпечні політичні ігри.

На «Вовчий місяць» можна навішати хоч сотню дисклеймерів – мовляв, *«імена героїв та назви міст вигадані»* та *«будь-який збіг з реальними подіями є випадковим».* Кого ми обманюємо? Громадянин чи громадянка України, які не випадали з інформаційного простору в останні чотири роки, одразу зрозуміють, про яку трагедію в ньому йдеться. 26 вересня 2012 року невідомий зловмисник розстріляв чотирьох охоронців у київському торгівельному центрі «Караван» і втік від міліції. Медіа охрестили злочинця «караванським стрільцем». На відеозаписі нібито впізнали Ярослава Мазурка. За ним полювали півтора місяці, але знайшли лище труп, оголосивши: це – самогубство. Рідні Мазурка заперечили його причетність до розстрілу, не впізнав його на фото і єдиний заціліли охоронець. Попри це, справу закрили, але ключові питання лишилися без відповіді: хто насправді скоїв убивство і чому? за яких обставин загинув Ярослав? Резонансний злочин укотре засвідчив параліч правоохоронної системи в Україні режиму Януковича.

Олексій Волков зберіг вихідну ситуацію, але змінив кілька істотних моментів. У романі замість «Каравану» – «Нірвана», убитих не троє, а п’ятеро, серед них – син олігарха. Дія відбувається не у 2012 році, а вже після Євромайдану, під час війни на Донбасі, тобто за «нової влади». Далі авторська фантазія розгорнулася й домогла побудувати власну версію того, що відбулося. Реальна подія лягла в основу захопливого динамічного трилера, у якому українець протистоїть Системі.

Романіст далеко не перший, хто оцінив вигоду від сюжету, сконструйованого на основі справжнього злочину. Він іде слідами Едгара По, Теодора Драйзера, Реймонда Чандлера, Трумена Капоте та Джеймса Еллроя. Усі вони в різний спосіб використовували нестримну цікавість публіки до сенсацій та смажених фактів, словом, до того, *хто вбив президента*

Кеннеді чи *як загинула принцеса Діана*. Українська література не рясніє зразками таких творів. На пам'ять спадають хрестоматійні «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Земля» Ольги Кобилянської та «Основи суспільності» Івана Франка, базовані на реальних історіях убивства. Сучасні ж наші «гостросюжетники» не балують читачів альтернативними версіями резонансних злочинів. Пригадується в цьому контексті трилер Андрія Кокотюхи «Повзе змія» та його ж «Евгений Кушнарев: жизнь под прицелом», «Терористка» Марини Меднікової (про отруйницю, яка вбивала дітей і колег талієм у київській школі), «Олеся. Сожженые мечты» Єлизавети Вороніної (за мотивами справи Оксани Макар).

У «Вовчому місяці» автора і читача цікавить не стільки розгадка кривавого злочину, скільки історія чоловіка, несправедливо звинуваченого в ньому, вчителя в минулому і чорного археолога Богдана Варибруса. Роман, фактично, – це розповідь про його виживання в неймовірних обставинах, **survival story**, ідея якої – не датися, не здатися, не скласти руки, коли весь світ – проти. На Варибруса одночасно полює корумпована міліція, олігарх Борис Маркуш, його шукає аргентинський мафіозі Маріо дель-Боска, йому прагне помститися давній ворог і колишній учень Сава. Усе, мов у «Полюванні на вовків» Висоцького: *«Обложили меня, обложили, гонят весело на номера».* Через немислимий збіг обставин Варибрус у момент свого тріумфу археолога, розкопавши під Новий рік найцінніший трофей за все життя, перетворюється на живу мішень, і в такому статусі – загнаного вовка-одинака – йому доведеться прожити цей «вовчий місяць». Справа «нірванського стрільця» набуде політичного присмаку. Від її розкриття залежить доля української євроінтеграції. Тому й не сплять у високих міліцейських кабінетах, гадаючи, кого призначити винним і як би швидше схопити і покарати підозрюваного, не розбираючись, чи справді він вчинив страшний злочин.

Автору прекрасно вдалася інтонація трилера, зрештою, як і в інших його романах, – отой шалений темп подій, згромадження неймовірних обставин, блискавичні переходи від безпеки до загрози і навпаки, адреналін великими порціями, від якого перехоплює подих і завмирає серце. Головний герой Богдан – справжня знахідка романіста: сильний, рішучий, загартований, стриманий аж до суворості, розумний і хитрий – а інший би не зміг у тій ситуації вижити і виграти двобій із Системою. *«Я из повиновенья вышел, за флажки: жажда жизни сильней…»* – міг би він повторити за героєм Висоцького. Таким «вовком» бачить його «мисливець» – слідчий Бакула: *«Усім селом заганяють вовка, який ріже овець. Звір голодний та поранений… Та в останній момент його зуби замикаються на горлі одного з переслідувачів, що зловив гаву, після чого сіра тінь розчиняється між дерев у місячному сяйві… Скажений вовк, якого можна зупинити лише кулею».* Так і Варибрус не бачить себе жертвою, *терпилою*, а бачить переможцем, людиною з честю і гідністю, здатною до прямостояння.

Утім, під час читання роману мене роздирали суперечливі почуття. З одного боку, захоплення героєм і талантом письменника, який тримає в напрузі і не дає розслабитися ні на хвилину. Після окремих особливо вдалих «голлівудських» сцен із екшеном хотілося вигукнути: «Браво, пане Волков!» Але після інших авторських пасажів я ледь утамовувала бажання жбурнути книжкою об стіну…

Бо в романі є друга сторона, і звати її Політика.

Власне, «Вовчий місяць» – це **трилер, помножений на політичний памфлет.** Навіть не памфлет – пасквіль, судячи з ядучої, хльосткої, злої манери написання. *«Добряча «помийна яма»* – такою бачить Україну аргентинський магнат дель-Боска, і автор з ним у принципі згоден: ватажки – безголові і продажні, народ – дурна отара, євроінтеграція – ширма для оборудок, бал правлять бабло і шоу, країна – розмінна монета в чужих іграх. Навіть мафіозі, що вже звичний до цинізму і

чорнухи, а й той раз у раз підіймає брови, дивуючись українським реаліям! Перед нами, мов на долоні, весь традиційний набір аргументів свідків секти найзрадливішої зради. *«Ген продажу України наявний у кожного українця, треба лиш уміти його активізувати»,* – добиває нас автор.

Винятки? Звісно, вони існують. І сам Варибрус із тих, кому не байдуже, і бібліотекарка Яна, що його переховує. І навіть окремим правоохоронцям, як-от слідчому Бакулі, Волков дарує момент прозріння: зрозумівши, яке майбутнє очікує його дітей, той відмовляється брати участь у злочинній схемі. Однак ці винятки, на жаль, нічого не вирішують, один у полі не воїн. Перемога окремої людини не означає перемоги країни. Тому у фіналі Богдан, *голову схопивши в руки*, занурюється в тяжкі роздуми, що йому робити з новознайденою свободою. Герой опиняється у фаустівській ситуації, його спокушають владою, манять можливостями змінити державу, ставши на чолі виборчого списку до Ради. Насправді ж – хочуть банально використати в політичній грі, передбачивши майбутню «колію»: *«Не він перший. Нехай тільки раз обмаститься – далі піде по наїжджeному»…*

Зрозуміло, у політичному трилері обійтися без політики неможливо. А якщо врахувати, що Олексій Волков у цілому тяжіє до нуару (що колись справедливо зазначив Андрій Кокотюха), то природність зв’язки «політика – кримінал» у цьому жанрі не викликатиме питань. Однак є суттєва обставина: перенісши події на три роки вперед від реальних, письменник мовби забув, що за цей час змінилися не тільки обличчя у владі – змінилися самі українці. Він пише так, мовби не було Революції Гідності, Небесної Сотні, кіборгів у Донецькому аеропорті, масового добровольчого і волонтерського руху. У «Вовчому місяці» події відбуваються взимку, міста і дороги засипає снігом, життя у країні немов завмирає. Такими ж «завмерлими», апатичними, паралізованими бачаться й українці, і на їхньому *овечому* тлі Варибрус – справжній самотній герой, мало не супермен.

Не хочеться тут заходити в полеміку між *#зрадою* і *#перемогою*, ані ідеалізувати «оновлену» систему правоохоронних органів. Дива не буває, хоч як би нам, українцям, його хотілося, достоту за формулою «хтось прийде – порядок наведе». Але зображувати сучасну Україну «сонним царством» – на мій погляд, це сильний перебір. Аби українці масово не боролися проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, у тому числі проти і всупереч застарілій Системі, – держави би сьогодні не існувало. Злочини, які ставали символічними за часів Януковича: справа Оксани Макар, трагедія у Врадіївці, розстріл у «Каравані», – були якраз тими останніми краплями, які переповнили чашу терпіння. Механічно переносити ситуацію 2012 року на сьогодення, вважаю, некоректно. Як би автору не праглося у формі гнівних і суворих інвектив довести, що «всьопропало», все було марно і світло в кінці тунелю відсутнє по факту. Напевно, викривальний пафос був ще різкішим у рукописі, бо сам романіст розповідає в інтерв'ю про цензуру з боку видавництва: *«У «Вовчому місяці» були підняті гості соціальні проблеми, і частину моментів з книги наполегливо попросили забрати»* («20 хвилин», Тернопіль, 12 березня 2016 року).

Отож, мій висновок про роман двоїстий. З однієї сторони, перед нами якісний, добротний, цікавий текст з балансом між дією і психологією, з усіма потрібними для трилера компонентами: карколомною інтригою, сильним і живим героєм, постійним саспенсом. «Вовчий місяць» можу, без застережень, порекомендувати всім прихильникам гостросюжетної літератури. З іншого боку – публіцистичні моменти у творі викликають і сумніви, і сум, і розчарування. Як же хочеться, щоб нарешті героїзм українців полягав не в тому, щоб заціліти в боротьбі з державою, а в тому, щоб докласти максимальних зусиль для її перетворення на засадах гуманізму та лібералізму.

Still Loving You…

Роздобудько Ірен. Ґудзик-2. Десять років по тому. – Київ: Нора-друк, 2015. – 320 с.[9]

Є такі книжки, які не відпускають. Остання сторінка перегорнута, а ти ще довго живеш в уявній атмосфері, переймаючись стосунками героїв. І річ навіть не в сакраментальному – хто з ким залишиться у фіналі, а в неоднозначності ситуацій, які мимоволі приміряєш на себе. Таким був для мене «Ґудзик» Ірен Роздобудько – романтична історія любовної одержимості, замішаної на чарівному трунку – ожиновому вині. Історія із заплутаним, нелінійним сюжетом, сповнена містики й душевного надриву. Із того часу авторка подарувала нам багато чудових творів: «Дванадцять», «Амулет Паскаля», «Зів'ялі квіти викидають», «ЛСД. Ліцей слухняних дружин», «Якби», «Одного разу». Але читачі, затамувавши подих, очікували розвитку історії, яка так припала до душі і в якій їм не вистачало крапки. Імовірно, ідучи назустріч бажанню публіки, в екранізації «Ґудзика» 2008 року, загалом вдалій стрічці режисера Володимира Тихого, прописаний чіткий мелодраматичний «happy end», якого не було в романі.

Продовження книжки, що побачило світ у 2015 році у видавництві «Нора-друк», викликає і цікавість, і побоювання. Надто високо піднесла планку авторка в першій частині – чи візьме знову цю ж висоту? Існує неписане правило: сіквел завжди гірший за початкову книгу. Нечисленні приклади зворотнього лише його підтверджують. На щастя, «Ґудзик-2» належить до таких винятків. Ірен Роздобудько не тільки розповідає нам, як змінилися й подорослішали самі герої та

---

[9] *Філоненко С. О. Still Loving You… [рецензія на роман Ірен Роздобудько «Ґудзик-2. Десять років потому»]. – 21.09.2015 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/09/21/075949.html.*

їхня країна за десять років. Вона говорить про глобальне: самопізнання, талант, абсолютну свободу.

«Ґудзик-1» був майже суцільною психологічною травмою: зневажене кохання, зрада, руйнація ілюзій. Натомість «Ґудзик-2» – **роман-психотерапія**. Це величезне *intermezzo* для всіх головних героїв, насамперед – для Дениса і Ліки. Вони беруть паузу для «роботи над помилками», переглядають власні цінності й визначаються з бажаннями. Авторка – мов психоаналітик, який не ставить прямих питань, а вислуховує пацієнта й терпляче чекає, поки серед масиву життєвих подробиць спливе істотне й важливе – деталь, що стане «точкою відліку», з якої почнеться одужання.

Не дивно, що в першій частині нового роману лірика переважає над зовнішнім сюжетом. Звісно, напівдетективна історія розшуків зниклої дружини й доньки просувається вперед – поступово, черепашим кроком. Денис Северин, знайшовши Єлизавету Тенецьку в естонському санаторії, вмовив її повернутися до роботи – і педагогічної, і режисерської. Погодившись на пропозицію американського партнера Дезмонда Уїнтерберга, вони знімають стрічку, щоб потрапити на ньюйоркський кінофестиваль. Насправді, заокеанська подорож – це спроба піти слідами Ліки, побачитися з нею й пояснити її фатальну помилку. Однак головна драма – внутрішня: це порахунки з минулим, які кожен із героїв зводить по-своєму.

Першій частині твору не вистачає динаміки. Але чи потрібна вона там, де йдеться про рефлексію, переживання провини і спробу віднайти істину в справах сердечних? Душевні рани не лікуються в один момент. Психотерапія вимагає тиші, зосередження, зрештою – тривалого часу. Як співали незабутні «Scorpions», *«Time, it needs time to win back your love again…».* У мене склалося стійке враження, що авторка зумисно не квапиться із зустріччю Ліки й Дениса, попри те, що читачі нетерпляче чекають саме на неї! Вона розтягує сюжет і відволікається – на описи дощового

Нью-Йорка, бузкових пахощів у Берлінгтоні, фестивалю кіно Трайбека, тихоокеанського узбережжя в Сан-Дієго, суворих кам'яниць у Північній Шотландії. Вставні епізоди є таким собі «ліричним путівником» для читача-мандрівника. Завдяки ним любовний трикутник розмикається в широкий глобалізований світ. Нові люди, нові землі, нові відчуття – це також шлях до зцілення хворої душі героїв.

Безумовною знахідкою першого «Ґудзика» була Єлизавета Тенецька. Загадкова, розкута, рудоволоса, вона нагадувала чи то муз прерафаелітів, чи то фаулзівську Сару Вудраф, стягувала до себе всі сюжетні нитки і владно панувала над іншими персонажами. У новому романі Тенецька відступає в затінок і втрачає ауру *femme fatale*. Ні, Єлизавета й досі приваблює чоловіків, вона горда й самотня, божевільно талановита й харизматична, королева навіть у жахливому флісовому халаті. Ось вона в лаконічній чорній сукні крокує червоною доріжкою серед фотоспалахів, вигравши приз на фестивалі Трайбека. Попри це, Єлизавета в нашій історії вже не грає першу скрипку – найцікавіша лінія тепер «Денис – Ліка», долі яких знов перетнуться в Києві, м'ятежної зими 2013-2014 року.

Перша і друга частини роману контрастують, як «тьма і промінь, пісні і проза, лід і пломінь». «Дислексія» – лірична та інтроспективна, натомість «Точка відліку» сповнена динаміки й напруги, що є зрозумілим: авторка береться інтерпретувати події Євромайдану та Революції Гідності. На це зважиться не кожний сучасний прозаїк: надто мала дистанція, надто болючі рани. Тим паче, сама історія наразі не є завершеною: не встигли українці оплакати Небесну сотню, як вогняна заграва війни здійнялася на Донбасі. Тому художнє осмислення трагедії переважно ведеться мовою поезії і документів, а не жанрів белетристики. Із-поміж вдалих спроб побудувати на цьому матеріалі гостросюжетну історію відзначу хіба «Вогняну зиму» Андрія Кокотюхи.

Попри все, Ірен Роздобудько пішла на свідомий ризик. Образ Майдану вийшов не тільки актуальним, але й живим та драматичним, що підтверджує читацька реакція: «Скільки в цій книзі правди, болю, сліз, емоцій!» (Лілія Віжічаніна, місто Херсон). У зображенні Революції Гідності помітна чимала доля репортажності – є властиві цьому жанру ефекти присутності та співучасті, спливають у пам'яті стріми з місця подій: «Вогонь, димова завіса, спалахи петард, натиск, каміння у повітрі…» Вочевидь, впливу журналістської манери при описі Майдану нашим авторам ще довго не уникнути, адже творча уява белетриста надихається, в тому числі, і постами в соціальних мережах, і блогами, і публіцистичними відозвами. Гасла «Побачимо!», «Вони не пройдуть!», «Ми переможемо!» можуть здатися банальностями, тільки не безпосереднім свідкам та учасникам подій, які *пережили* і *прожили* їх буквально на фізичному рівні.

Цікаво інше: які інтерпретаційні коди знаходить авторка (а разом з нею – герої) для тлумачення побаченого й почутого? Подеколи Ірен Роздобудько вдається до зіставлень із Майданом 2004 року – той самий дух фестивалю, свята, те ж відчуття ліктя, «разом нас багато». Але ця рамка стрімко стає затісною – і ось у текст вривається гамлетівське питання «бути чи не бути?» (Україні, українцям), згадуються картини Босха, фентезійна міфологія стрічки «Аватар»: «летючі коні, кольорові дракони». Очевидно, дійсність перевершує заразом сон, фантазію й кіно: надто неймовірними видаються бойові дії в українській столиці.

Є в художньому описі Майдану самобутні авторські знахідки: «Центр міста пульсував, як розчахнута грудна клітка», «розпанахане тіло міста», «обвуглений, поранений, залитий кров'ю Київ». Загалом, така художня мова з урбаністичними топосами адекватно відображає глибокий травматичний досвід, **«ефект відкритої рани»** (Тамара Гундорова). Метафоричний епітет «земля, обідрана до кісток», тричі повторений у тексті, виражає не тільки повернення в

первісні часи або середньовіччя, до землі, до незамощеної вулиці, але й момент прозріння для героїв, спадання масок, коли, за словами Ліни Костенко, «з усього світить суть усіх речей»: «Бог розгорнув свою долоню – і ми побачили на ній себе – так чітко і так ясно, як не побачили б ніколи. Кращі стали кращими, гірші – гіршими».

За жанром «Ґудзик-2» є психологічною драмою, але в ній питання про смисл кохання і ціну помилки відходять на другий план.

Я побачила в романі дві наскрізні колізії. Перша, метафізична, – **свободи і несвободи.** Ірен Роздобудько модернізувала сковординівський сюжет – «світ ловив мене, та не спіймав». Абсолютну свободу шукають і Денис, і Ліка, тому, напевно, письменниця відправляє їх за океан – героям просто не вижити в задушливій атмосфері, що запанувала в Україні. Слова Дениса «Я ніколи не міг стати на коліна» резонують із наївним дитячим малюнком Ліки «Люди, ви вільні!» Однак справжню свободу герої зможуть осягти лише вдома.

Із цим пов'язана друга колізія роману – це **трагедія «безґрунтянства»**, про яку свого часу переконливо писав Юрій Шерех у «Зустрічах із Заходом».

І Ліка, і Денис втратили твердий ґрунт під ногами, вони мовби листочки, що вітер зірвав із гілки і перекидає з місця на місце. Обидва вони – «незакріплені нитки», якщо скористатися метафорою авторки, причому Ліка асоціюється з Україною. «Розгублена», «зневірена», «байдужа», «апатична» – ці епітети можна застосувати рівною мірою і до Ліки, і до Батьківщини, якою вона бачиться в першій частині твору, аж до початку Майдану. «Наша», проте «не своя земля».

Перша частина твору названа «Дислексія». Це метафоричний образ, ширший за буквальне значення відхилення, «словесної сліпоти». У романі це явище трактується як відсутність нормальної комунікації між людьми, як брак відвертості, діалогу, як неможливість говорити правду й називати речі своїми іменами. Дислектики «сприймають світ тривимірним,

образним», їм потрібне «розумове око» – точка відліку, яка впорядкує довколишню дійсність. Власне, таку точку опертя шукають у романі головні герої і знаходять її в любові більшій і вищій, ніж почуття жінки і чоловіка, в «любові до країни, в якій народився». У фіналі сюжет описує коло: герої шукають одне одного – і заново відкривають Україну, а знайшовши її – отримують шанс зустрітися й почати все спочатку.

Подальший розвиток історії Дениса і Ліки потребував введення в сюжет нових людей. Найцікавіші серед них для мене – лікарка Марина та дивачка-мільйонерка Меллі Страйзен. Дефектолог Марина, дослідниця дислексії, допомагає матері Дениса заговорити після інсульту. За відсутності Ліки в житті чоловіка вона стає найближчою для нього жінкою, з якою він ділить ліжко. Історія Марини, дівчинки, приїжджої з донбаського містечка, пунктиром прописується в минулому Дениса – так його біографія набуває нового виміру і нової перспективи (бажання героя повернути сина, який опинився на окупованій території). Образ лікарки вийшов теплим, зворушливим, по-людськи привабливим. Він віддзеркалює настійне бажання авторки говорити про «донецький менталітет». Історія Марини – це спроба вирватися з пастки радянських комплексів («Не думати. Не читати. Не прагнути більшого»), це подолання страху, це непоказний героїзм і жертовність. Ірен Роздобудько нагадує нам: Майдан не був явищем суто київським, локальним, у ньому брали участь громадяни з усіх частин України. І для донецьких патріотів ця участь, можливо, була складнішою, драматичнішою, бо часто йшла всупереч родині й колективу.

Американка Мелані Страйзен для Ліки – мов добра фея для Попелюшки, допомагає їй виплутатися зі складних перипетій. Саме в ній Енжі, самотня і замкнена у світі власних переживань, знаходить рідну душу, Меллі допомагає їй знов відчути смак життя і творчості. Мелані – так само людина «без ґрунту», українка, яка ніколи не бачила рідної землі, вивезена дитям до Америки. Паролем до порозуміння між старшою і молодшою жінками стало слово

«чорнобривці». До певної міри образ Мелані Страйзен є двійником бабусі Ганни Тарасівни із карпатського села в першому «Ґудзику»: обидві втілюють архетип «мудрої баби».

Єдине зауваження до вдалої книги таке: є в романі персонажі, які вийшли безбарвними, попри зусилля авторки: Дезмонд Уїнтерберг та Джошуа Маклейн. Перший мовби дублює Дениса Северина, а другий майже не розкритий через дію, «заекранований», і це не зовсім виправдано: адже містер Маклейн щиро кохав та оберігав Енджі, напевне переживав глибоку душевну драму після її зникнення?..

Завершуючи «Ґудзик-2», Ірен Роздобудько знов залишила собі простір для маневру. Денис Северин після Майдану опиняється в АТО, на короткий час повертається до Києва та Ліки, переживає посттравматичний синдром. Звісно, такий розвиток дії відповідає логіці життя. Утім, чи залишає він шанси героям на спільне щасливе майбутнє? Я вже бачу, як тривожно завмирають серця читачів після принципово не-мелодраматичного фіналу. На жаль, не всім героям судилося вернутися живими з війни…

Переконана, поява «Ґудзика-2» стане подією для всіх шанувальників творчості Ірен Роздобудько.

Зоодетективне intermezzo в рустикальних декораціях

Владислав Івченко. Детективна агенція «Буря і Натиск». – Київ: Темпора, 2017. – 360 с.[10]

Жуки, риби, собаки, курчата, миші, змії, коти, лиси й тигри. Ага, ще скорпіони, ігуани, динозаври й вовкулаки. Здогадайтеся – що об’єднує цих тварин? Виявляється, усі названі істоти, реальні й фантастичні, живі й вимерлі,

[10] *Філоненко С. О. Зоодетективне intermezzo в рустикальних декораціях [рецензія на роман Владислава Івченка «Детективна агенція «Буря і Натиск»]. – 13.12.2017 // ЛітАкцент [Електронний документ]. – Режим доступу: http://litakcent.com/2017/12/13/zoodetektivne-intermetso-v-rustikalnih-dekoratsiyah-retsenziya-na-knizhku-v-ivchenka.*

можуть виступати в ролі детективів. «Animal mystery» є розвиненим субжанром у зарубіжній літературі, де існує сила-силенна історій на кшталт «Sherlock Chick» або «The Great Mouse Detective». Критики вирізняють навіть популярні формули: «cat mystery» і «dog mystery».

В Україні зоодетектив донедавна був маргінальним жанром, природнім хіба в царині дитячого письменства – згадаймо цикл про пригоди Мурро і Гавчика Валерія і Наталі Лапікур чи «36 і 6 котів-детективів» Галини Вдовиченко. Наша публіка звикла до більш класичних варіантів присутності тварини у світі криміналу: вона може бути знаряддям злочину, як орангутанг у «Вбивстві на вулиці Морг» Едгара По, болотяна гадюка в «Пістрявій стрічці» чи пекельний пес у «Собаці Баскервілів» Артура Конан Дойля. Ще один реалістичний варіант – Рекс або Мухтар, собака як відданий друг полісмена чи міліціонера. Звіряче начало, агресію й дикість автори детективів традиційно приписують злочинцям – за Чезаре Ломброзо, це «кримінальний атавізм». У слідчих теж трапляються виражені бестіарні риси: «нюх, как у собаки, а глаз, как у орла» допомагають вирахувати правопорушників.

У 2017 році видавництво «Темпора» на Книжковому Арсеналі здивувало читачів новинкою – першим сучасним анімалістичним детективом для дорослих. У романі Владислава Івченка «Детективна агенція «Буря і Натиск» злочини розслідують двоє мешканців української глибинки: сільський дивак Жорж Іринович Буряченко і його компаньйон – розумний кабан на ім’я Вепр Іванович. Погодьтеся, пара «штюрмерів» не менш екстравагантна, ніж тандем Понамки Хаос та Краснодара Горностаєва в одному з попередніх творів. Автор «Химер Дикого поля» та «Третього фронту» має цілком заслужене реноме параантрополога та співця монстрів: у нього на сторінках як не летючий змій, так Людина Борщу.

У новому творі чудасій вистачає з надлишком: тут і сонцеїди, й еліксир вічної молодості із крові незайманиць, і

молоко з електоральними властивостями. А над ними, освітлений сонячним промінням, – Український Супермен у вигляді свині, точніше кабана. Мало не архетипний національний образ із давнім фольклорно-міфологічним корінням. На презентації роману Владислав Івченко розповів, що його надихнув кабан-авіатор з японського аніме 1992 року «Порко Россо» режисера Міядзакі Хаяо.

До антропоморфних тварин нам не звикати – з дитинства чули і про Пана Коцького, і про Лисичку-сестричку. Однак історія про Вепра і Жоржа нічим не нагадує милу дитячу казочку. І хотілося б мені сказати: «У цьому романі жодна тварина / людина не постраждала», та не можу кривити душею. Детектив неодмінно тягне за собою змалювання темних сторін буття: тут будуть убивства і крадіжки, ґвалт і розбій. Тому матеріал у романі набуває форми то гангстерської саги, то депресивного нуару, то трилера про маніяка, то античної трагедії помсти.

Проблема детективника Івченка в тому, що він намагається висловитися одразу про все, що його цікавить і тривожить на момент написання. А цікавить і тривожить його багато що: сучасний літпроцес і психологія творчості, ринок землі і загнивання вкраїнського села, чергові вибори і корупція у владі, генна інженерія і біоетика. Тому «Буря і Натиск» скидається на складну багатокомпонентну конструкцію, часом стійку, а часом хистку, коли автор сам не знає, куди рухатися далі, – поэта далеко заводит речь… Отож у романі я вирізнила для себе чотири поверхи:

1. **Естетичний.** Історія творчої кризи письменника Владислава Івченка (як персонажа свого роману), «збитого льотчика», який гарячково шукає нову тему і сенсаційний матеріал, щоб написати «енергійний, насичений кров'ю і м'ясом текст». Знаходить його під час вимушеного «інтермецо» в провінції, на Оклунківщині, на хуторі Буряченки в Очеретівському районі. Ні, не симфонія поля у виконанні жайворонка і не біла піна гречок відновлять його

творчі потенції. Приятелювання з Вепром Івановичем і Жоржем Іриновичем та участь у їхніх справах дадуть надію тріумфально повернутися в літературу з книжкою про незвичайну сільську детективну агенцію.

2. **Детективний.** Кримінальні сюжети розгортаються в рустикальних декораціях. Викрадення дорогої сперми канадських биків із агрокомплексу й улюбленої корови ректора місцевого університету. Загадкові зникнення цнотливих дівчат і серійні вбивства. Напади місцевих бандитів на хутір. Романіст темпераментно розповідає, як Вепр і Жорж ці справи розслідують, а краще сказати – розрулюють. Асоціація з «Сільським детективом» про дільничного міліціонера Аніскіна буде логічною, але помилковою: сетінг подібний, та авторський задум геть інакший.

3. **Антропологічний.** Історія про Чужого – розумного чоловіка в тілі дикої тварини, якого кляте ксенофобське суспільство не приймає, демонізує й хоче знищити. Цей філософський сюжет чітко потрапляє в тренд сучасного письменства, що вивчає межі людського й людяного в час, коли кордони між людиною, звіром, біороботом розмиваються чи взагалі зникають.

4. **Соціально-політичний.** Тут жодних сюрпризів. Усе навіть гірше, ніж у лихі дев'яності. Олігархи, бандюки і продажні менти проти лошків. Корумповані партійні лідери, всевладні агрокорпорації й торгівля чорноземом. Цілковита деградація села: беззаконня – бездоріжжя – безробіття. Приплюсуйте тотальні алкоголізм і злодійство. У цьому пункті отримуємо агресивний політичний памфлет із ключовим мотивом «людина проти системи», однозначним меседжем «Як усе це дістало» і вкрай песимістичним фіналом.

Як усе щойнозгадане тримається купи?

«Написати хорошу книгу значно легше, якщо в тебе є хороший герой», – повідомляє нам оповідач на восьмій сторінці. Івченкові – як реальному, так і белетризованому –

пощастило знайти перфектного протагоніста. Прошу любити й шанувати.

Вепр Іванович Апер. Герой АТО і зірка Фейсбуку. Стильно вдягається і пахне одеколоном. Ай-кью – 125. Розумний, із гарними манерами. Читає Йогансена, друкує на планшеті, вставивши стилуси в ратиці, а також знає шумерську мову. Тренований, влучно стріляє з гранатомета, врукопаш завдає філігранних ударів. Холоднокровний, мов Штірліц, і спритний, мов Джеймс Бонд. Вороги трусяться, жінки мліють від його слів. Вепр є центром ваги в романі, саме за його пригодами хочеться стежити й дізнаватися про перипетії його життя. Він втілює гіпермаскулінне начало, на його тлі оповідач виглядає блідо й жалюгідно. Владюша-персонаж потерпає від страху й сумнівів, мов П'єро з Мальвіною, він схильний рефлексувати замість рішучо діяти: «Я письменник. Я не воїн», «Я не хочу! Я боюсь!» Нікчема-інтелігент супроти бійця – контраст разючий.

Але ж герой – кабан! Справжнісінький кабан зі щетиною на рилі, іклами та ратицями.

Наскільки я зрозуміла, Владислава Івченка цей образ у першу чергу зацікавив не як тип ексцентричного детектива. Вепр Іванович узагалі мало розслідує в прямому смислі слова – здебільшого він розв'язує загадки за принципом «Прийшов. Рохнув. Переміг»: як притисне підозрюваного іклами – тому нічого не лишається, як швиденько зізнатися в гріхах. Відсунувши детективну інтригу набік, романіст натомість углибляється в проблеми біоетики – данина його захопленню актуальним наукпопом («…Я читаю про астрономію, антропологію, саме походження людини, генну інженерію», – розповів автор в інтерв'ю «Трибуні»). Його сищик-кабан утілює тип Іншого, тип «розумної негомінідної істоти» з «альтернативною тілобудовою», що мусить адаптуватися у «світі, заточеному під людей». На місці Вепра в романі міг би опинитися будь-який Інший – привид,

вовкулака, дракон, марсіанин, кіборг. Якщо без фантастики, то жінка, єврей, інвалід.

Розмаїтими «Чужими» повняться сучасна література й кіно, які змушують суспільство пройти іспит на толерантність (а воно його вперто провалює). Хоча унікальна істота народилася не внаслідок випадкової мутації, а в результаті експерименту, прозаїк практично не розмірковує про відповідальність учених та соціальні наслідки дослідів in vivo (як, приміром, Андрій Кокотюха в «Повному місяці»). Владислав Івченко захоплений самим процесом «іншування», його переймають моральні, психологічні та філософські виміри порушеної проблеми: як воно – бути Чужим у ксенофобському світі?

Тому романіст педалює епізоди першої шокової реакції людей на Вепра й поринає в довжелезні усні інтерв'ю зі своїм героєм. Не дивно, що його інтригує геть усе: повсякденне – як він харчується? чи відчуває потяг до жінок? як спілкується з дикими кабанами? – та філософське: яка його природа (вид)? звідки він узявся і як співвідноситься з гомо сапієнсами? У голосі самого героя ближче до фіналу звучать драматичні ноти: «Я значно більше людина, ніж свиня, хоча добре розумію, що більшість людей ніколи не визнає мене своїм чи хоча б рівним собі… Я… чужий і для свиней, і для людей». Люди не тільки бояться розумного кабана, але й прагнуть перетворити його на об'єкт, одним словом – зарізати і спожити. Чи обернеться драма трагедією і яку роль у цьому зіграє Івченко-персонаж – про це ви дізнаєтеся самі, коли дочитаєте роман до останнього розділу «Фініта ля».

Наскільки оригінальна історія Вепра як Іншого, настільки ж банальним є «естетичний» сюжет роману. Гм-гм, хіба цікавлять читача масової / жанрової літератури творчі кризи письменників та спроби їх подолати? Оповідач прогнозовано нарікає на крихітні гонорари, скаржиться на вимогливого редактора і неврозумливих критиків, ревнує до

авторів-суперників і навіть до своїх персонажів, мріє про екранізації і продаж прав за кордон. Причому власні погляди на мистецтво слова Івченко вже не загортає в барвисті ретро-фантики, як у циклі про «найкращого сищика імперії». У «Бурі і Натиску» автор може говорити вільно і прямолінійно, апелюючи до болючого і злободенного, мов блогер чи колумніст. Більшість подібних ремарок про літпроцес і творчі пошуки є тривіальними, і оживляють їх хіба (само)іронічні рукописні коментарі автора та редактора, вміщені на берегах тексту – обоє нічим особливо не ризикували, коли винесли внутрішню видавничу кухню на людські очі.

Імовірно, читача впродовж кількох хвилин розважать трагікомічні ситуації, в які потрапляє по-фройдистськи невротичний літератор. Ось він мріє про тріумф – а його ставлять на коліна серед степу чи запихають у багажник. Він хоче слави і тиражів аж у 100 тисяч примірників – а опиняється на грані суїциду чи істерить, нажаханий перспективою тюрми. З художньої тканини мусять стирчати нитки і булавки, а шви лишаються необробленими. Владислав Івченко, мабуть, задумав використати ефект «очуження» – написати книгу про те, як твориться книга, як дійсність белетризується на очах у читачів і набуває щоразу нового смислу залежно від обраного формату. На жаль, жодних відкриттів на цьому полі письменник не зробив. Гірка постмодерністська правда полягає в тому, що все вже було сказано до нього. Справді, масова література місцями нагадує велетенський заповідник із відпрацьованих прийомів.

Попри це, «Буря і Натиск» варта й похвали – за відкриття жанру зоодетективу для нашого письменства, за вдалий вибір головного героя, за актуальні проблеми толерантності та ксенофобії, за критичний реалізм у змалюванні сучасного села, що постає таким собі Диким Заходом («Українське село зі своїми земельними конфліктами ставало вартим великого роману», – припускає автор). Як усяка добра книга, роман промовляє і до серця, і до розуму, містить безліч психологічно

зрозумілих сюжетів із життя людей – не тільки кримінальних, але й сатиричних, пригодницьких та мелодраматичних. Авантюрна інтонація Владислава Івченка не зраджує, а фінал обов'язково вас приголомшить. Історія про двох дивакуватих детективів, один із яких є твариною, вийшла назагал захопливою та читабельною. Як кажуть британці, «unputdownable book» – книжка, від якої не відірвешся, поки не дочитаєш.

Хіба мовчать ягнята?

Васильченко В'ячеслав. Жорстокі ігри Вельзевула. – Луцьк: Твердиня, 2017. – 302 с.[11]

Чому така кількість читачів і глядачів фанатіє від горорів і трилерів? Що лежить в основі цієї пристрасті – виплески адреналіну, інтерес до всього забороненого та ірраціонального, проекції власних фобій чи прагнення позбутися надлишку агресії? Що б там не було, але містика, готика, окультні мотиви – це ті секретні важелі, натискаючи на які можна здобути і втримати увагу публіки. Назвіть книжку або фільм «Демони місяця», «Родина вурдалаків», «Диявольські ляльки» чи «Ніч на цвинтарі» – і певна аудиторія клюне автоматично.

Подібні емоції спробував пробудити в читача В'ячеслав Васильченко в новому творі під назвою «Жорстокі ігри Вельзевула», що побачив світ у луцькому видавництві «Твердиня» 2017 року. Потворний монстр на обкладинці, понівечене жіноче тіло, вогняні літери заголовку на темному тлі – усе це викликає зрозумілі асоціації з чорною магією. Це шостий роман із серії про пригоди Богдана Лисиці,

[11] *Філоненко С. О. Хіба мовчать ягнята? [рецензія на роман В'ячеслава Васильченка «Жорстокі ігри Вельзевула»]. – 8.12.2017 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2017/12/08/073950.html.*

професора, кримінального репортера й за сумісництвом *шерлока голмса*. І хоч автор загалом тяжіє до класичної версії жанру – логічного детективу, він не вперше забарвлює свої тексти містикою. На прю з нечистю його герой виходив у «Дворушниках, або Євангелії від вовкулаки» (2012). Васильченко не сам-один займає цю нішу: з перевертнями, зомбі, привидами та іншими монстрами експериментують також Андрій Кокотюха, Богдан Коломійчук, Сашко Завара та Владислав Івченко. Це дає підстави говорити про існування тренду в українській жанровій літературі, що віддзеркалює і світові тенденції популярної культури (occult detective fiction).

Наш автор починає не з нуару, а з гламуру. Курортне містечко Скадовськ, море – сонце – білий катамаран. Професор Лисиця у відпустці знайомиться з двома юними красунями, Аліною та Русланою, тренерками з фітнесу з Дніпра, підбиває клинці до них, веде до ресторану… А вночі одну з дівчат знаходять розтерзаною в номері готелю. Жахливо і криваво, наче в «Мовчанні ягнят». І все вказує на те, що моторошне ритуальне вбивство скоїв або сам Вельзевул, або невідома людина, одержима сатанинською силою. Як вирахувати демона серед безтурботної юрми відпочивальників? А може, нитки таємничої історії тягнуться в інші міста, заховані в минулому жертви?

Туман щільніший, ніж у Лондоні. Версії розходяться колами в морській воді, кількість підозрюваних множиться з кожною сторінкою. Мафіозний коханець убитої Аліни – раз. Місцевий чорнокнижник – два. Друг юності, бандит Артур Вельзе, – три. І навіть невластивий жанру сантехнік Микола Шаповаленко – чотири. Ще кілька «Вельзевулів» у масках розгулюють уночі вулицями Скадовська й полохають випадкових перехожих. В’ячеслав Васильченко вміє зав’язати сюжетний вузол і створити потрібну містичну атмосферу: тут і загадковий обряд *гетанави*, і ритуальний ніж вікінгів

блудфальк, а також гримуари, кришталева куля, чорна блекота і кігті кажана.

Утім, найцікавіше в цьому тексті не містичне, а саме *детективне*. Автор не стільки нас лякає, скільки викликає інтерес раціонального плану до трьох ключових питань: хто, як і чому скоїв злочин? Та й професора Лисицю не полишає відчуття, що все побачене – страхітливий театр, реалізація чийогось голлівудського сценарію: «божевільний цирк бабахнутого на всю голову психопата». Тобто слідчий-аматор має справу не зі злом надприроднім, а зі злом рукотворним. Сучасні детективи, і кіношні, і літературні, часто є чим завгодно, але не історіями розслідування: бойовиками, мелодрамами або пригодами. Та роман Васильченка чітко потрапив у свій жанр: у фокусі розповіді, як і належить добрій детективній історії, повсякчас буде робота *маленьких сірих клітинок*. Не хвилюйтеся: пан Богдан у фіналі зведе кінці з кінцями й дасть усі потрібні пояснення, його логіка ніде не схибить. Розв'язка буде блискавичною і неодмінно вас здивує.

«Жорстокі ігри» викликають у пам'яті детективи Умберто Еко й Дена Брауна: текст щільно насичено культурними кодами. Є інформаційні п'ятихвилинки про символіку масок, трикутників, родимок, Вельзевула. Часом здається, що роман обертається на культурологічний детектив, що розгадка лежатиме в царині демонології або випливе з розглядання старовинного артефакту. Ці моменти доречні, коли описують хід думок Лисиці. Міфологічні алюзії в мовленні професора зрозумілі: автівка здається йому Хароновим човном, полісмен – Зевсом, а розлючена дівчина – Еринією.

Та все ж В'ячеслав Васильченко передає куті меду. Виникає побоювання, що будівля роману завалиться під вагою знань автора: «Якийсь *Фенрір* відправив із особливою жорстокістю до царства *Водана* вашу колишню наречену, Аліну Безверху. І хоч я не *Відар*, усе одно хочу знайти це чудовисько і розібратися з ним» (с.111). Ясно, імена

потребують коментарів, і нанизування їх стилістично невиправдане. Неприродно менту згадувати Ювенала, а бандюку – Аристотеля. Признаюся, втомлює професорське бажання героя демонструвати ерудицію де треба й не треба: розповідати поліцейському теорію архетипів під час слідчих дій, переказувати міф про лабіринт Мінотавра – втішаючи подругу Руслану.

Попри дещицю занудства (ми ж пробачимо його філологу Богданові?), він привабливий і колоритний тип слідчого. Є в панові Лисиці виражене лицарське начало, є впертість, сміливість, відчайдушність та внутрішня сила справжнього Героя. Помножте Шерлока Голмса на Джеймса Бонда – вийде інтелектуал, здатний діяти, мов Супермен. Щоправда, він таки вразливий і кілька разів отримає по голові від хуліганів і бандитів. У Лисиці тонка натура, він може милуватися красою зірок і чарівним морським краєвидом. Часом він поринає в болісні рефлексії: «Почала закрадатися тривога. Вірити не хотілося, але в голові постійно тиснуло: щось обов'язково трапилося. Це не випадково. …Думка збивалася на лихе. За ним хтось стежить, і варто було перейти заборонену лінію, наблизитися більше, ніж дозволено, одразу перекрили кисень» (с.227). Однак у критичній ситуації професор миттю збереться докупи: і ворогів покладе штабелями в бійці, і з кайданків звільниться самотужки, і шалені перегони на автівках виграє. Такі універсальні образи детективів-переможців характерні для сучасних авторів: Климентій Кошовий у романах Андрія Кокотюхи, Адам Вістович – у Богдана Коломійчука, Іван Карпович Підіпригора – у Владислава Івченка. Певна річ, це вираження колективної фантазії українців.

Як у всякого супергероя-одиночки, у професора Лисиці складні стосунки з системою. Загалом він не цурається приймати допомогу органів. От і в «Жорстоких іграх» Богданові допомагає не тільки старий друг полковник

Кодаковський на прізвисько де Тревіль, але й начальник слідчого відділення в Скадовську Геннадій Вівчарик. Вочевидь, автор визнає існування окремих правоохоронців, тямущих, некорумпованих та відданих справі. Однак раз по раз у романі прориваються нищівні й точні оцінки перефарбованої міліції-поліції: «…Система енкавеесівська працює справно. І ти або «за», або «проти». «За» – і ти надійний її боєць. Навіть бойовик. Коли ж ні… Коли ні – тоді мимо каси. І вона тебе або викине, або розтрощить. Та все одно буде по-її» (с.155). Звісно, цю етично-естетичну проблему: як зображувати сучасних українських слідчих, прокурорів, суддів – має вирішити для себе кожен детективіст. І частіш за все автори лишаються приземленими реалістами. Перевага Васильченка в тому, що йому вдається втримати своє обурення в рамках та уникнути інтонацій політичного памфлету, витриманого в дусі #зради.

В'ячеслава Васильченка часто критикували за мову його детективів, за надлишкову балакучість автора та його героїв. Це та ситуація, коли правнича освіта письменникові допомагає, а фах мовознавця – шкодить: існує спокуса втиснути в роман усе словникове багатство *барвінкової та солов'їної*. До того ж, текст пістрявіє дотепами й словесними іграми. Як літературознавець я визнаю за автором його повне і невід'ємне право зберігати оригінальну манеру, але як читачка висловлю побажання обмежувати себе в прагненні писати в стилі конферансьє стенд-ап-камеді. Переконана, що дотепи в романі – мов родзинки в булочці: булочка не може складатися із самих родзинок. Утім, погоджуся з Андрієм Кокотюхою, який в огляді роману «Смертельна гра в курортному містечку» (сайт «Буквоїд», 1.12.2017 року) відзначив прогрес автора в цьому питанні: «Балаканини не стало менше, проте дійові особи бодай наділені різними мовними характеристиками. Тому нарешті бандит відрізняється від вченого, а сантехнік – від поліцейського».

Додам, що від твору до твору зростає й сюжетна вправність детективіста: він цілком дає собі раду і у великій формі, і в кримінальній новелі, що засвідчує перемога в літературному конкурсі «Це ж елементарно, сер!» у 2016 році. В'ячеслав Васильченко – істинний детективіст: вміє полонити уяву читача, підкинути йому хибні версії, примусити міркувати разом із героєм над складною проблемою й нарешті привести до очевидної – герою, а не нам! – розгадки. Його персонажі живі і впізнавані, а ситуації – типові і психологічно мотивовані. У «Жорстоких іграх Вельзевула» автор захопить нас карколомною кримінальною інтригою й романтикою, містикою та «екшеном». І примусить чекати нової серії пригод професора-детектива Богдана Лисиці.

ІСТОРІЯ З УКРАЇНСЬКОГО ПОГЛЯДУ

Меч, кинджал, корона і серце: романтична версія Третього хрестового походу

Вілар Симона. Лазарит: Тінь меча. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 592 с.[12]

У мережевій книгарні Клубу сімейного дозвілля роман Симони Вілар «Лазарит» умить привертає увагу: яскравий постер, барвиста червоно-біло-блакитна обкладинка. Важкий том приємно потримати в руках: 600 сторінок обіцяють тривале задоволення від вечірнього читання. Впадає в око, що видання двомовне: на поличці мирно сусідять російський та український варіанти. Очевидно, КСД у такий спосіб дбає про розширення своєї аудиторії. Консультанти бердянської книгарні запевнили мене, що «Лазарит» чудово продається – «як і все від Симони Вілар».

З опису в каталозі зрозуміло, що перед нами романтична історія в середньовічних декораціях: юнак-сирота хоче одружитися з донькою покровителя, алезустрічає вродливу й розумну шляхтянку. Любовний трикутник, хрестоносці, битви, подорожі, викрадення, втечі, спокуси і зради – уява сама собою домальовує ймовірний сюжет. «Заради кохання він готовий виступити проти армії хрестоносців», – декларує слоган.

Гадаєте, «Лазарит» – нехитре чтиво, сконструйоване за схемою: «прекрасна дівчина зустрічає прекрасного хлопця – закоханих розлучають – вони долають перешкоди й одружуються»? Помиляєтесь. Симона Вілар уміє дивувати. Її задум не втиснувся в суворий канон любовно-історичної белетристики. У коктейлі з «кохання», «пригод» та «історії»

[12] *Філоненко С. О. Меч, кинджал, корона і серце: романтична версія Третього хрестового походу ; [рецензія на роман Симони Вілар «Лазарит»]. – 17.12.2013 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2013/12/17/072719.html.*

останній компонент набув самостійного значення, куди більшого, ніж банально забезпечувати екзотичну атмосферу.

Роман – нова літературна версія Третього хрестового походу наприкінці XII століття. Місце дії – Левант, який став перехрестям мов, культур, релігій і націй, Сицилія, Кріт, Кіпр, Константинополь, Нікея, Олімпос, Назарет та Акра. Туго зав'язані вузли воєнних і політичних конфліктів: між королем Англії Річардом Левине Серце – і королем Франції Філіпом II Августом, між християнськими монархами – і мусульманським султаном Саладіном. Паралельно точиться боротьба між Конрадом Монферратським і Ґвідо де Лузіньяном за єрусалимську корону. Плетуть інтриги претенденти на посаду великого магістра ордену тамплієрів, а з ними конкурують у пошуках воїнської слави госпітальєри та лазарити, прокажені лицарі. У творі ми дізнаємося про підкорення Кіпру й драматичну облогу Акри – кульмінаційний момент «походу королів». Місцями розповідь нагадує підручник з історії. Тільки ловиш себе на думці: якби так писалися всі підручники – у живих і мальовничих картинах! Художня тканина «Лазарита» викликає асоціації то зі строкатим східним базаром, то з «киплячим горщиком» – пристрасті в ньому вирують не на жарт.

Симона Вілар як медієвіст має власну концепцію подій Середньовіччя, вільно орієнтується в політичних, воєнних та релігійних хитросплетіннях. Її літературна фантазія сміливо заповнює білі плями, які залишили нам хроніки та інші документи. Авторка вдихнула життя в історичних персонажів, і тепер читач краще розуміє їхню психологію і мотиви вчинків.

«Лазарит» дарує радісне відчуття повного занурення в епоху. Повсякдення прописано соковито й зі знанням справи. Де мешкали королі в поході? На чому пересувалися хрестоносці і як облаштовували свій табір? Що їли на вечерю східні купці? У що вдягалися дами і які зачіски робили? Як герої молились, воювали, бенкетували й

одружувались? На всі ці питання читач знайде відповіді в романі, якому притаманна неабияка пізнавальність – не тільки в сенсі історії, але й географії та етнографії. Ще один бонус-ефект, який супроводжує читання Симони Вілар: її твори спонукають зазирнути до науково-популярних студій та енциклопедій, щоб дізнатися більше про описані події та персонажів.

Звісно, українська романістка не перша, кого привабила історія хрестоносців. Лицарські походи й ордени – вдячна тема в літературі від часів Вальтера Скотта. Після його «Талісману», де змальований той самий період, що і в «Лазариті», про паладинів списані тонни паперу. А мода на тамплієрів, підозрюю, ніколи не мине. Свідчення тому – кілька недавніх кінострічок, що презентують різні жанри, від історичної драми до пригодницького або фантастичного бойовика: «Царство небесне» Рідлі Скотта, дилогія про шведського лицаря Арна Петера Флінта, «Кров тамплієрів» Флоріана Баксмаєра, не кажучи вже про вал документальних фільмів про загадки, скарби і спадщину таємничого ордену. Письменники та режисери не обійшли увагою й величну постать Річарда Левине Серце, який постає то хитрим політиканом, то славним витязем, то поетом і пристрасним коханцем.

На тлі масиву наукової та художньої інформації роман Симони Вілар оригінальний у пригодницькій та любовній лініях. Авантюрний сюжет «Лазарита» розвинувся із казкової ситуації «важкого завдання». Головний герой Мартін, щоб отримати згоду на одруження з чарівною Руф'ю від її батька – даяна (судді) єврейської громади Ашера бен Соломона, повинен вивезти з обложеної Акри родину його сестри, Сарри, й доправити в безпечне місце. Для цього Мартіну треба спокусити горду шляхтянку Джоанну де Рінель, щоб шантажувати її брата Вільяма де Шампера, маршала ордену Храму, який може дати дозвіл на виїзд єврейського сімейства.

Небезпечна подорож, раптові напади розбійників, запеклі поєдинки, перевдягання, впізнавання – усі складові пригодницької історії в романі присутні. Чесно кажучи, мене здивувало, що головний герой – не лицар, а трікстер. Мартін д'Ане – спритний і хитрий воїн, безжальний убивця, який міняє імена й обличчя. У цьому сенсі він справді «тінь меча» (такий підзаголовок «Лазарита»). Хто він і звідки? Нащадок давнього скандинавського роду, сирота, якого Ашер бен Соломон викупив із притулку і з якого виховав охоронця для гнаного юдейського народу, асасіна, шпигуна, на чиїй совісті – загибель Єрусалимського царства. Де не з'являється Мартін, там лишає за собою гору трупів. З погляду моралі його постать украй сумнівна, як мінімум суперечлива.

До традиційного образу героя любовного роману синьоокого й білявого красеня наближає чоловіча привабливість і неприборкана сила. Він справжній «дикун», який у рожевій белетристиці може з'являтися перед нами в костюмі то шотландського горця, то пірата, то ковбоя з американського фронтиру. Герой «Лазарита» окремими рисами нагадує Торіра Ресанда з «Чужинця» та Артура де Шампера з дилогії «Далеке світло» Симони Вілар. У нього немає близьких, він свій серед чужих і чужий серед своїх, він серцем прихилився до євреїв, бо зростав серед них і поважає їхні звичаї і віру. Мартін – найманець, виконує таємні доручення заради грошей або з особистої вигоди. Завдання Ашера бен Соломона дасть йому змогу нарешті отримати дружину, родину і власний дім. Неоднозначність Мартіна виявляється і в любовних стосунках. Він мріє про ніжну юдейку Руф, але бачить у снах Джоанну де Рінель. Спокусивши шляхтянку й захопившись нею, він, тим не менше, підступно використовує жінку у власних цілях і не соромиться торгувати її честю.

А що ж головна героїня? Її вибір також не зовсім типовий для любовних історичних романів. Джоанна – не юна беззахисна леді, що потрапила в лапи розбійників, не панна,

яка доглядає пораненого лицаря. Вона приваблює зрілістю, самостійністю суджень, впевненістю в собі й чималою вітальною силою. Світська левиця, зірка, вихована при дворі Алієнори Аквітанської в найкращих куртуазних традиціях, освічена, музично обдарована, життєрадісна і пристрасна. У цьому сенсі англійка – справжня донька своєї матері Мілдред Гронвудської, з якою ми познайомилися в романах «Леді-послушниця» і «Лицар світла».

Що приємно у творах Симони Вілар – так це те, що, мислячи епічними циклами, вона зв'язує їх сюжетними лініями і персонажами. Читач завжди прагне задовольнити цікавість, як склалися подальші долі героїв, що трапилося з їхніми нащадками. От і в «Лазариті» ми зустрілися із дітьми Артура де Шампера й Мілдред – Джоанною та Вільямом, а також з Алієнорою Аквітанською. «Золота орлиця» від часів «Далекого світла» постарішала на сорок років, але лишилася такою ж стрункою, величною й мудрою.

Проблема шлюбу, обов'язкова для любовних романів, у «Лазариті» розв'язується в обох сюжетних лініях: історичній та пригодницькій. Авторка не втомлюється нагадувати нам про те, що жінки зі шляхетних родин, а тим паче королівських, не мали права слідувати велінням серця. І Беренгарія Наваррська, і Іванна, сестра Річарда, й Ізабелла Єруалимська стають заручницями вибору, який зробили за них інші, керуючись політичними міркуваннями (*«…самій обирати чоловіка – це нечувано!»*). Однак бачимо й розвінчання іншої моделі шлюбу – «куртуазної». Джоанна закохується в лицаря Обрі, переможця Вінчестерського турніру й палкого залицяльника. Батьки дозволяють своїй меншій доньці-улюблениці вийти заміж за нього, хоча де Рінель не відзначається ні багатством, ні родовитістю. Куртуазний шлюб обертається пасткою: Обрі пихатий, скупий, дурнуватий, боягузливий, сексуально холодний, а в Леванті виявляє схильність до пиятики, опіуму й содомії. Здається, в цьому персонажі зібрані все можливі гріхи й вади, він викликає інстинктивну антипатію, що певною

мірою порушує художні пропорції. Постає питання: невже сяйво обладунків аж так затьмарило очі і самій Джоанні, і її розумним і досвідченим батькам?

Не вперше Симона Вілар зачіпає питання сексу в Середні віки. Попри всі умовності й табу того часу, її улюбленим героям не чужі тілесні задоволення. Більше того, «голос тіла» часто містить більше правди, ніж «голос розуму». Прикладом цьому є стосунки Мартіна та Джоанни, що будуються на нестримному взаємному потязі і цілковитій гармонії. Що цікаво, письменниця практично в кожний роман вводить квір-персонажа: згадаймо для прикладу гермафродита Ріса, Непорозуміння Господнє, в дилогії «Далеке світло». Очевидно, що це не данина моді, а прагнення авторки показати варіативність середньовічної сексуальності і в такий спосіб зруйнувати певний історичний стереотип. У «Лазариті» трапляються герої, схильні до гомосексуалізму: такими є і Обрі де Рінель, і Філіп Август. А от від свого улюбленця Річарда Левине Серце авторка прагне відвести підозри в нетрадиційній орієнтації: його занадто спокійне ставлення до жінок вона пояснює перевтомою від військових вправ, холодністю Беренгарії, дружини-напівмонахині, а також тугою за першим і єдиним коханням – Жанною де Сен-Поль.

Письменниця відкрито захоплюється постаттю 33-річного Річарда: для неї він відважний воїн, блискучий полководець, справжній християнин, людина честі. Він успадкував найкращі риси Плантагенетів і герцогів Аквітанії. Велич образу підкреслює «королівська» гама кольорів, що його супроводжує, – багряний, білий, золотий: *«У сутінках храму західний промінь, наче осяйний указівний перст, торкнувся його чола, і, поволі випростовуючись, мольільник начебто сповнювався таємничої величі. Спалахнув багрецем нетерпляче відкинутий поділ плаща, випросталися могутні плечі, на які з гордо підведеної голови вільно спадала золотаво-руда, густа й жорстка, як у лева, грива. Простий мідний обід, що стримував пишну*

шевелюру, раптом засяяв, мов золота корона»… Не можу сказати, що Симона Вілар змалювала англійського монарха схематично як ідеал лицарства. Але все ж її інтерпретація образу уникає багатьох негативних моментів, що містяться в історичних згадках. Більш живим і драматичним вийшов у романі Вільям де Шампер, брат головної героїні. Скривджений підозрами в тому, що не є сином свого батька, він відмовляється від спадщини, вступає до ордену тамплієрів і їде у Святу землю. Гордий, розумний і самотній, Вільям стає охоронцем і помічником сестрі Джоанні. Власне, будучи живим втіленням лицарської честі, він є антиподом Мартіна, позбавленого моральних принципів і навіть віри. Вони – вороги й гідні суперники, бо обидва наділені силою та військовими талантами.

Роман «Лазарит: Тінь меча» є першим твором із циклу. Літературні ворожіння – річ невдячна. Та хіба можна втриматися від спокуси, коли авторка залишає нерозв'язаними так багато сюжетних питань? Спробую припустити, що в наступних текстах Вільям де Шампер ще зустрінеться з Мартіном д'Ане, можливо, із ворогів вони стануть братами по зброї. Симона Вілар залишила простір для маневру в розвитку характеру героя-трікстера: напевно, Мартіна буде «перевиховано» всепереможною силою Любові (це ключова фантазія «дамських» жанрів), і він пройде шлях від найманця до справжнього лицаря-хрестоносця, подібно до Артура де Шампера із «Далекого світла». Саме це може допомогти йому та Джоанні подолати бар'єри – політичні і психологічні (взаємні образи й підозри в зраді) і стати парою, відповідно до законів жанру. Щоправда, для цього авторці треба кудить подіти єврейку Руф та чоловіка Джоанни – Обрі… Недомовленості підсилюють мотивацію до читання й нагадують про серіальний *принцип Шахерезади* – завершувати історію на найцікавішому моменті.

Насамкінець – кілька слів про недоліки «Лазарита». Роман неймовірно густонаселений (у цьому він дійсно «вальтерскоттівський»), насичений подіями, екзотичними реаліями. Видання містить карту, однак доречно було би доповнити книгу хронологічними та династичними схемами, глосарієм, а в ідеалі – й ілюстраціями. Це, скоріше, побажання для видавництва. А от авторці варто було б, на мій погляд, дещо зменшити «риторичність», яка надає окремим розмовам героїв відтінку штучності – так, ніби вони актори в театрі й говорять не один з одним, а на публіку. Особливо, коли намагаються переповісти співбесіднику повну історію свого роду (Джоанна) або вичерпно пояснити складність політичної ситуації (Річард). На шкоду динаміці дії йде багатослівність персонажів. Вона так само «вальтерскоттівська»: згадується, як в «Айвенго» *палестинська квітка* Ребекка веде неправдоподібно довгу розмову з храмовником Буагільбером, збираючись кинутись із вікна вежі на каміння.

Роман Симони Вілар, безумовно, варто читати тим, хто захоплюється середньовічною історією, тамплієрами, хрестоносцями і постаттю Річарда Левине Серце. Твір буде цікавий шанувальникам любовно-історичної та пригодницько-історичної белетристики. А вони, судячи з читацьких форумів, згуртована й численна спільнота. «Лазарит» засвідчує майстерність авторки в зображенні подій далекого минулого, складних людських характерів і доль, її вміння захопити уяву й повести за собою стежками історії. Признаюся, сама чекаю продовження роману із нетерпінням…

Вижити й перемогти: історична драма в голлівудському форматі

Кокотюха Андрей. Найти и уничтожить. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»; Белгород: ООО Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2013. – 304 с.

Кокотюха Андрей. Спасти «Скифа». – Москва: Вече, 2012. – 288 с. – (Военные приключения).[13]

Писати про Другу світову війну для сучасного автора означає свідомо йти на ризик. Її повна і правдива історія з українського погляду досі відсутня. Натомість війна обплутана ідеологічними спекуляціями та міфами, які створювалися за радянських часів і продовжують створюватися різними суспільними групами в теперішній Україні та за її межами. Письменнику доведеться пройти між Сціллою і Харібдою *холодної* офіційної пропаганди та *гарячої* усної історії, зітканої із суперечливих свідчень очевидців. Він змушений буде торувати власний шлях, зважаючи на силу силенну літературних і мистецьких візій війни, що охоплює розмаїтий матеріал: від соцреалістичних «Прапороносців» Олеся Гончара – до антирадянського роману «Чого не гоїть вогонь» Уласа Самчука, від кіноепопеї «Звільнення» Юрія Озерова, документального телефільму «Війна. Український рахунок» Сергія Буковського – до, скажімо, свіжого опусу Федора Бондарчука «Сталінград».

У російськомовних романах «Знайти і знищити» («Найти и уничтожить», 2013) та «Врятувати «Скіфа» («Спасти «Скифа», 2012) Андрій Кокотюха не побоявся труднощів і зробив вдалу спробу вкласти драматичні події

[13] *Філоненко С.О. Вижити й перемогти: історична драма в голлівудському форматі [рецензія на романи Андрія Кокотюхи «Найти и уничтожить», «Спасти Скифа»]. – 11.11.2013 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2013/11/11/075930.html.*

XX століття у формат воєнно-пригодницького жанру. Не ухиляючись від політичних оцінок, белетрист змістив фокус зображення на долю окремого українця, закинутого у вир війни, у час кривавого протистояння тоталітарних режимів Гітлера і Сталіна. Ці твори – про виживання людини в екстремальних обставинах, про моральний вибір, про відданість і зраду, честь і безчестя.

Перед тим, як заглибитися в їх художній світ, хочу нагадати прописну істину. Варто пам'ятати, що історичний роман не видає себе за документ чи наукову студію. Критерій достовірності зображеного не має бути ключовим в оцінках *історико-пригодницької белетристики*. Так, ми не ставимо на карб розходження з фактами у вальтерскоттівському «Айвенго» чи «Роксолані» Павла Загребельного. Копітка робота в архівах, консультації з дослідниками, інтерв'ю зі свідками подій – до честі кожного автора, який пише про минуле. Проте, реконструюючи історичну епоху, письменник зберігає повне право на вимисел і домисел. Критиків мусить у першу чергу цікавити літературна якість твору, авторська художня концепція.

Друге уточнення стосується правомірності віднесення російськомовних творів до української літератури. З цього приводу точаться дискусії, де аргументами слугують як історичний досвід вітчизняного письменства, так і сучасні глобалізаційні процеси, що не дають змоги говорити про приналежність митця до єдиної національної традиції. Дотримуюсь погляду, що «українськість» письменника визначають не мова або тематика його творів, а самоідентифікація та включеність до українського культурного процесу. Конкретніше: я солідарна з Андрієм Кокотюхою в тому, що його російськомовні романи є фактами вітчизняної літератури рівною мірою з україномовною прозою.

«Знайти і знищити» та «Врятувати «Скіфа» створені за «формулами» масової культури. Захоплива інтрига

спирається на майстерний синтез різних жанрів. Читач помітить елементи авантюрного та історичного романів, вкраплення шпигунської історії, бойовика та вестерна. Спільні в обох текстах змальований період та локація. Отож уявляємо: Друга світова війна, весна-літо 1943 року, слобожанські землі – Сумщина, Харківщина, Курщина, розкреслені звивистою й рухливою лінією фронту. Територія, що переходить з рук у руки, від німців до червоноармійців. Відповідно – набір дійових осіб: радянські солдати, партизани й підпільники, німецькі офіцери, поліцаї, мирне населення. Експресії сюжету додає максимальна сконденсованість подієвого часу – місяць у «Знайти і знищити», три дні – у «Врятувати «Скіфа».

У кожному з романів історія розпочинається з хибного звинувачення героїв-червоноармійців у зраді Батьківщині. Рядовий Роман Дробот мав необережність взяти під сумнів переможну міць радянської армії. Його заарештували за доносом і відправили в Особовий відділ фронту під конвоєм лейтенанта Дерябіна. Разом вони потраплять під удар німецької авіації, а згодом, дивом врятувавшись, до табору військовополонених у районі Охтирки. Звідси три шляхи: голодна смерть, розстріл або втеча до своїх, які вважають парубка воєнним злочинцем («Знайти і знищити»).

Доля розвідника, старшого лейтенанта Павла Гайдука, склалася достоту, як у героя пісні Володимира Висоцького: «Судьба моя лихая давно наперекос, – // Однажды языка я добыл, да не донес. // И особист Суэтин, неутомимый наш, // Еще тогда приметил и взял на карандаш». Командир розвідроти Михайло Сотник, вступившись за арештованого бійця, звинувачений у нападі на особіста Алферова. Сотника і Гайдука звільнять тимчасово лише для того, щоб послати за лінію фронту разом із двома товаришами, в яких також нечиста анкета: радянським німцем Віленом Волковим (Віллі Вольфом) та старшим сержантом Максимом Чубаровим, колишнім рецидивістом на прізвисько «Ваня Курський».

Зверніть увагу: звільнять, щоб послати на вірну смерть, бо чотирьом розвідникам доведеться розшукати в окупованому Харкові агента з псевдо «Скіф», який захопив і тримає в полоні майора Крюгера, очільника агентурного відділу Генштабу, носія цінної інформації. Маємо явний випадок «mission impossible», необхідної для жанру воєнних пригод. Повернення живими з цього завдання, що практично неймовірно, не гарантує ані життя, ані свободи («Врятувати «Скіфа»).

Чому автор обрав героями осіб, за тогочасними мірками, політично неблагонадійних? Чи не для того, щоб дати їм можливість кров'ю змити з себе підозри й цим довести відданість присязі? Прийом, відомий ще з соцреалістичної воєнної прози часу хрущовської відлиги, як твердила Ірина Захарчук у монографії «Війна і слово» (2008 р.). Так, приміром, образ сина «ворога народу» Богдана Колосовського в романі Олеся Гончара «Людина і зброя» мусив продемонструвати вищість патріотичного обов'язку над особистою кривдою. При цьому, ясна річ, не заперечувалися ані правильність партійного курсу, ані мудрість радянського уряду.

Однак сучасний письменник говорить зі своїм читачем про інше. А саме – про безкарність особістів, які могли «пришити» зраду кожному, хто їм не сподобався або викликав найменшу підозру. Мовби сп'янілі від власного всесилля, Дерябін та Алферов із люттю інквізиторів шукають шпигунів і потенційних дезертирів серед рядових і командирів Червоної Армії. У надскладній фронтовій ситуації останні змушені воювати, боязко озираючись на прислужників Берії. Утретє в художній прозі, після «Червоного» й «Таємного джерела», Андрій Кокотюха таврує карально-репресивну сутність радянської влади, її однакові з фашистами методи роботи. Увагу читача привернуть промовисті деталі: як зручно очільник харківського гестапо Гюнтер Хойке вмощується у кріслі, що залишив йому

попередник – начальник управління НКВС («Врятувати «Скіфа»); як одне й те саме заґратоване приміщення в селищі Хомутівка використовує для утримання в'язнів і радянська, і німецька влада («Знайти і знищити»).

Не можу погодитися з думкою Костянтина Родика, який дорікнув автору недостатністю інтересу до «питання влади, її меж та способів застосування» та зусиль для того, «аби читач відчув безмежне іманентне зло більшовизму» (стаття «Історія на продаж» в «Україні молодій», 2.10.2013 р.). Вдала художня деталь не поступається силою узагальнення розлогим і патетичним рефлексіям, прямо висловленим автором або вкладеним у вуста котрогось із позитивних героїв.

Романи Андрія Кокотюхи вкотре підтвердять, що партійно-державна машина СРСР трималася на страху й доносительстві. Вона позбавляла людину права зберегти гідність: «Я народився в країні, яка не залишає вибору. Вірніше, цей вибір є, тільки він невеликий: жити, не пам'ятаючи себе, або померти», – так формулює це розуміння радянський німець Віллі Вольф (*переклад тут і далі мій. – С.Ф.*). Саме комуністична система породжує тип громадянина, який не працює, а «горбатиться» на хазяїна. Міняється влада – і цей чоловічок легко перефарбовується, знову прислужує і плазує. Заслуга прозаїка – чітко названі соціально-психологічні причини колабораціонізму людей, які опинилися на окупованих землях. Так, для гестапівців не секрет, що більшість громадян погоджуються співпрацювати не з віри у фюрера, а тому, що ображені колишньою владою, тримають зуб на неї. Зрадництво породили нечувані репресії проти власного народу.

Як вижити звичайній людині на війні? Це питання є центральним в обох творах. У них впізнавані риси жанру «survival story», популярного від часів «Робінзона Крузо» Даніеля Дефо аж до телешоу «Останній герой». Людина або група людей, вирвана зі звичного існування, поміщена в

екстремальну ситуацію, змушена балансувати між життям і смертю. Цьому жанру притаманний архетип «єдиного заціліло́го»; за Еліасом Канетті, герой – обранець, якому доля дала шанс, той, у кому більше життя.

Яку ціну доведеться сплатити за нього? У романі «Знайти і знищити» ми зустрінемо персонажів-антиподів: «професорського синочка» Романа Дробота й вихованця дитбудинку для «юних спартаківців» Миколу Дерябіна. Їхні життєві історії сплітаються дивовижним чином: арештований і конвоїр, двоє полонених у таборі, партизан і фашистський диверсант. Для першого війна стала школою мужності, для другого – часом морального падіння, деградації до звірячого стану. Вибір позитивного героя мотивує і точку зору, і тональність розповіді. Подекуди роман «Знайти і знищити» містить перегуки з російською «лейтенантською прозою», якій властиві заземленість «окопної правди», психологічний натуралізм, мотиви дорослішання й випробування маленької людини, вчорашнього студента.

Додам, що тема героя, усім чужого на війні, відсилає до твору Івана Багряного «Людина біжить над прірвою». Його центральний персонаж Максим Колот поневіряється в «апокаліптичному гуркоті чорної доби відчаю», між двох сил – німецькою та радянською. Український народ затиснено в лещатах двох тоталітарних режимів. Він опинився, за словами Багряного, «між «Трупом» і «Привидом». Становище українця безвихідне: він приречений стати гарматним м’ясом у геополітичних ігрищах Гітлера і Сталіна. У «Знайти і знищити» Андрія Кокотюхи присутня ще одна «багрянівська» тема: пошук джерел стійкості маленької людини, її здатності опиратися ворожим обставинам, іти проти течії. Роман Дробот не тільки виживає на війні, але й відкриває в собі внутрішню силу, а під фінал виростає в справжнього героя.

Роман «Врятувати «Скіфа» концептуально ближчий до воєнної прози Ремарка та Хемінгуея, де війна показана як важка і брудна чоловіча робота. У цьому тексті героями є

розвідники, *професіонали війни*, особлива каста на фронті. Закинуті в Харків, обкладений з усіх боків німецькими постами, четвірка бійців доведе, що на невидимому фронті важить не тільки фізична сила і спритність, але й обережність, знання тактики і стратегії, вміння швидко і правильно приймати рішення, а часом і жертвувати собою заради порятунку товаришів.

У творах побачимо весь голлівудський антураж: сцени перестрілок, втечі й переслідування, вибухів і пожеж видовищні й динамічні, написані цілком кінематографічно. Цікаво, що в обох романах війна зображена не тільки як невпинний «action», але і як інтелектуальний поєдинок. У нього втягнені спецслужби і тогочасний «спецназ» (партизани, диверсанти), рядові червоноармійці, поліцаї, мирні мешканці. Війна – це гра, велетенська шахова партія, в якій є свої ферзі і пішаки, а є руки, що їх пересувають по дошці. Вкарбовуються в пам'ять гострі сцени допитів і вербування, коли зіштовхуються два сильні характери: особіст Микола Дерябін і керівник абверівської школи диверсантів Отто Дітріх («Знайти і знищити»), розвідник Павло Гайдук і штурмбаннфюрер СС Кнут Брюгген («Врятувати «Скіфа»).

Андрій Кокотюха далекий від того, щоб зображувати німецьких офіцерів плакатно або демонізувати їх як казкових злотворців. І Дітріх, і Брюгген, безумовно, сильні і складні характери, обидва вправні стратеги. Плануючи диверсії чи проводячи спецоперацію зі знешкодження радянських диверсантів, вони небезпідставно спираються на аналітичний розум. Утім, автор послідовно проводить думку: «…жодна хвалена німецька розважливість не спроможна вкластися в непередбачувану логіку реального життя» («Знайти і знищити»). У результаті гинуть обидва, програють, бо недооцінюють витримку, розум і винахідливість супротивника, його здатність ризикувати.

Значущою темою для романіста є трагедія мирного українського населення, яке не з власної провини опинилося на окупованій території. Стероризовані погрозами і партизан, і гестапо, звичайні люди мусять дбати про власне виживання й безпеку близьких. Особливо тяжка доля спіткала жінок, які заради порятунку або за завданням підпілля ставали коханками німецьких офіцерів. Коли наштовхуєшся в тексті роману «Знайти і знищити» на промовлені крізь сльози слова Катерини Яценко, вдови командира і співмешканки начальника поліції: «Як жити? Чоловіка вбили, ви пішли…», то мимоволі виникає асоціація з адресованим партизанському прокурору одчайдушним криком «Яка я повія? Мучениця я!» Христини Хуторної з довженківської «України в огні». Андрій Кокотюха змалював життєві драми жінок-агентів (Ольга-«Скіф»), жінок-підпільниць (Тетяна Зиміна), жінок у партизанських загонах (Поліна Білозуб). Однак хотілося б побачити в романах більш концептуальні узагальнення стосовно долі української жінки на війні. Можливо, ця проблема не може бути розв'язана в рамках воєнно-пригодницького жанру.

Сильною стороною обох романів є наскрізний лінійний сюжет. Він чітко структурований місцем або часом дії: «Табір», «Загін», «Ліс», «Селище» – у «Знайти і знищити»; «День перший», «День другий», «День третій» – у «Врятувати «Скіфа». Стрімкий темп розповіді ніде не втрачається, пружини інтриги стиснуті до самого фіналу. Практично всі сюжетні лінії знаходять логічну розв'язку (окрім, хіба що, лінії німецького агента, який зачаївся в штабі Червоної Армії, в другому з романів). Обраному жанру відповідає напружений і лаконічний, справді «чоловічий» стиль, де немає місця зайвим емоціям або кучерявим мовним зворотам.

Костянтин Родик у вищезгаданій статті описав потенційного читача воєнно-пригодницьких романів Андрія Кокотюхи як «невибагливого» й такого, що «…комфортно

сприймає дійсність, як цілком гармонійне поєднання радянських і пострадянських кліше». Гадаю, не варто недооцінювати критичний потенціал цієї прози: вона підриває радянський канон зображення подій Великої Вітчизняної війни і суперечить їх пропагандистській версії, яку нав'язують українцям через витвори російської поп-культури, з їх кліше «Великої Перемоги», «російського народу-визволителя» й «мудрого Сталіна». Ефективність зарубіжного формату, який послідовно застосовує Андрій Кокотюха, полягає в тому, що він дає змогу в доступній формі донести до широкого кола читачів, – і зокрема до молодого покоління, звичного до голлівудського кіно, – думку про трагедію українського народу на війні, про його страждання, спричинені обома окупаційними режимами. Але разом з тим – ідею героїзму звичайної людини, яка, навіть переслідувана Системою, може зберегти честь і гідність.

Насамкінець висловлю сподівання, що воєнно-пригодницькі романи Андрія Кокотюхи зустрінуть свого вдячного і справді масового читача.

Чи можливий терорист у вишиванці?

Кокотюха Андрій. Київські бомби. – Харків : Фоліо, 2014. – 379 с.[14]

Неозброєним оком видно, як непереборно тягне до української історії Андрія Кокотюху в останні роки. І важко сказати, чого тут більше: особистого інтересу до її білих плям та чорних дір – або прагнення бути в мейнстримі, щоб задовольнити підвищений попит публіки на історичну белетристику. Тема національного минулого нині є «гарячою,

[14] *Філоненко С.О. Чи можливий терорист у вишиванці [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Київські бомби»]. – 8.07.2014 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/07/08/095709.html.*

резонансною, а отже, вигідною», зазначила Любов Багацька. Зацікавлення історією власної землі зазвичай супроводжує процес формування нації, і не тільки української. У різних жанрах і форматах на цей виклик відгукнулися Марія Матіос, Оксана Забужко, Юрій Винничук, Володимир Рутківський, Василь Шкляр та багато інших.

Історична белетристика Андрія Кокотюхи розрахована на мислячого, допитливого й патріотичного читача. У «Червоному» автор розбирає причини й наслідки повстанського руху на Волині й опору сталінському режиму в таборах. У романах «Найти и уничтожить» и «Спасти Скифа» шукає місце українців під час Другої світової. У «Таємному джерелі» досліджує природу радянської влади і внутрішнього дисидентства. У новому романі «Київські бомби», який став 45-ю книгою письменника, він здійснив зухвалу вилазку на територію, що досі залишається практично terra incognita для наших учених і митців: Київ на світанку XX століття, у проміжку між революцією 1905 року і Першою світовою. Місто, яке захлинається у кривавих хвилях революційного терору…

Прозаїка спокушає «історія з грифом «секретно» (до слова, він був одним із авторів книжки non-fiction «50 знаменитых загадок истории Украины»). Андрій Кокотюха береться за образну реконструкцію минувшини, вже маючи багатий досвід детективіста, сценариста й журналіста. Це дає змогу сполучити соціальну, національну та політичну аналітику з гострими колізіями, карколомними перипетіями, колоритними героями і в такий спосіб намацати пульс історичної драми. Популярний белетрист знає секрет, як зробити забуту тему модною і виграшною.

Отже, що в ремарках нашої п’єси? 1907 рік, Україна ще Малоросія, а Київ – столиця лишень генерал-губернаторства у складі Російської імперії. На хронологічній стрічці до початку дії – вуличні бої 1905 року, два царські маніфести: один, від 17 жовтня, дарував свободи, інший, від 3 липня,

дав старт реакції. «Яструб» Петро Столипін, на відміну від м'якотілого государя-«страуса», жорстко, послідовно й, головне, успішно викорчовує революційну заразу. Утім, терористичні хвилі розбіглися з Москви й Петербурга по всіх губерніях і сягли Києва, який став гарячою точкою на імперській карті.

Автор пропонує нам цікаву екскурсію київськими вулицями – Софіївською, Фундуклеївською, Прорізною, ми побачимо костел і Оперу, залізничний вокзал і «Асторію». Це місто міщан і дворян, що росте й розбудовується. Але в ньому є темна сторона, про яку ми майже не знали. Данило Яневський у передмові назвав це «підземним життям» столиці: Київ бомбістів і шпигів, з конспіративними квартирами і в'язницями, «рай… для терористів усіх мастей». Письменнику довелося розглядати столичну топографію під несподіваним кутом зору: він консультувався в історика, де зручніше спланувати вибух.

У нібито мирний час точаться воєнні дії. Два війська, і обом ох як далеко до «воїнів світла». По один бік барикади – жандарми, охранка, філери, тюремники, що бережуть спокій обивателя. Насправді важка бюрократична машина працює зі скрипом. Тоді все, як і тепер: і корупція, і кумівство, і підсиджування, і суперництво контор, і знайомі типи чиновників – розумники-вискочки або тямущі виконавці.

По той бік – бойова організація есерів, де чітко розписані ролі: піротехніки, метальники, сигнальники, кур'єри, зв'язкові. У революціонерів свій відлік часу – 40 років від першого замаху, свої знакові події – вбивство Плеве чи царя Олександра II, свій іконостас – Григорій Гершуні, Борис Савінков, свої легендарні місця – Красноярський централ, Акатуй, Косий капонір. Есери переживають кризу: організація-спрут розпадається на самодіяльні гуртки, приватизовані одиночками-максималістами.

Обидва табори у взаємному полюванні використовують апробований арсенал засобів насильства: кайданки й побиття,

«бульдоги» й нагани, «пекельні машинки» і «вибуховий холодець». Стосунки такі давні й заплутані, що не скажеш одразу, *кто был охотник, кто добыча*. Вони до дрібниць вивчили modus operandi і гасла ворога. Ну чим ще можуть здивувати есери панів з охранки або навпаки? Їм нудно, нецікаво одне з одним: азарт боротьби загубився в рутині. Тому про терор говориться мовою анекдоту: уявіть, сплутали колись есерівку Етель Бровкіну з коханкою юриста Дорою Лівшиць, сміх і гріх! З ким не бува, євреїки всі на одне лице.

Раптом у дію втручається третя сила, нікому не відома. На вулиці Володимирській зухвало вбито товариша прокурора, пана Чухонцева. Відповідальність за теракт беруть на себе якісь «Колії». Хто вони? Яку програму мають? Хто за ними стоїть і хто фінансує? Така напівдетективна зав'язка історії.

«Напів» – бо, на мою думку, Андрій Кокотюха писав роман не так заради сюжетної гостроти, як заради історичної драми. Ні, нам ні на мить не забракне ані гостроти, ані динаміки – усе буде як у захопливій «фільмі»: три вибухи, два екси, кілька вбивств, гучна стрілянина. Автор не приховує, що окремі епізоди запозичив із кримінальної хроніки в тодішніх газетах – і терпкий присмак репортажу збережеться в романі. Разом із героями нас морозить і лихоманить, в нас тремтять руки і падає в п'яти серце. Стиль роману наелектризований, читач на фізичному рівні відчуває, як у цій вибуховій атмосфері «щось починається».

Звісно, герої «більше діють, аніж рефлектують» – Андрій Кокотюха принциповий у поглядах на масову літературу. Та якщо персонажам, зайнятим революцією, не викроїти ані хвилиночки на роздуми, то письменник охоче зробить це за них. Тим більше, що рефлексій йому вистачає. Правда, прямо в тексті вони не виражені, а заховані, як підводна частина айсберга, і прориваються в психологічних деталях або вдалих репліках.

«Київські бомби» – це **роман про терор.** Чи має сенс доводити актуальність його теми людям, які з блакитного екрану частіше чують про Осаму Бен Ладена, Андерса Брейвіка або *Абвера, Беса* і *Стрелка*, ніж про Андрея Шептицького чи матір Терезу? Що добре у творі – терор презентовано комплексно. Автор торкається побіжно його соціології, антропології, етики та еротики. Але найбільше його цікавить терор як міфологія, психопатологія й політична технологія.

Спитаєте, що нового можна сказати на цю тему після «Бісів» Достоєвського? Так, завдання українського белетриста прочитується легко: розвінчати героїчний культ бомбістів. Із міфом про них він зробив те саме, що колись Чарльз Діккенс – із «ньюгейтськими» романами в «Олівері Твісті». Пам'ятаєте, як англійський класик показав лондонських злодіїв не «чарівними хлопцями», «завжди чемними й бездоганно вбраними», а вивів «у всій їхній бридоті», як «мерзенне зло»? У саможертовних борцях із режимом Андрій Кокотюха безпомильно вгадав звичайних кримінальників, «гопників» і вбивць.

Можливо, сам не до кінця усвідомлюючи, письменник продовжив традицію «здирання романтичних шат» із революціонерів, закладену в національному письменстві Володимиром Винниченком. За це останньому дорікав Максим Горький, прирівнюючи його до «ліквідаторів революції» – Вересаєва та Савінкова. Сучасний прозаїк, без винниченківського надриву та істерики, без «достоєвщини» (колекціонування жахів), однак не вагаючись ні секунди, зриває німб мучеництва із постаті *юнака з бомбою*. І в цьому пункті Андрій Кокотюха жбурляє рукавичку двом потужним традиціям, залишки яких відчутні й досі. Перша – канонізація терористів як полум'яних борців за світле майбутнє, здійснена російськими лібералами ще до революції. До піару на користь бойовиків приклали руку і Сергій Степняк-Кравчинський, і Леонід Андрєєв, і Максим

Горький, і багато інших. Вони зліпили іконічний образ, розбестили «бісів», але потім, як Віктор Франкенштейн, вжахнулися монструозності власного творіння. Та було пізно: ідея терору оволоділа масами, і за пару десятиліть це обернулося терором червоним і білим, а згодом великим сталінським. І він уже був справою не одиночок-радикалів, а таки сотень тисяч…

Друга – знайома до болю радянським дітям соцреалістична традиція кіно, літератури, історіографії, якою нас щедро напихали в школі: «Вы жертвою пали в борьбе роковой», «Безумству храбрых поем мы песню»… Софія Перовська, Віра Засулич, народовольці – пантеон героїв. Питання про моральність і ціну крові в контексті гуманізму «класового» (а не «абстрактного») навіть не виникало. Писав же Нечаєв у сумнозвісному «Катехізисі революціонера»: «Моральне для нього все, що сприяє торжеству революції. Аморальне і злочинне все, що заважає йому».

Відтак, белетристу йшлося про те, щоб заземлити терористів, показати їх звичайними, без романтичної підсвітки. Тому він уперто шукає в них *людське, надто людське*. «Ми страшенно дисгармонічні. Я певний, що кожен з нас, заглянувши в себе, іноді лякається. Як? Ми ж – передові люди, ми – борці за правду, за добро, ми повинні бути чистими, високими. А ми так само, як і всі, ходимо в публічні доми, сидимо в кабаках, інтригуємо, сплетничаємо, брешемо, завидуємо...» Це не герої Андрія Кокотюхи, це революціонер Грицько з п’єси Володимира Винниченка «Дизгармонія» (1906), але ракурс зображення середовища обрано той самий.

Автор «Київських бомб» по самі вуха занурює своїх героїв у повсякдення, яке так докладно вивчав, беручись за нову тему. Для мене в романі цінні деталі зовнішності, поведінки, побуту, які й роблять текст про події сторічної давнини повнокровним. Сверблячі виразки на обличчі Штерна, надмірна хтивість Левіна, пристрасть до чарки

Вольфа – вади тіла підкреслюють моральну ущербність революціонерів, бо терор для автора – усе ж таки різновид девіації. А такі антикварні подробиці, як мідна «цибулина» годинника, зелений порцеляновий заварник із голівкою Будди, оживляють історичну картинку.

Я помітила, що найбільше уваги Андрій Кокотюха приділяє вбранню героїв: суконна однорядка, тужурка, картуз, крислатий капелюшок, наклеєні вуса – адже бомбісти (як і топтуни) лише грають ролі, *рядяться* звичайними студентами, інженерами, солдатами, робітниками, сільськими дядьками. Автор виходить на дуже важливу тему – **терору як видовища,** жахливого театру, де все взаправду, де вбиті не підводяться і не кланяються у фіналі, де ллється справжня, а не бутафорська кров.

Романіст стовідсотково правий: момент демонстрації насильства в терорі не менш важливий за саме насильство, це доводять сучасні психологи та політологи. Адже ціль терориста – не так убити, як полонити жахом свідомість натовпу. Криваве шоу – потужний інструмент політичної маніпуляції і здобуття влади (ця його функція нині, в час телебачення й Інтернету, лише посилилася). У «Київських бомбах» на сцені – трупа есерів-гастролерів: Левін, Гірш, Вольф, Фаїна і Штерн, або Лазар Аронович Штурман, який претендує на роль режисера.

Образ останнього, без сумніву, удача белетриста. Безжальний, підозрілий, фанатичний, він похмурістю нагадує Раскольнікова, аскетизмом – Рахметова, свавільністю – Жоржа-Савінкова з повісті «Конь бледный» та фільму Карена Шахназарова «Вершник на ім’я Смерть». Не так «нова людина», як дріб’язковий, цинічний і заздрісний тип, який претендує на безумовне лідерство в групі, вимагаючи абсолютного послуху товаришів. Штерн почасти демонізований, він «чорт», «одержимий бажанням сіяти страх та руйнувати все навколо».

Андрій Кокотюха блискавично зорієнтувався і в іншому математичному прикладі: «жінка + межа XIX–XX століть =» – правильно, темі емансипації. У романі ми зустрінемо двох «нових жінок» у середовищі революціонерів. Одна – *товариш* Фаїна, чорна вдова за есером Сичевським, страченим царським режимом. (У «Катехізисі» Нечаєва, що цікаво, жінок розподілено на три типи: перші два він радить «пользовать» і «употреблять», а от третій – не так жінки, як «товарищи». Ясно, Фаїна серед них). Друга героїня – просвітянка Оксана Волох, вчителька з Полтави, «сучасна жінка, та зовсім не амазонка», за її ж словами. Коли Фаїна захоплено чистить револьвер, Оксана пере білизну, щоб утримувати себе і брата.

Чи здогадалися вже, на чиєму боці симпатії автора? Авжеж, на боці вродливої українки з рожевою стрічкою в косі – вона і пухких вареників на Покрову наготує, і прибере в хаті, і до модних суконь небайдужа, і бомбу кинути в жандармів не зможе, а «акуратно, наче немовля», покладе на стіл: жіноче в ній явно перемагає. А Фаїна мало того що не помічена в хазяйських клопотах чи прислужуванні чоловікам, та ще й без особливих вагань пограбує ювелірну крамницю; зупинити в терорі її може хіба *сльоза дитини*.

Андрій Кокотюха майстерно будує роман за принципом симетрії. Перед нами – дві бойові організації, есерівська-єврейська та українська. Подібна їх структура, дублюються типи ватажків (Штерн і Залізняк), моделі конфліктів у групі (трикутники Штерн – Фаїна – Левін і Залізняк – Оксана – Андрій), сцени «розбору польотів» після не дуже вдалих акцій. В обох організаціях є слабка ланка – людина, яка цурається «брудної роботи» і залишає собі «крихітний шанс на гуманізм» (Фаїна, Андрій). Паралелі зрозумілі: терористи у вишиванках мавпують есерів. Однак симетрія не означає рівноваги. Вустами Андрія Волоха-Полтави автор ставить питання руба: «Хіба ми не такі, як вони?»

Власне, заради дослідження цієї національної специфіки терору і писалися «Київські бомби». Тому таке багатоаспектне у творі зіставлення профі-есерів і дилетантів-«Коліївців», які конкурентам у кривавій справі і політичній поліції видаються іграшковими, «оперетковою трупою», несерйозними і незграбними, як «ведмеді на ковзанах». Цікавий вибір назви групи: вона відсилає до визвольного руху гайдамаків, що також надихався помстою за національні кривди, але подеколи перетворювався на криваву різанину. (Можливо, це було непередбачливо з боку юних радикалів, адже Коліївщину жорстоко придушили, не лишилося й могил по героях).

Наразі мені аж кортить поставити роман у контекст української літератури. Теми помсти і крові в нашій класиці засадничі, насильство на її сторінках презентовано в усіх варіантах: Гонта, який стратив синів у «Гайдамаках» Тараса Шевченка, хрестоматійний Чіпка-«пропаща сила» з роману Панаса Мирного, правдошукач, який став зарізякою. Що вже казати про постреволюційну хвилю: тут і вбивство матері у «Я (Романтиці)» Миколи Хвильового, і вбивство коханої в «Патетичній сонаті» Миколи Куліша, і вбивство як ініціація комуніста в «Смерті» Бориса Антоненка-Давидовича, і страшні поетичні інсайти Павла Тичини: «Одчинились двері! – Всі шляхи в крові»… Згромадження кривавих жахів колись шокувало Соломію Павличко, яка в статті «Насильство як метафора» назвала наше письменство XIX–XX століть «літературою помсти». (Вразила дослідницю також байдужість літературознавців, які за сто років не спромоглися відчитати цієї власне української теми).

«Київські бомби» – всуціль антиколоніальний роман, і саме такий аспект його сприйняття задав Данило Яневський у передмові. До зброї «Коліїв» покликали не тільки гасла Івана Франка, але й репресії супроти українства, заборони нашої віри, мови, книги, театру, школи. Андрій Кокотюха переконливо показав, що українців гноблять не тільки окупанти, але й колаборанти, «землячки»-малороси. Так,

ротмістру Київської охранки Сергію Підвисоцькому не дає спокою питання: «Ну чого їм не вистачає?» Його дивує, що українці перейшли до активного опору владі – тут белетрист пішов далі Владислава Івченка, для якого в «Найкращому сищику імперії» «мазепинці» – найжалюгідніші з бунтівників, уміють хіба співати, читати «Кобзар» і плакати.

Тим не менше, ключове в романі питання: **чи можна проливати кров за ідею?** Навіть за дуже правильну і праведну, як-от звільнення нації? Тому історична драма «Київські бомби» – це, в першу чергу, психологічна драма головного героя, *українця* Андрія Волоха, колишнього студента-медика, національно свідомого і не чужого протестних настроїв. У терор він прийшов абсолютно випадково, під впливом старшої сестри, але так і не зміг прийняти кровопролиття як методу. Є в героєві щось від релігійного Вані зі згаданої шахназарівської стрічки, який не зумів кинути бомбу в карету з дітьми. Природна християнська віра, між іншим, – ще одна відмінність українського революціонера від есерів (у найскрутніші моменти Волох звертається до Бога). Доля Полтави цементує 11 розділів роману: у перших п'яти він «Терорист», у решті шести – «Агент». Половину сюжету Андрій лишається веденим, пасивним. Він і душогубом стає не тому, що *глядить в наполеони*, а зі страху (вбивство жандарма Суярка) чи під шантажем Штерна (вбивство Левіна).

Полтава – типовий і улюблений для Андрія Кокотюхи герой, юнак, який дорослішає, проходить ініціацію і бере відповідальність на себе. «Теля» і «молокос» відкриває в собі Чоловіка, здатного на вчинок, – це класичний прийом пригодницького жанру, від Вальтера Скотта до Роберта Льюїса Стівенсона. Однак Волох – зовсім не герой-авантюрист, не Робінзон Крузо і не граф Монте-Крісто. Бульварна література, неодноразово згадана в «Київських бомбах» у негативному смислі, постає своєрідною тінню історичної драми. Мораль проста: життя набагато складніше

за мистецтво слова і не дає красивих відповідей, як на сторінках захопливих романів.

У новому творі мене захопили теми мови і слова. Українська – мова переслідувана, напівзаборонена, а з погляду малороса Підвисоцького – мова неосвічених селянок (тому його приголомшує виразний акцент в російській Волоха, колишнього студента). За спогадами Євгена Чикаленка, у той час українською вдома розмовляли лише вісім інтелігентних родин Києва.

Питання мови – це і питання столичного мовного середовища, неоднорідність якого Андрій Кокотюха заповзявся довести. Особливо вдався йому мовний портрет революціонерів: тут неодмінна фразеологія на кшталт «гідри царизму», «сатрапів», «фараонів», єврейські родзинки «шлемазл», «вей'з мир». Зауважу, що мовний портрет самих «сатрапів» вийшов ескізним – можливо, тому, що автору доводилось робити внутрішній переклад із російської та уникати архаїзації, яка могла б завадити читабельності тексту (це особливо відчутно, коли зіставляєш стиль роману зі спогадами Бориса Савінкова).

Третій аспект мови – це співвідношення Слова і Діла, гасел і акцій. Для есерів мова – лише інструмент впливу на свідомість мас. Політична поліція відчуває втому від їхнього «словесного борделю», себто революційної демагогії. Цей мотив повторюваний у сценах допитів і робить їх дещо одноманітними (так допитувати могли не тільки Суярко чи Підвисоцький, але й *особіст* або *гестапівець* у романах Андрія Кокотюхи). Характерно, що єврейські терористи ворожо ставляться до грамотності, володіння іноземними мовами – як показників знання, доступного лише вищим класам. Зневага до культури, освіти й науки дуже промовиста і навіть прогностична. Як тут знову не згадати Нечаєва – його ідеальний революціонер «знає тільки одну науку, науку руйнування». У перекладі Достоєвського – це «шигальовщина»: «Цицерону отрезывается язык, Копернику

выкалывают глаза, Шекспир побивается каменьями. …Рабы должны быть равны». Хіба не цю програму втілять у життя більшовики, затято винищучи інтелектуалів як носіїв ментального спротиву?

Однак перейду до того, чого мені в романі бракувало. Андрій Кокотюха зумів створити живих персонажів – революціонерів і їхніх переслідувачів. Але я не знайшла повноформатного героя із середовища міщан чи шляхти, які не є учасниками боротьби, а лише її спостерігачами або жертвами. Де вони – читачі «Київських губернських відомостей», відвідувачі електричних ілюзіонів, члени автоклубу, аматори перегонів на іподромі, власники кондитерських і модних салонів? Колишні Сірки, що стали Сєрковими? Вони промайнуть епізодично – як гімназисти, ювеліри, служиві, прикажчики, «спиртові князьки», але автор практично позбавив їх права голосу і власної думки. *Народ безмолвствует.* Але саме цей народ: дворяни, міщани, духовенство, солдати, робітники, селяни – скаже своє слово під час Першої світової, революції і громадянської війни.

Єдиний виняток у «Київських бомбах» – коли прозаїк довірив мудрим євреям-ювелірам, Натансону і сину, висловити передбачення щодо «проклятих» людей, які скоро захоплять владу: «Вей, подільський гоп-стоп став ідейним… Світ стає дибки, а століття лише починається. …Ми багато зрозуміли, яке майбутнє чекає на нашу нещасну країну, якщо…» Судячи з авторської післямови, це був ключовий задум – розкрити кримінальну природу радянської влади.

Я би не звужувала ідейні обшири роману лише до цієї тези. Андрій Кокотюха зумів окреслити багато чого іншого: однакову антигуманну природу терору царського, державного, і революційного, обапільну зневагу режиму й бомбістів-есерів до народу-*народушка*, який вони трактують як стадо і мріють залякати і «скрутити в баранячий ріг». А також те, що українці повинні були усвідомити себе повноцінною силою, а не боксерською грушею для

зовнішніх і внутрішніх ворогів, позбутися колоніального комплексу жертви й навчитися «огризатися». Звісно, в цій шаховій партії українці програли, як і в наступній – у 1917–1920 роках. Але вони виграли в історичній перспективі, коли споконвічне прагнення мати *свою хату, свою правду, силу і волю* увінчалося успіхом і проект «Україна» здійснився. Він здійснюється на наших очах.

Талановита, захоплива, глибока й актуальна історична драма Андрія Кокотюхи «Київські бомби» дає нам усі підстави для геополітичного оптимізму.

Гірка пілюля під медовим соусом

Кокотюха Андрей. Охота на Маршала. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»; Белгород: ООО Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2014. – 352 с.[15]

Я бачу цього читача таким: немолодий дядечко, з освітою, любить воєнно-історичну літературу про Сталінград, танки й літаки Другої світової. Часом його цікавлять таємні спільноти Третього рейху і Вервольф – засекречена ставка Гітлера, а інколи – мемуари полководців. Я ладна підозрювати цього чоловіка в прихильності до радянсько-пострадянського міфу про Велику Вітчизняну війну. У школі він вивчав історію СРСР, щороку дивився парад на Красній площі й досі вважає 9 Травня святом Перемоги, а не днем пам’яті за загиблими. Імовірно, скупу сльозу викликають у нього не тільки «Темная ночь», «Журавли» і «Стоит над горою Алеша», але й Висоцький: «Тот же лес, тот же воздух и та же вода, только он не вернулся из боя»…

[15] *Філоненко С.О. Гірка пілюля під медовим соусом [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Охота на Маршала»]. – 30.07.2014 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/07/30/073033.html.*

У мережевій книгарні КСД увагу такого читача приверне книжка в огнисто-чорних тонах. З обкладинки дивиться втомлений і мужній маршал Жуков. За ним видно Кремль, Спаську вежу, нижче зображені палаючі вагони й червоноармійці з автоматами. Це «Охота на маршала» Андрія Кокотюхи. Під назвою – слоган «Ему не простили славы…» Придбавши роман, чоловік очікує на чергову літературну версію біографії видатного воєначальника в немилості: *хороший* Жуков проти *поганих* Сталіна і Берії. З анотації зрозуміло, що рятувати народного улюбленця від підступів заздрісників будуть колишній розвідник та його друзі. Значить, твір із пригодами – теж добре.

Увечері наш дядечко заварив чай, вмостився в кріслі, одягнув окуляри й нарешті розгорнув книжку. І тут – сюрприз: під медовим соусом йому підсунули гірку пілюлю. Від махрової антисовєтчини сторінок через двадцять у чоловіка наступить, як модно нині казати, *когнітивний дисонанс*. І далі буде…

Ні, нас не ошукали ані видавництво, ані письменник: маршал у книжці дійсно є. І вельможні інтригани теж є – шиють йому бонапартизм і «трофейну справу». Але всі ці навколополітичні сенсації, доповнені не менш популярними сенсаціями про «Аненербе» і розробки фашистами секретної зброї, – лише приманка для любителів воєнної історії. Роман «Полювання на маршала» має інший задум. Це твір про **боротьбу** людини з Системою і, що вкрай важливо, про **перемогу** в цій боротьбі. Знаючи, що в СРСР, який рік із сімдесяти двох не візьми, завжди існувало невдоволення владою і ширилися різні форми пасивного їй спротиву, Андрій Кокотюха поставив перед собою два чіткі питання: 1) Чи міг цей спротив бути збройним? 2) Чи міг він бути успішним? Зазначу принагідно, що тема УПА винесена за дужки, їй автор віддав належне в «Червоному». У новому романі дія відбувається на Чернігівщині 1946 року і йдеться про офіцерів, які воювали в лавах Червоної Армії.

«Полювання на маршала» – твір у першу чергу пригодницький. Розповідь легка, але зовсім не легковажна. Історія в романі не зведена до ролі *цвяха для картини*, як у відомому вислові Александра Дюма. Художній матеріал мотивує події й логіку мислення героїв. Тим не менше, у жанру є власна пам'ять і традиції, від яких автору не втекти. Андрій Кокотюха дотримується вальтерскоттівського рецепту, вписуючи життя окремої людини в історичні перипетії. У романі, відтак, переплітаються дві сюжетні лінії. Перша – політична, боротьба за владу, кажучи словами Черчилля, «сутичка бульдогів під килимом», і в ній задіяні реальні історичні особи: Сталін, Берія, Жуков. Друга лінія – авантюрна, навіть з елементами лав-сторі. Троє друзів, колишніх розвідників: Дмитро Гонта, Іван Борщевський і Павло Соболь – втягнені в чужу гру, велику й небезпечну, власне, в те саме «полювання на маршала», що винесене в заголовок. Цим лініям відповідає й географія, яка охоплює широкий простір між двома столицями – Берліном і Москвою. Але вектори різноспрямованих сил зійшлися в провінційному українському Бахмачі. Саме там, як не дивно, вирішується доля людей із високих кабінетів, а отже, і доля країни.

Як видно з післямови, стрижневим завданням для письменника було відтворити не так канву подій (зрештою, суть інтриги проти Жукова відома і з документальних, і з художніх джерел, неодноразово проговорена в текстах маскультури), як атмосферу в країні, настрої протесту. Тлом для сюжету став конфлікт армії та гебістів. Не секрет, що Сталін не довіряв маршалам-переможцям і боявся фронтовиків, які вміли тримати зброю в руках. Писав же колись грузинський філософ Мераб Мамардашвілі: «Покоління фронтовиків – це останнє покоління людей у СРСР, у кого була розвинена цілком своя незалежна особистість». Кремлівський горець боявся недаремно. За однією з легенд, солдати вмовляли Жукова після Берліна повернути військо на Москву, і народ би зрозумів і підтримав. Отож,

фронтовики, очолені своїм улюбленцем, були потенційними «декабристами», ще й мали серйозні підстави ображатися на владу, яка використала їх і викинула на узбіччя, щоб інваліди не псували ідеальної картинки *щасливого* радянського життя. Тому, переслідуючи маршала, Берія і Сталін цілять вище: «повернути переможців у стійло», покласти кінець вольниці.

Сюжет бере стрімкий розгін: на стратегічному залізничному вузлі в Бахмачі невідома банда здійснила зухвале пограбування трьох вагонів на запасній колії: охоронців убито, вагони спалено. Начальник міської міліції Дмитро Гонта повинен вирішити два детективні питання: хто пограбував і що було у вагонах? Загадка ускладнюється тим, що до цієї справи посилено пхає носа МГБ, навіть надсилає уповноваженого Лужина із Луб'янки. Попіл на згарищі для чогось вивчає німець Густав Вінер, який працює над засекреченою оборонною темою у відомстві Берії.

Відповідь не забарилася: виявляється, у вагонах були трофеї радянських офіцерів, вивезені з Німеччини. Далі – цікавіше: тканини, коштовності, меблі, порцеляна належали самому Георгію Жукову. І якщо гебістам доконче потрібно, щоб Гонта знайшов і знешкодив банду, а трофеї повернув і передав органам, то маршал спочатку через посередника, а згодом і прямо просить розвідника, який колись воював на його фронті, про інше: майно знайти і знищити, не дати Берії доказів проти Жукова. Отже, міліціонер опиняється між двох вогнів.

«Трофейна справа» проти маршала перемоги – дійсно історичний факт. Існують і документ про затримання вагонів із цінностями (хіба під Ковелем, а не в Бахмачі), і протоколи негласних обшуків квартири й дачі Жукова, і його записка-виправдання перед партійними контролерами. Ця тема фігурує в біографіях полководця, в художніх стрічках і в документальному кіно («Казнокрады», 2011 рік). Інтегруючи історичний факт у вимишлену розповідь, Андрій Кокотюха

мав вирішити проблему етичної оцінки дій Жукова, який так захопився вивезенням майна із окупованої країни, що це тягло не стільки на «нескромність», як на мародерство – на хвилиночку, воєнний злочин!

Авжеж, мораль «трофейної справи» – часткове питання оцінки історичної ролі Георгія Жукова. Сьогодні ця постать є пострадянським брендом, намертво вмонтованим у концепт «Великої Перемоги російського народу». У зв'язку з цим інтерес до неї не вщухає, але реальні життєві факти часто заступає кострубата пропаганда чи відверто «жовті» маніпуляції. Читачу і глядачу вільно обирати між різними іпостасями маршала. По-перше, монументальним образом *архітектора Перемоги*, увічненим в епопеї Юрія Озерова «Звільнення» або в бронзовому вершнику на Манежній площі в Москві авторства В'ячеслава Кликова. По-друге, образом Жукова-*дисидента*, який чи не єдиний зважувався заперечувати Сталіну і навіть обкладав його матом – згадаймо, як у поезії Йосип Бродський порівняв «полум'яного» маршала із Велізарієм та Помпеєм, що впали в неласку імператорів. По-третє, образом Жукова-*самодура*, амбітного, марнославного мужлана-грубіяна, хоч і наділеного воєнним талантом (серіал «Ліквідація», 2007 рік). Або по-четверте, образом Жукова-*коханця*, який заплутався у складних стосунках із дружинами й пасіями (серіал «Жуков», 2012 рік).

І під час війни, і після неї маршала позаочі називали *М'ясником*. І було за що – за цинічний принцип «Солдат не жалеть! Бабы новых нарожают», за криваві м'ясорубки переможних битв, за кидання в бій неозброєних вояків зі щойно звільнених територій, за показові розстріли солдатів та офіцерів задля піднесення бойового духу, за наказ брати в заручники членів сімей полонених, за жорстоке придушення антикомуністичного повстання в Угорщині, за те, що погнав десятки тисяч солдатів до епіцентру ядерного вибуху на Тоцькому полігоні. У нас, українців, до Жукова окремий рахунок – саме він поставив підпис під сумнозвісним

червневим наказом 1944 року про депортацію до Сибіру всіх «хохлів-зрадників», які перебували під німцями.

Спершу мене переслідувало відчуття, що Андрій Кокотюха свідомо уникає будь-якої прямої оцінки Жукова, в тому числі й історії з трофеями. Він нагадує читачеві, і не один раз, давній воєнний закон, за яким переможцю даються три дні на розграбування міста. Сам маршал, просячи Гонту про допомогу, відмовляється пояснити бодай щось: «Про барахло, котре у вагонах, думай собі як знаєш. Про мене теж думай, як думається. Звіту тобі, Гонто, давати не намірений. Не тобі з мене спитати. І не тим, хто спитати збирається». Штабіст Мурашко, посланець маршала, виправдовує його тим, що «він не янгол, але ніхто не святий», що трофеї отримані не мародерським способом і що Жуков як переможець мав на них право, однак пропонує Гонті відкласти обговорення етичних питань на майбутнє, і міліціонер погоджується. Борщевський та Соболь, побачивши кількість трофеїв, шоковані: «Навіщо йому стільки?», але знову ж таки, готові пробачити це маршалу.

Що ж автор? Скажемо так, він утримався від звинувачень маршалу і просто переповідає знайому історію. Його позиція не висловлена в лоб, але виражена всім змістом роману. Її демонструє разючий контраст між рівнем життя звичайної радянської людини і верхівки. Дружина гебіста Коваля ходить у трофейному шовковому халаті з китайськими драконами, а звичайна лікарка Ганна мусить ушивати й перешивати старі плаття, носити пальто з різними ґудзиками. Фронтовики-інваліди доведені злиднями до відчаю, жебракують, а Коваль із Лужиним нічтоже сумняшеся стверджують, що їм усім в органах «тепер треба добре харчуватися». Ми й самі зробимо запрограмований автором висновок про те, що аморально жити в розкошах, коли більшість ледь зводить кінці з кінцями… Гадаю, Жуков змальований у романі так само гвинтиком великої Системи, яка нещадно перемелює окрему людську одиницю. Чого

вартий епізод, коли він, використавши Гонту, відмовляється виручати його з біди, щоб не привертати до себе зайвої уваги, – фактично списує свого рятівника з рахунків. Отака радянська мораль, отака маршальська дяка.

Тоді в читача неминуче виникне питання про мотивацію героїв: чому колишні розвідники беруться допомагати полководцю? Чому не діють за прислів'ям: «пани скубуться, а ми свої чуби підставляти їм не хочемо»? Адже всі троє розуміють, що втягуться в розбірку сильних світу сього. Для фронтовиків трофеї не суть важливі, вони збагнули глибший смисл інтриги. Жуков – символ переможної армії, йому вірять. Дискредитуючи його, Сталін і Берія з поплічниками хочуть приборкати непокірних, відібрати самоповагу в народу й перетворити його на стадо. Є ще й другий чільний мотив для Гонти, Борщевського й Соболя і, сто відсотків, для самого автора – «вмити Берію».

Сильна сторона в романі – це безжалісна правда про радянську систему влади, репресивну за своєю природою. Тоталітарні режими що в Німеччині, що в СРСР однаково потребують «масово знищувати собі подібних», як влучно сказав німець Вінер. Особливо яскраво зображено органи держбезпеки – сіє *чудище обло, озорно, огромно, стозевно и лаяй*. Андрій Кокотюха вкладає у вуста героїв безліч лайок на адресу гебістів: *суки, пакость, сволочь*. І військові, і маршал вважають їх зрадниками Батьківщини: «Вони ж гірші фашистів, вони ж своїх стріляють, наволоч». «Полювання на маршала» в романі стрімко перетворюється на полювання на гебістів – за мисливський сезон герої встигли ліквідувати трьох.

Утім, художні вади – пряме продовження переваг твору. По-перше, бачу в романі окремі елементи самоповтору, зокрема в мотиві хибного звинувачення героя особістом (такі зав'язки використані і в «Знайти і знищити», і в «Урятувати «Скіфа»). По-друге, служителів органів практично неможливо розрізнити: Дерябін і Алферов зі згаданих

романів на одне лице із Вдовіним, Анікеєвим і Ковалем із нового твору, і ці троє також мовби близнята. Усі вони гіпнотизують поглядом і б'ють кулаком у зуби, усі зводять особисті рахунки із заарештованими, заздрять нагородам військовим, стряпають справи на непоступливих. Хіба хтось молодший, а хтось старший і встиг більше просунутися щаблями кар'єри. (Зауважу, що кримінальники і то виглядають симпатичнішими, вони хоч дотримуються своїх законів і ворожі супроти комуністів). На мою думку, *гебіст* у прозі Андрія Кокотюхи – не повноцінний персонаж, а *функція*, постать, позбавлена власної історії, внутрішнього конфлікту, драматизму (за винятком, може, Дерябіна, який був дійовою особою в романі «Знайти і знищити»). Схематичність цих образів упадає в очі, якщо порівнювати із позитивними героями. Однак це може бути і свідомою авторською позицією: романіст не хоче дарувати їм людського обличчя й людської біографії, бо для нього всі вони – нелюди.

Антитезою до гебістів виступають військові. Троє друзів – справжні герої гостросюжетного жанру, сильні, розумні, сміливі, здатні на ризик. Вони по-чоловічому привабливі, в них гаряча кров. У кращих традиціях авантюрної прози письменник розвинув мотив справжньої чоловічої дружби – як у мушкетерів або гардемаринів. Навіть якщо двоє з них – Гонта і Борщевський – кохають одну жінку, це не завадить їм боротися проти спільного ворога, діючи за фронтовим кодексом честі. Наче в казці, вони мусять виконати три важливі місії: вирвати командира з лап особіста Вдовіна, знайти і знищити маршальські трофеї, а далі – знову визволяти товариша, якого гебіст Коваль запроторив до в'язниці за надуманим звинуваченням, а насправді – прагнучи помсти. Як ви вважаєте, впораються герої із важкими завданнями? Отож. Але чи виживуть усі у фіналі?..

В Андрія Кокотюхи був ризик зобразити фронтовиків «утраченим поколінням» у дусі Ремарка чи Гемінгуея, як людей, що після фронту не спроможні адаптуватися до мирного життя. Настрій цій ліричній темі задає епіграф із пісні Володимира Висоцького «Про кінець війни». Окремі натяки розкидані в тексті (поневіряння інваліда Стеклова, пияцтво Борщевського з відчаю й озлоблення: «Медалі я заслужив. Життя таке після війни – ні»). Однак автору потрібні були для сюжету не розчаровані інтелігенти із суїцидальними нахилами, а впевнені в собі бойові офіцери, спроможні спланувати й ефективно провести диверсійну операцію.

Щоб перемогти, розвідники мусять вдаватися до суто військових методів боротьби в мирний час: брати й тельбушити «язика», «прокачувати» ситуацію, блефувати й шантажувати, влаштовувати засідки. Спочатку здавалося, що твір буде схожий на міліцейський роман – адже головний герой Гонта служить у міліції, у перших главах була й детективна загадка. Та майор, хоч і змінив зелений однострій на синій мундир, у душі залишився фронтовиком. Автор логічно перевів розповідь у регістр бойовика, давши улюбленим персонажам постріляти досхочу. Є обов’язкове для цього чоловічого жанру милування зброєю перед виходом на операцію (ТТ, парабелум, шмайсер, ППШ, ножі й «лимонки»), є «автоматні черги», «відволікаючі маневри», «стрибки», «ривки» й «перекати». Письменник явно наділений творчою уявою у воєнній сфері, тому сцени стрілянини, вибухів, пожеж виходять у нього пластичними й барвистими. Ну і який же військово-пригодницький роман обійдеться без тогочасного транспорту? Персонажі пересуваються на «віллісах», «емках» і мотоциклах. Екстремальність дії підсилюють зворотній відлік часу й ущільнення простору – ліс, покинута садиба, тюремна камера, кабінет слідчого.

«Полювання на маршала» приємно вражає динамікою, правдивою «кіношністю» – це і є творчий почерк Андрія Кокотюхи. Окремі сцени й мотиви наче взято із серіалів подібної тематики: пограбування – із «Ліквідації» або «Попелу», з останнього ж – любовний трикутник, із «Відриву» – зваблення гебістом дружини заарештованого та засідка в лісі. Чи можна поставити на карб автору ці запозичення? Для масової культури наріжні принципи повтору, стандартизації, варіації теми, які, за словами американського теоретика Джона Кавелті, допомагають їй успішно виконувати чільні завдання, зокрема створювати автономний світ формули, куди може втекти читач або глядач.

Плюс до всього, ланцюг гострих епізодів не робить роман калейдоскопічним. Графіка сюжету точна, художня тканина ніде не морщить і не тягне, усі лінії доведені до кінця і прояснені. Послідовності й логічності розповіді сприяє вдале її структурування – два вступи з передісторіями, три частини по п’ять глав у кожній та епілог. Відзначу безумовне вміння автора обирати назви для розділів: окремі з них сигналять про авантюрний жанр («Алхімія війни», «Язик», «Військова нарада», «Воєнна таємниця», «Зброя»), окремі, як-от «Спогади й роздуми», «Попіл», є алюзіями на книжки чи фільми, що створюють культурний контекст для сюжету). Помітно, що, конструюючи історію, автор плідно використовує здобутки зарубіжної сценарної науки, що йде на користь твору. До книжки важко причепитися в плані композиції й сюжетного розвитку, її недоліки стосуються не *правди ситуацій*, а радше *правди характерів*.

Насамеред це передбачуваність і неоригінальність образів історичних осіб. Усі вони прозорі і впізнавані: Сталін курить люльку і не ходить, а крадеться. У Берії злі очі, він доносить і вгадує бажання Хазяїна з півслова. Жуков норовистий і різкий у висловах, не любить виправдовуватися. Ясна річ, ці персонажі другорядні в романі й автора

щонайбільше цікавлять його улюбленці-розвідники – кожний із них наділений індивідуальним характером, звичками, манерою висловлюватися, тому Дмитро, Іван та Павло запам'ятовуються читачам. Тим не менше, хотілося б, щоб радянські можновладці були більш живими й цікавими.

Момент, недостатньо використаний романістом, – це професія одного з друзів. Павло Соболь до війни був учителем математики, має вищу освіту, добре знає німецьку. Нескладно здогадатися, що цей мотив примандрував із серіалу «Апостол», де герой Євгена Миронова – інтелігент-ботанік на засланні, теж учитель математики, мусить перетворитися на диверсанта, ще й зіграти роль брата-кримінальника в школі абверу. Режисери стрічки «викрутили» з цього гуманістичну проблему в ситуаціях насильства, а також акцентували професійне мислення (так, Павло Істомін навчився спритно битися не через практику, а через теорію, коли йому пояснили цю науку формулами). У романі ж професія Соболя практично не розкрита, зведена до кількох штрихів: фірмової приказки «як двічі на два» та вміння цілитися з «математичною» точністю. Так само за бортом опинилася професія дружини Гонти – Ганни, медика в залізничній лікарні: ніде не згадано ні рядком про її трудові будні чи проблеми. Але ж у пригодницькому романі лікар не зайва людина і міг би отримати власну роль.

Крім того, доволі блідим вийшов образ Григорія Ржавського, ватажка банди, яка викрала трофеї. Він так само мав шанс стати цікавою постаттю – адже Ржавий не просто злочинець, а колишній диверсант. Він зумів миттєво зорінтуватися, яка користь від таємних скриньок із третього, беріївського вагона. На жаль, автор практично позбавив його власного голосу. Бандит з'явився тільки в останній главі третього розділу «Зброя» на короткий час, щоб майже одразу безславно загинути. Ця тема – життя кримінальників у перші повоєнні роки – була вдячним матеріалом, наприклад, для серіалів «Ліквідація» та «Попіл». А в Андрія Кокотюхи

вона ширше розів'ється в наступному романі – «Повний місяць», як і тема моральної відповідальності вченого за свої винаходи, що лише пунктиром накреслена в «Полюванні на маршала» в образі німецького хіміка Густава Вінера.

Попри згадані недохопи, «Полювання на маршала» приваблює добротною реконструкцією повоєнного часу. Автор вплітає в текст усі потрібні *знаки доби:* пісні, святкові випуски газет, урядові постанови. Він вільно орієнтується в повсякденні і знає, де жили його герої, в що вдягалися, що було в них на столі. Епоха для романіста – не лише декорація, це і спосіб мислення й почування людей того часу, наприклад, їхня невитравна наївна віра в *доброго Сталіна*, який *нічого не знає*. Окремі деталі побуту передають ностальгію персонажів за довоєнним життям: «мирна» жіноча врода Ганни, її сукня, мовби в кіноартистки, смак справжнього чаю. На мій погляд, Андрій Кокотюха переконливо відтворив саме психологію радянських людей, головні герої – це не наші сучасники в історичних костюмах.

Письменник позиціонує свої твори як російськомовні, але українські. Де ж «українськість» конкретно в цьому романі? Чи тільки в прізвищах головних героїв – Гонта (з історичною алюзією на гайдамаччину), Борщевський, Соболь? Чи в нечисленних українізмах, що присмачують мову – «добре», «нехай»? Чи в згадках про минулі злочини комуністичної влади проти українців, як-от про Голодомор? Або в місці дії – Поділлі та Поліссі? Усі ці моменти, поза сумнівом, спрацьовують у сукупності. Та головним я бачу задум автора – подарувати співвітчизникам міф про збройний опір Системі, до того ж успішний, ефективний. Подарувати нашому читачеві образ українця-героя і переможця. Приклад, на якому можна виховувати юне покоління. Цю актуальну ідею Андрій Кокотюха реалізує і в «Червоному», і в «Київських бомбах». Вона знайде свій розвиток і у двох наступних романах автора, відданого історичній темі, – «Повний місяць» та «Справа отамана Зеленого».

…А як же наш дядечко-читач, із якого я починала рецензію? Гірка пілюля, погодьтеся, – це частина світоглядної терапії. Сподіваюся, «Полювання на маршала» скоригує його уявлення про війну і повоєнний час. Як мінімум – пояснить мовою знайомих знаків і символів істину, що людина мусить опиратися обставинам, а не сидіти склавши руки і чекати милостей від природи чи влади.

Єдине, що хотілося б насамкінець зауважити стосовно видавничої політики КСД. Добре, аби «приманками» для аматорів воєнної історії слугували не образи з радянського пантеону, як Жуков, а видатні українці ХХ століття – Нестор Махно, Симон Петлюра, Степан Бандера, Роман Шухевич. Хай так само складні, неоднозначні, але притягальні й цікаві постаті. Тоді гостросюжетна проза, якою б мовою не була написана, вповні виконає свою пізнавальну, виховну та націєтворчу функцію.

«І вражою злою кров'ю волю окропіте…»

Кокотюха Андрій. Справа отамана Зеленого. Українські хроніки 1919 року. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 304 с.[16]

Це міг би бути, судячи з назви, роман-біографія талановитого військового ватажка, якого піднесла революційна хвиля та який став селянським кумиром і легендою ще за життя. Отаман Зелений – сам по собі харизматична й суперечлива постать. Український лицар для одних, бандит і зрадник для інших. У його короткому житті досить загадок, інтриг і драм, щоб закрутити на цьому матеріалі повноцінний історико-героїчний сюжет.

---

[16] *Філоненко С. О. «І вражою злою кров'ю волю окропіте…» [рецензія на роман Андрія Кокотюхи «Справа отамана Зеленого»]. – 3.08.2015 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/08/03/072413.html.*

Андрій Кокотюха пішов іншим шляхом, як раніше в «Полюванні на маршала». Відомий персонаж – приманка для читача, спраглого історичних одкровень. Справжнім героєм роману є не знаменитість, а звичайний чоловік – Артем Шеремет, 30-річний лікар. Людина мирної професії, яка асоціюється в нас із милосердям і співчуттям. Якщо в перших епізодах він допомагає виходити породіллю (рятує життя), то у фіналі, ставши вправним вояком-повстанцем, вмочає руки у крові ворогів (життя відбирає). Як можлива така трансформація? Підозрюю, саме цим **етичним** питанням у першу чергу задався автор, коли набирав на клавіатурі назву роману та його початкові рядки.

Звісно, прозаїк не перший моделює подібну ситуацію. Згадаймо оповідання Михайла Булгакова «Я вбив» (1926), що примикає до «Записок юного лікаря». Його герой, доктор Яшвін, одним спогадом спростовує тезу оповідача про те, що «вбивство не властиво» їхній «професії». Колись він застрелив пацієнта, петлюрівського полковника Лещенка, який закатував дезертира. Андрій Кокотюха перечитує історію, розставляючи в ній свої, національні акценти.

Жанровий підзаголовок його роману – «Українські хроніки 1919 року» – не просто знак літературної традиції, бо тут-таки спливе в пам’яті хрестоматійна «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, «хроніка 1663 року». Чітка вказівка на рік, що став черговим поворотним моментом в історії боротьби за волю, дає змогу уявити диспозицію сил. У цей рік Україна гомоніла: сягла апогею війна між більшовиками, петлюрівцями, денікінцями та повстанцями, війна громадянська, обтяжена інтервенцією з різних боків. По суті своїй це була *bellum omnium contra omnes,* «війна всіх проти всіх», коли немає однієї лінії фронту і невідомо, де свій, де чужий.

У всіх тонкощах тогочасної політики неймовірно складно розібратися не тільки рядовому містянину, а й досвідченому військовому. Але розбиратися треба. Насамперед самому

автору, який змушений був перегорнути сотні сторінок наукових праць, мемуарів, преси та художніх текстів, щоб реконструкція минулого вийшла правдоподібною. Власні ідейні пошуки веде центральний персонаж Артем Шеремет, який до того дистанціювався від політики. Разом із ним і читач мусить вирішити, на чиїй він стороні. Лишитися «понад сутичкою» там, де стріляють, – цього варіанту твір не передбачає, робити вибір доведеться всім.

Отаманщина – питання ох яке дратівливе навіть для сучасного історика, що вже казати про учасників подій. Бонапартизм і регіональний сепаратизм отаманів, опертий на «право сильного», погано узгоджуються з ідеалом єдиної, згуртованої нації. Нещасний народ, у якого купа владолюбних «батьків» і в кожного своя республіка, своя столиця! У свавільних діях Махна, Григор'єва, Струка, Ангела, Зеленого вбачають «злий фатум усієї національної державної організації» (Валерій Солдатенко), що зрештою призвів до поразки української революції. Свого часу Володимир Винниченко у «Відродженні нації» не пошкодував чорної фарби, щоб описати «смердючі рани» отаманщини: «безконтрольність, безвідповідальність, самовладність, нездатність до організації, безпринципність, малоросіянський патріотизм і безглуздий шовінізм».

Недалеко від цього пішла й офіційна радянська версія отаманії. Андрій Кокотюха в післямові цілком слушно нарікає на її спотвореність і брехливість: вояки за свободу «були названі бандитами, кримінальними злочинцями, куркулями та глитаями», а також – о жах! – націоналістами. Тому і в радянській літературі, як-от в «Ходінні по муках» Олексія Толстого, і в кіно їхні образи зводилися до карикатур. Усі пам'ятаємо пихатого й недолугого «пана атамана Грициана Таврического» з «Весілля в Малинівці», в якого *«кони стоят пьяные, хлопцы запряженные»*. Таким чином вимальовується ще одна мета романіста. Реабілітувати отаманщину? Так. Популяризувати маловідомі історичні факти

про Зеленого? Безумовно. Заодно розвінчати радянський міф, адже прозаїку робити це не вперше – він залюбки береться за болючі й ризиковані теми, як-от УПА («Червоний»), радянські партизани («Найти и уничтожить»), український слід у російському тероризмі («Київські бомби»).

І тут постає складне завдання: як не перетворити військово-пригодницький – белетристичний! – твір на суцільну *політінформацію*, «мітинг у стінах хати», але при цьому розчинити в тексті достатньо відомостей про всі сторони воєнного конфлікту. На мою думку, автор із цим завданням упорався. Він використав фірмовий засіб – подавати події з точки зору стороннього, як це зроблено в «Червоному» або в «Таємному джерелі» («Збоку, сторонньому, воно видніше»). Для зеленівської вотчини – Трипілля – Артем є чужинцем. Городянин серед селян. Цивільний серед військових. Петлюрівець серед борців за радянську владу, правда, без комунії. Сюжет мовби обернений до «Міста» Підмогильного: селюк Радченко прагнув завоювати Київ, а столичний панич Шеремет – прихилити до себе селян. Опинившись у повстанців, він став конфідентом, а з часом і наступником у справі отамана Зеленого. Це класичний вальтерскоттівський прийом – переплести долі історичного діяча і звичайної людини, боротьбу за владу і пригоди юного витязя: Річард Левине Серце й Айвенго, Роб Рой і Френк Осбалдістон, Карл Сміливий і Квентін Дорвард.

Молодий, енергійний, привабливий герой, звісно, – плід уяви Андрія Кокотюхи. Цікавий збіг: ім’я Артема Шеремета, уродженця Халеп’я, згадується в списках повстанців, наведених у книзі Романа Коваля «Отаман Зелений» (2014, с.356). У тій родині, певно, зброю до рук узяли всі чоловіки: Антон, Зіновій, Гордій, Зінько, Петро, які мають те саме прізвище (усі згодом репресовані). Автор вигадав докладну біографію своєму персонажу – імовірну долю інтелігентної людини, втягненої мимоволі в

калейдоскоп воєнних подій. Земський лікар, відступивши з Петлюрою, вертається до Києва, щоб визволити дружину із брудного підвалу чрезвичайки, але й сам потрапляє на конвеєр смерті. Далі, як властиво пригодницькому жанру, трапляється диво: його несподівано звільняють бійці Зеленого, які наскочили на транспорт чекістів. І ось Артем – уже полонений, згодом співрозмовник отамана і лікар у його гвардії – отже, він є «дзеркалом», у якому ми бачимо легендарного ватажка.

Письменник звик розкривати героїв у дії. Тому в романі є пекуче питання мотивації. Чи лишатися лікарю у війську Зеленого? Чи міняти скальпель на шаблю? За що і проти кого воювати? Ці питання, які не відпускають Шеремета майже до фіналу, допомагають і нам, читачам, збагнути причини і цілі повстанської боротьби, не стільки на рівні психології маси, скільки на рівні психології одиниці.

Хроніка – жанр подієвий, лінійний, зображує сам хід історичного часу, причому час стає одним із героїв твору. У «Справі отамана Зеленого» 1919 рік, із березня по грудень, змальовано динамічно, послідовними епізодами – героїчними і трагічними. Час війни далекий від романтики – його показано безжальним, лихим і нешляхетним. У романі багато жорстоких натуралістичних сцен, які не варто читати людям зі слабкими нервами. Сторінки, де змальовані застінки губчека, із запахом крові, відрубаними кінцівками й тортурами, ніби перенесені з «Червоного терору» і стилістикою нагадують моторошний горор. Розстріли й обстріли, різанина і страти, смерть і трупи – суворі реалії громадянської війни. До нечуваного насильства вдаються всі сторони протиборства: «Шаблі розтинали тіла навскоси, спіднє миттє ставало червоним від крові. …Кіннотники, ніби граючись, цілилися по шиях, намагаючись відтяти голови одним вправним ударом». Артем, будучи лікарем, все одно жахається побаченого, але з часом почуття притуплюються, жалість випаровується, поступившись місцем праведному

гніву: «…вони мстилися більшовикам за все, що ті накоїли. Бо, відколи червоні знову проголосили свою владу, нічого, крім смертей та спустошення, українці від них не бачили». Шеремет так само проймається бажанням поквитатися з ворогом – за замордованих рідних і близьких, Лідію і Мирона, за Катерину і Марусю. Це й утримує його в армії Зеленого, змушує воювати під чужими гаслами.

Хоча отаман Зелений і не є ключовим персонажем роману, він усе ж таки залишається одним із центрів тяжіння в сюжеті. Звісно, читачеві цікаво, як автор інтерпретує цю колоритну постать. Андрій Кокотюха не обмежився середньостатистичними відомостями рівня Вікіпедії – про тертя з Петлюрою, наскоки на Київ, страту комсомольців, нарізання землі, скасування Переяславської угоди, загибель під Каневом. Спочатку ім'я селянського ватажка відлунює в чутках і пересудах киян про бунтівне село, далі – в кількох трипільських епізодах – бачимо його крупним планом, на чолі війська, в штабі, а згодом Зелений перетворюється на легенду, адже немає достовірних відомостей про загибель і могилу героя, і ворог боїться, що він воскресне.

Вродливий, розумний, сильний і впливовий, Данило Ількович Терпило виглядає в романі зовсім не плакатним лицарем, а живою людиною. Автор уникнув спокуси ідеалізації, не приховує «ідеологічного дрейфу» героя (Ярослав Файзулін). Отаман сумнівається і помиляється, особливо в оцінках радянської влади, виборі союзників. Прозаїка переважно цікавить «правда» Зеленого, його розуміння військово-політичної ситуації. Тому він дає отаману висловитися, і той рефлексує, говорить багато, усе більше монологами, які випадковому співбесіднику дозволено перебивати лиш окремими репліками – відчуйте вагу батькового слова!

Нині важко відновити справжні погляди та орієнтації, тим паче – плани Зеленого. Вони відомі з переказів із третіх рук та з поодиноких згадок у тогочасній пресі (наприклад,

інтерв'ю в газетах «Український козак» та «Селянська громада» 1919 року). Однак Андрій Кокотюха приписує отаману далекоглядність – він усвідомлює, що розрізненими силами України не відвоювати: «Потрібен єдиний селянський повстанський фронт», згуртована армія всіх ватажків. Поступово Зелений переконується в пріоритетності національного підходу над соціальним: «Спершу треба встановити свою, українську владу».

Програма прекрасна. Прикро, що реалізувати її отаман не встигне – відбиватиме атаки більшовиків і денікінців, а згодом поляже в бою. Визвольні змагання тоді не увінчалися успіхом, і романіст мусить триматися історичної правди. Національно-політичну тенденцію письменник пов'язав із вигаданим персонажем: його Артем Шеремет, отаман Вдовий, планує влитися до регулярної армії і воювати з Петлюрою за Українську державу – такий напрям, звісно, бачиться перспективним з погляду 2014 року, але історично нездійсненим.

Є в романі ще один привабливий момент. Андрій Кокотюха почув голос селян – і ображений на «грамотних»: «У народу ніколи не питали», і гнівний: «Не дамо хліба в Московію!», і конструктивний: «Пора купувати в селянина». Письменник наполягає: сільська карта є вкрай важливою в політичній грі. Село агітують, село грабують, села бояться як грізної сили, що сформувала «другий фронт». Хто здобуде його – того й перемога. Автор очима людини сторонньої показує «інакший» світ Трипілля – консервативніші, дальші від прогресивних віянь, хазяї, тим не менш, куди активніші в захисті своєї землі і хліба. Коли буржуазне місто зачаїлося в страху перед більшовицькою ордою («Жити схочеш – на коліна станеш»), то село виявило безпрецедентний спротив, обернувшися «лютою, збуреною, некерованою стихією».

Попри те, що село присутнє в романі як потужна соціальна й національна сила, бракує його саме як рельєфної

декорації. Описи зведені до скупих штрихів, не більших, ніж ремарки в п'єсі. Звісно, від пригодницької історії не очікуєш словесного живопису а-ля Іван Нечуй-Левицький чи Панас Мирний, та й буремний час не схиляє до ідилічних образків із вишневими садками й соловейками. І все ж таки хотілося б побачити на сторінках твору більше конкретних картин сільської природи, забудови, звичаїв, праці на землі (остання взагалі виглядає чистою абстракцією). Зазначу принагідно, що Трипілля, колиска хліборобської цивілізації, володіє символічними смислами, які в тексті не реалізовані.

Куди більше уваги письменник приділив баталіям, і тут його мілітарна творча уява (базована, звісно, на міцному документальному підґрунті) розгулялася на всю котушку. Це не іграшкові битви – участь у них беруть піхота і кіннота, артилерія, флот і навіть авіація. «…Засідки, раптові наскоки, нищівні атаки й швидкі відступи з мінімальними втратами вдавалися йому легко», – розповідає Андрій Кокотюха про свого героя. Те саме можна сказати і про автора: він неабияк захоплений поезією повстанської боротьби, тактикою летючих загонів, у якій зеленівці не знали собі рівних. У цих епізодах автор – справжній майстер. Він дає нам відчути, як довкруги вибухає і палає, як стелеться ядучий чад пожежі, як плює вогнем гармата і огризаються гвинтівки, як торохкоче кулемет, як летять вершники на вороних конях. Якщо в романі і є дещиця романтизму (про що писали рецензенти), то це стосується саме воєнних сцен.

Загалом же, лірико-романтична стихія чужа белетристу, на відміну від Василя Шкляра, який у «Чорному вороні» і «Марусі» ступає в слід Юрія Яновського. Андрій Кокотюха і справді «жорстокий і прямолінійний», як зауважила в рецензії на книгу Анастасія Герасимова. Навіть коли в сюжеті з'являється мелодраматична лінія – стосунки лікаря й пацієнтки, то в ній побут переважив сантимент. Жодним рядочком не йдеться про пристрасть, закоханість, тугу розлуки – це просто війна звела докупи Артема і Марусю,

двох знедолених людей, які втратили родину і шукали забуття в обіймах одне одного. Жіночий образ у підсумку вийшов стереотипним, пласким, а міркування про «шматочки щастя» – натягненими. Власне, душевний світ Марусі Григоренко мало цікавить автора, тому ця лінія залишається бічною, хіба що мотивує остаточне перетворення лікаря на вояка-месника.

У романі є два збірні образи: повстанців і більшовиків. Автор дещо порушив художні пропорції. Колективний портрет зеленівців – ефектний і переконливий: отаманове військо – яблучко від яблуні, правдива «дитина» свого «батька», з його ж чеснотами і вадами: сміливі, але марнославні, кмітливі, але імпульсивні. В окремих епізодах, як-от під час страти комсомольців на березі Дніпра, повстанці зливаються в єдиний натовп, в унісон дихаючи гнівом. Однак Андрій Кокотюха не зводить вояків до переліку зовнішніх атрибутів: башлик – шабля – наган – баский кінь. Збірний образ розбивається на індивідуалізовані обличчя-характери – Семена Середи, Федора Палія, Василя Сивого, Остапа Романюка.

Натомість вороги-чекісти й більшовики, *гусики-ананьєви-чумакови*, традиційно для письменника зліплені в єдину пластиліново-безлику масу. Усі вони потворні, усі кримінальники, усі морфіністи й кокаїністи, маніяки і божевільні садисти. Важко позбавитися нав'язливого відчуття, що Андрій Кокотюха, як і Василь Шкляр, вдається до «мови ненависті» (пам'ятаєте «вошиву кацапню» в «Чорному вороні»?). Прикро, бо поетика агітки не йде на користь твору. Автору чужа традиція класиків XX століття, приміром Миколи Хвильового, який описав трагедію витіснення людського начала комуністичним, моральний розклад людини, зараженої вірусом насильства в ім'я ідеї.

Утім, будьмо справедливі: є в романі єдиний і показовий виняток. У «Справі отамана Зеленого» на тлі маси ворогів, убивць і грабіжників, вирізняється образ Якова

Дзюби, який тінню переслідує Артема. Він – його «чорний чоловік», занадто мізерний, однак, щоб потягнути на романтичного Мефістофеля. Це тип цинічного обивателя, перекинчика, який під час війни зраджує всіх, ґвалтує і мародерствує. Нота бене: Дзюба – не росіянин, не єврей, не китаєць. Він такий самий *українець*, як і Шеремет, але без національного чуття і без моральних принципів. Андрій Кокотюха намацав питання «ворога внутрішнього», який у масі своїй може стати страшнішим за окупанта. І хоч як не страчуй його у фіналі, порода «землячків» надто живуща, це «константа», за словами автора. Як тут не згадати звичайних «маленьких» українців у Донецьку й Луганську, які у 2014 році топтали українські прапори і волали на мітингах «Путин, введи войска!»…

Павло Коробчук дорікнув автору, що «остання частина книги написана з певним …сумбуром». Гадаю, згромадження розрізнених епізодів відбиває стан душевного сум'яття обезголовленого війська, коли на місце Зеленого претендувало кілька отаманів і повстанці не бачили перспективи. Фінал твору залишає багато питань. Письменник завершив роман трикрапкою. Ми не знаємо, як склалася подальша доля отамана Вдового. Судячи з історичних документів, шанси заціліти були в нього мізерні: «кожного кулі чекає печать», як писав Володимир Сосюра. У списку зеленівців, наведеному Романом Ковалем, найчастіші знаки долі – «загинув», «розстріляний», «репресований».

Чи є фінал песимістичним, гірким, похмурим? І так, і ні. Автор і читач знають, що історія отаманщини закінчилася розгромом. Попри це, роман виступає апологією повстанської боротьби, національного спротиву, а сам Данило Терпило – його символом. Справу Зеленого продовжив Вдовий, продовжили тисячі земляків, які не скорилися чужій владі, воювали і воюють за свободу зі зброєю в руках. Автор запевняє: є в українському серці *те, що не вмирає.* Ідея роману співзвучна з рядками Василя

Симоненка: «Ви, байстрюки катів осатанілих, / Не забувайте, виродки, ніде: / Народ мій є! В його гарячих жилах / Козацька кров пульсує і гуде!»

Однак не будемо впадати в пафос, тим більше, що сам твір не страждає надлишковою емоційністю, а витриманий в дусі суворого реалізму, наближений до «документальної реконструкції», за словами Тетяни Белімової. Є у «Справи отамана Зеленого» й інший бік – технологічний. Виходить на те, що видавництво «Клуб Сімейного Дозвілля» започаткувало авторську серію про національно-визвольні змагання із кольорами в назвах: «Червоний», «Зелений», нині готується до друку «Чорний ліс». Важко сказати після двох книжок, наскільки успішною серія буде в цілому і кожний конкретний роман зокрема, чи не буде колористичне маркування штучним. Але «мислення серіями» вселяє оптимізм щодо розвитку книжкового ринку.

Можна, звісно, звинуватити письменника і видавців у «повстанській кон'юнктурі». Факт залишається фактом: білі плями української історії потребують літературної ревізії, причому в якнайрізноманітніших жанрах і видах – від белетристики до документалістики. На ці теми існує посилений читацький попит, повстанська боротьба є неймовірно актуальною. КСД задовольняє цей голод, успішно популяризуючи окремі періоди, події і постаті: одна за одною виходять історичні й публіцистичні студії Володимира В'ятровича, Івана Патриляка, Ярослава Файзуліна, Володимира Гінди, Андрія Охрімовича та Олега Криштопи, біографії Степана Бандери та Романа Шухевича. Вони змістовні, доступно написані, гарно ілюстровані, і їх приємно взяти до рук. Цей намір можна тільки схвалювати. Роман про отамана Зеленого варто розглядати саме в такому, загальнокультурному контексті – як частину проекту з відновлення національної пам'яті. І цілком імовірно, що для масової свідомості більш впливовою буде мова знаків, символів і міфів популярної белетристики (а в перспективі і

кіно, і телебачення), ніж академічні праці «з високої полиці», адресовані вузьким спеціалістам.

Підсумую: «Справа отамана Зеленого» розрахована на якнайширшу аудиторію. Це захопливий, читабельний твір про людські драми під час війни. Ситуації в ньому – впізнавані, композиція – чітка, ідеї – ясні і зрозумілі. Нам вистачить і психологічної напруги, і «голлівудських» сцен. Дух часу, ритм шаленого серцебиття автору вдалося відтворити. Читання залишає по собі шлейф питань – хочеться дізнатися більше про той період і його героїв. А що може бути кращою рекомендацією для пригодницько-історичного роману?

Одна калина за вікном, одна родина за столом…

Брати Капранови. Забудь-річка. – Київ: Нора-друк, 2016. – 544 с.[17]

В уявній бібліотеці масивний том братів Капранових я могла би розташувати одразу на трьох поличках. По-перше, поруч зі «Століттям Якова» Володимира Лиса, «Солодкою Дарусею» Марії Матіос, «Музеєм покинутих секретів» Оксани Забужко і «Вільним світом» Тетяни Белімової – жанрово і стилістично різними романами, які фокусують українську історію XX століття в родинних та особистих драмах. На другій поличці книга опиниться в товаристві класичних саг: «Будденброків» і «Форсайтів», «Люборацьких» і «Сестер Річинських». Але третя поличка, на мій погляд, стане природнішим контекстом для «Забудь-річки»: тут вишикувалися популярні сімейні романи, адресовані максимально широкій аудиторії, де серйозні історичні,

[17] *Філоненко С. О. Одна калина за вікном, одна родина за столом… [рецензія на роман братів Капранових «Забудь-річка»]. – 23.12.2016 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/12/23/081957.html.*

соціальні, політичні смисли транслюються мовою простих символів та фабульних кліше – «Звіяні вітром» Маргарет Мітчелл, «Ті, що співають у терні» Колін Маккалоу або «Хрещений батько» Маріо П'юзо. Із більш сучасних авторів, які обробляють цю плодючу ниву, – маловідомі в нашій країні Джон Джейкс, Беверлі Сверлінг та Кевін Бейкер.

Капранови запропонували нам захопливу й актуальну історію. Читати «Забудь-річку» легко і приємно. Вона має помітний успіх і навіть потрапила до короткого списку премії «Книга року BBC», цього року прихильної до масових жанрів. За дев'ять місяців 2016 року реалізовано три наклади роману. «Нора-друк» бадьоро відрапортувала про 13 тисяч розпроданих книжок. Секрет успіху не тільки в самому тексті, але і в потужній промо-кампанії самих авторів. Віталій і Дмитро не полінувалися об'їхати з презентаціями півсотні міст і містечок України, роздати тисячі автографів та десятки інтерв'ю. У спосіб, що нагадує виборчу технологію «від дверей до дверей», вони популяризували роман і забезпечили йому інформаційну підтримку в центральних та провінційних медіа.

Брати-близнюки поцілили в яблучко. Сімейні саги стабільно викликають інтерес публіки, яка жадібно поглинає черговий серіал про Тюдорів або Борджіа та невідривно стежить за династійними перипетіями у фантастичних світах «Гри престолів» і «Зоряних воєн». Кожний другий читач / глядач виколисує мрію побудувати власне родове дерево аж до Рюриків чи бодай зробити аналіз ДНК, щоб дізнатися, звідки прийшли його предки. Світовий генеалогічний бум в українців стократно помножується на цікавість до національної історії з грифом «секретно». Тому вже за вибір жанру та життєвого матеріалу Капранови заслуговують на 12 з плюсом та аплодисменти.

Закваскою в романі є **Кохання** та **Авантюра**. «Забудь-річка» починається мов рожева-рожевісінька історія. 30-літня самотня юристка Уляна потрапила в халепу на дорозі, і

їй на допомогу приходить мовчазний і мускулястий моряк. Класичний мотив «damsel in distress»: сильний чоловік розв'язує проблему безпорадної героїні. Як ви здогадуєтеся, через 42 сторінки він уже пристрасно стискає її в обіймах… Що ж далі? Суперниця? Злі розлучники? Капранови, погравшись із читачем у «romance», підкидають нам детективну загадку з минулого: моряк носить те саме ім'я, що й дідусь Уляни, – Степан Шагута. О Боже, невже йдеться про інцест? Такого бар'єру між закоханими навіть всесильним авторам не подолати…

Із цього пункту стартує заплутаний історичний сюжет із підмінами, перевдяганнями, раптовими зустрічами, втечами і переслідуваннями, полоном і чудесним порятунком – використано практично весь арсенал авантюрного жанру включно з піратами. Степани Шагути множаться, як у калейдоскопі: їх уже не двоє, а четверо (!). Троє з історії – польський жовнір – справжній Шагута, чиє ім'я вимушено взяли собі радянський комсомолець Павло Соколенко і син сотника армії УНР Святослав Ліщинський, ще один Шагута – сучасний, син засланого на Сибір українця. Драйв зростає від сторінки до сторінки. Каюся, сама інколи забігала наперед, не витримавши тортур цікавості: що буде з головними героями?

Сімейна сага за визначенням синтетична і втягує у свій простір будь-які елементи: від вестерна до фентезі й жіночої прози. Жанр диктує розсування часових рамок до кількох генерацій та географічний розмах. «Забудь-річка», справді, дивує масштабом: від 1939 до 2014 року, змальовано Очаків, Київ, Бережани, Сургут, Сомалі, Стамбул, італійську Белларію… Капранови одну за одною, мов кісточки на рахівниці, зачисляють до свого активу значущі мікротеми. «Пласт» і «Сокіл». «Перші совєти». Голодомор-33 та єжовщина. Розстріли військовополонених поляків і в'язнів у галицьких містах перед відступом радянської влади. Конкуренція Фронту української революції та ОУН. Ворожнеча з поляками. Дивізія Ваффен-СС «Галичина».

Боротьба УПА і проти УПА. Табори для інтернованих та радянські фільтраційні, СМЕРШ. Війна в Афганістані. Євро-2012. Експансія «донецьких» і проблема закарпатських русинів. Переслідування дисидентів КДБ і сучасних істориків СБУ за часів Януковича. Податковий і Мовний майдани. А у фіналі – Революція Гідності і АТО. Місцями це нагадує короткий курс історії України для абітурієнтів. Однак динамічний сюжет і хвацько закручена інтрига роблять весь цей огром фактів єдиним живим організмом.

У своєму тексті Капранови по-хазяйськи розпоряджаються зібраним матеріалом. Вони не приховують, а навпаки – всіляко підкреслюють, що жодної історичної деталі не вигадали. Усе взято з мемуарів, які вони сумлінно проштудіювали, чесно поділивши роботу на двох. Ретельно прописаний побут трьох армій – вермахту, радянської та повстанської – сильна сторона «Забудь-річки», що робить оповідь живою і переконливою. Брати разом з героями копають окопи, відбивають ворожі атаки, шукають харчі, приміряють уніформу, сперечаються з командирами. Війна у них – не лірика, розбовтана в романтиці, а важка буденна робота. «Мілітарні» глави справляють враження достовірних, вони майже не викликали питань у критиків.

Натомість глави «сучасні», «жіночі» прийняли вогонь на себе. Капранови присягаються, що перевіряли текст на дружинах – чи правдиво виглядає жіноча точка зору? (зауважу, що далеко не всі сучасні автори-чоловіки, описуючи психологію жінки, взагалі переймаються такими дрібницями). Утім, критики картають авторів – інколи справедливо – за банальність і недостатній психологізм. Звісно, від популярного жанру смішно вимагати концептуального бачення діалектики людської душі. Характери пересічному читачеві мають презентуватися як упізнавані «типи» – і в «Забудь-річці» з цим повний порядок: мати-одиначка, мудра баба, дитина, військовий командир, енкаведист, історик, філософ і так далі. Однак часом ловиш себе на думці, що деякі вчинки героїв

недостатньо мотивовані і пояснені, а самі герої надто «нездогадливі».

Капранови мають реноме хуліганів і шоуменів. Приперчити роман парою-трійкою анекдотів сексуального штибу для них природно. Та все ж масні жарти-баяни про жіночі груди, які дивляться в різні сторони після пластичної хірургії, чи про «піфагорів» спосіб перевірити вірність чоловіка, зваживши у воді його тестикули, на мій погляд, порушують естетичну міру і є зайвими. Тим паче, що в ключових еротичних епізодах між Уляною і Степаном письменникам вдалося знайти рівновагу між романтикою і чуттєвістю.

Автори послідовно позиціонують роман як **політичний проект** і зброю в інформаційній війні з сусідами-окупантами: *«…Цікавий модний роман… – це як танкова бригада на передовій»*. А як іще, скажіть, може сприйматися твір про Другу світову в сучасних українських реаліях? «Забудь-річка» – виразна альтернатива до російського мему *«деды воевали»*. На відміну від казенної, консервативної, схематично-пласкої, чорно-білої, «одержавленої» і зацементованої, забитої гвіздками, мов труна, версії Другої світової війни (Великой Отечественной), що успадкована сучасною Росією від радянської пропаганди і тепер ідеологічно підкріплює геополітичні претензії «народу-переможця», Капранови захоплено розповідають нам про «дідів»-вояків, але при цьому переглядають історичні міфи, показують складну амальгаму героїчного і трагічного, здобутків і помилок, висвітлюють історію мовби «знизу» – не у версії можновладців, а з голосу простої людини, яка бореться за виживання у кривавій м’ясорубці. А найголовніше – розставляють українські маячки в подіях минулого і демонструють розмаїття нашої національної пам’яті: *«Наші діди воювали у різних арміях – у Червоній, в УПА, у німецькій, тож чиї ми онуки?»* (BBC Україна, 26 листопада 2016 року).

При цьому не завжди виходить у братів уникнути пафосу. «Забудь-річка» невловимо нагадує пісню Софії Ротару: *«Одна калина за вікном, одна родина за столом…»* Тут є і обов'язкова *стежина додому*, *любов на все життя* і *журба до забуття*. Джентльменський набір патріотичної попси, тиражований у десятках українських пісень, що ними зазвичай завершують концерти до державних свят у провінції. У них *українська родина за столом*, бажано у *садку вишневому коло хати* чи там, *де червоним цвіте калина*, доконечно символізує націю і державу. Однак зображення сім'ї, роду у Капранових зовсім не поверхове й не зводиться до штампу. Язичницький по суті поминальний ритуал Проводів на очаківському цвинтарі, який починає і завершує роман, виступає точкою, де схрещуються життєві дороги героїв і зв'язуються воєдино кілька поколінь мертвих, живих і ненароджених українців. Кладовище – місце пам'яті, де захована історія роду, інколи невідома нащадкам. Адже «Забудь-річка», як підказує назва, – про болючу українську проблему амнезії: *«Це зараз – історія. А тоді була стаття»* (с.287), *«…документи палили, закопували в лісі, топили в річках. Ми втратили велетенський документарний пласт, і мало того – навіть усних свідчень небагато. Бо дітям не казали правду про батьків і дідів. Казали: пропав безвісти, щоб ті ніде не проговорилися»* (с.331), *«Добровільна втрата пам'яті… Хвороба країни»* (с.333).

Як і згадані вище романи Марії Матіос, Оксани Забужко, Володимира Лиса й Тетяни Белімової, «Забудь-річка» виписує травматичний досвід українства, над яким можна було б гірко побиватися по-лінокостенківськи: *«Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгомонний вік…»* Однак Капранови абсолютно не схильні зітхати й заламувати руки в розпачі. Зовсім навпаки, роман вражає енергійністю і відсутністю сльозливих інтонацій. Прозаїки знаходять в українській історії приклади виживання й опору – зрештою, всім трьом історичним Степанам Шагутам удалося по краєчку пройти

воєнне лихоліття і продовжити свій рід. А українським чоловікам XX століття це було ой як непросто: *«Дев'ять смертей на одну біографію»,* – старанно підраховує Степан сучасний.

Власне, масова література і – ширше – культура активно шукає такого заціліло́го героя, який міг би стати взірцем для теперішніх українців. Логічно, що нащадок одного з Шагут-вояків у фіналі йде до армії захищати землю від російської агресії. Чільний месидж роману лежить просто на поверхні – ген боротьби і спротиву, жадобу свободи з українців не витравити жодній імперії: ані нацистам, ані «совєтам», ані карликовому режиму Януковича.

«Забудь-річка» зіткана з багатьох сюжетних ниток, що презентують долі різних героїв – головних та другорядних, українців, росіян, німців, поляків, італійців. Зачеплено такий пласт матеріалу, що на ньому цілком можливо (і потрібно!) зробити і пріквел, і сіквел або розвинути бічні лінії – приміром, «сибірську» чи «італійську». Сам роман, окрім усіх його згаданих чеснот, прямо спонукає українців шукати своє коріння – про це Капранови розповідають на багатьох презентаціях та в інтерв'ю: *«Після написання роману найбільшим компліментом для себе вважаємо, коли читачі пишуть і говорять, що прочитали наш роман і пішли до діда, щоб розказав все про їхніх пращурів. Або після прочитання роману почали складати родовід»* («Zik», 4 листопада 2016 року). Можна іронізувати над цією прямолінійною просвітянською настановою, на пальцях перелічуючи, чим «Забудь-річка» не дотягла до Великого Українського Роману. А можна визнати слушність та актуальність авторського месиджу в часи, коли так гостро стає питання української самототожності і наше майбутнє безпосередньо залежить від інтерпретації минулого. Визнати, що публіка потребує саме таких простих зрозумілих історій, написаних реалістично й доступною мовою. Я впевнена, що в сімейних архівах українців з-над

Дніпра, Сяну і Дону заховано ще стільки цікавого, що вистачить загатити не одну «Забудь-річку».

Між поразкою та перемогою, або Хай живе Симон Петлюра!

Савченко Віктор. Симон Петлюра. – Київ: Нора-друк, 2016. – 469 с.[18]

У всьому світі люди охоче читають біографії відомих і знаменитих та дивляться байопіки. Звісно, це може бути про Вінстона Черчілля, але здебільшого – про Коко Шанель, Елвіса Преслі та Стіва Джобса. Здається, лише в Україні нині такий шалений попит на біографії історичних діячів та політиків. Це абсолютно природно, бо 1) нам потрібна власна історія, а не сфальсифікована колонізаторами, 2) нам потрібні національні герої.

У радянські часи бажання читати про відомих людей задовольняли книжкова серія «ЖЗЛ» та її українська сестра «Життя славетних». Щоправда, біографії в них підлягали суворій ідеологічній селекції та корекції. За часів Незалежності прикметні явища в цій царині – серії «Знамениті українці» («Фоліо»), «Життя видатних дітей» («Грані-Т»). Останніми роками до гурту доєднався «Клуб сімейного дозвілля» з біографіями Степана Бандери та Романа Шухевича, а також видавництво «Країна мрій» із серією «Творці державного престижу». Звісно, існує й чимала кількість позасерійних видань у різних жанрах біографістики – від роману до документальної історії. І все ж, перед письменниками й видавцями, а в перспективі – сценаристами й режисерами, сьогодні – розлоге поле для роботи.

---

[18] *Філоненко С. О. Між поразкою і перемогою, або Хай живе Симон Петлюра! [рецензія на книгу Віктора Савченка «Симон Петлюра»]. – 3.07.2016 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/07/03/190613.html.*

Питання про *героїв* і *великих* не тільки теоретичне – воно раз у раз виходить у сферу практики. Чи присвоювати Донецькому університету ім'я Василя Стуса, а Бориспільському аеропорту – ім'я Івана Мазепи або Ігоря Сікорського? Чи перейменовувати Московський проспект у Києві на честь Степана Бандери? Чи має стояти у Львові на площі Євгена Маланюка пам'ятник Степану Тудору? А в Харкові висіти пам'ятна дошка Юрієві Шевельову? Зрештою, чому на національній валюті є портрет Михайла Грушевського, але немає портрету людини, яка неймовірно багато зробила для утвердження української держави, – Симона Петлюри?

На «Книжковому арсеналі» у квітні 2016 року видавництво «Нора-друк» презентувало читачам нову книжку – біографію «Симон Петлюра», написану Віктором Савченком. У цілому, її текст уже знайомий українському читачеві завдяки більш ранньому «фоліївському» виданню 2004 року. Тепер автор доповнив і дещо переробив його, а завдяки перекладу Артема Сопронюка Петлюру було «українізовано».

Одесит Віктор Савченко – у своїй стихії: Українська революція, Громадянська війна, масони та анархісти – ось традиційні для нього теми, на які він висловився у двох десятках книжок та сценаріях телефільмів. Крім Симона Петлюри, він спростовував радянські міфи і стосовно постатей Нестора Махна, Павла Скоропадського та Григорія Котовського. Кому хоч раз пощастило послухати автора наживо, той напевно помітив унікальний талант популяризатора, вміння захопливо й доступно розповідати про історичні події та легендарних персон. Широка ерудиція, опертя на факти та підкреслена непафосність історика свідчать на його користь.

На обкладинці своєї біографії Симон Васильович дивиться убік, кудись далеко, немов уже у Вічність. Це інтуїтивно пов'язується з його Таємницею: маючи вправне

перо, він не лишив по собі спогадів, на відміну від Винниченка, Грушевського, Денікіна, Керенського та багатьох інших. Тому, за винятком кількох окрушин в епістолярії, він практично позбавлений права на власний голос. Упродовж 90 років після вбивства **за Петлюру говорять інші** – друзі й вороги. Таємниця полягає ще і в тому, як із чоловіка без особливих прикмет, із посередніми задатками, мало схожого на Юлія Цезаря і зовні, і за типом характеру, розвинувся ватажок всеукраїнського масштабу, володар умів і сердець, символ української боротьби?

Постать Симона Петлюри – цікава й неймовірно важка для біографа. Чи варто тут згадувати сотні *полемічних списів*, *троянди і терни*, *п'єдестали та ешафоти*, що переповнюють наукові та публіцистичні писання про нього? Останнім часом про Головного Отамана сказано багато, про його життя розповідали вчені Володимир Сергійчук та Сергій Литвин (зі значним пієтетом) та Валерій Солдатенко (без особливої поваги), опубліковано чималий корпус документів, листів, спогадів, промов і відозв. Віктор Савченко свідомо ухилився від глорифікації чи компрометації свого героя. Він шукає третій шлях між цими полюсами, поставивши собі ціллю триматися тільки фактів і вільно говорити про його здобутки й помилки.

Мабуть, такій настанові зрадів би і сам Симон Васильович, який у листі до генерала-хорунжого Миколи Удовиченка просив останнього: *«…В оцінці моєї персони Ви повинні бути правдивим: що було чи є в моїй особі, в моїй діяльності негативне, те треба так і освітити, не замазувати, а на світло денне витягти. Коли Ви знайдете щось в моїй діяльності доброго слова варте, то і тут будьте вірним правді, своїй власній совісті. Не прибільшуйте, але і не зменшуйте. …Для мене почався вже суд історії. Я його не боюсь, бо маю в Бозі надію, що мене і мою діяльність пізніш краще і вірніше зрозуміють, як сучасники»* (1922).

Те, що біограф іде услід за фактами, викликало негативну оцінку Валерія Солдатенка. Аналізуючи в «Українському історичному журналі» (2004 р., № 6) перше видання біографії Петлюри саме як науковий витвір, він закинув Савченку брак цілісної концепції Української революції, уявлення про неї як про «штучний феномен» чи про її «віртуальність». Прикре враження на історика справило вживання в російськомовному тексті неперекладених слів «самостийность» та «незалэжнисть», мовби з відтінком іронії. У виданні 2016 року я такого не спостерігала, а в оновленому «Вступі» Савченко виважено говорить про водорозділ українського суспільства у 2014 році, про Революцію Гідності, анексію Криму, війну на Сході, формування нової української ідентичності.

Однак усе ж таки хочеться оцінювати книжку «Симон Петлюра» в координатах не академічної науки, а її **популяризації**, як видання для широкого й непідготовленого читача. Чи вдалося автору створити живий образ свого героя? Чи витримано рівновагу між раціональним та емоційним?

Отже, наспівуючи *«Пане Петлюро, якби ж то була просто сила…»*, помандруємо услід за письменником життєвими дорогами Головного Отамана, від батьківської хаті в мальовничій Полтаві – до розстрілу на паризькій вулиці. На сторінках книги Петлюра практично весь час у дії: пише статті, редагує часописи, виступає з промовами, керує штурмом «Арсеналу», ніжиться в променях слави, веде дипломатичні перемовини, захоплюється, зневірюється, вагається і приймає важкі рішення. Ми бачимо його в декораціях різних міст – Полтави і Києва, Львова і Москви, Вінниці і Кам’янця-Подільського, у стосунках із багатьма діячами – Грушевським і Винниченком, Міхновським і Керенським, Скоропадським і Петрушевичем, Пілсудським і Махном. Автор доречно й завжди помірно цитує мемуари, листи, резолюції та універсали – і все це створює палітру об’єктивних (із документів) та суб’єктивних (із приватних

думок) оцінок. Хоча белетристичних моментів у книжці майже немає, ефект присутності – є.

Текст оживляють барвисті деталі: ось Симон Васильович стає на коліна в сніг і плаче від радості, цілуючи хрест на Софіївській площі. Ось члени Директорії в Київській опері сидять на підмостках сцени у п'яти оксамитових, із золотом, кріслах. Ось петлюрівці в січні 1918 року підходять до Дніпровських мостів і бачать київську панораму – масштабну картину артилерійського обстрілу більшовиками.

Віктор Савченко підкидає читачеві цікаві факти. Чи знаєте ви, що від народження Петлюру звали Семеном, але він змінив ім'я на Симон, подібно до Болівара? (авторська гіпотеза, за словами Солдатенка). Що в московському будинку на Луб'янці, де Петлюра працював бухгалтером у страховій конторі «Росія», за сім років базуватиметься чека Дзержинського? Що в той час, як герой був ув'язнений у Лук'янівці, йому запропонували перекласти з французької твори Жуля Верна, щоб підтримати фінансово? Що Винниченко, заздрячи популярності Петлюри, не дав в'їхати йому в Київ на чолі Директорії на білому коні?

І звісно, у книзі чимало історичних гіпотез, пов'язаних із масонством Головного Отамана. Факт загальновідомий – навіть у львівській ресторації «Масонська ложа» на Площі Ринок на видному місці висить портрет Симона Петлюри. Савченко як автор «України масонської» (2008) добре знається на цій темі, тут він наче риба у воді, тому розмірковує, як масонські зв'язки та ідеали визначали політичні спрямування та вчинки його героя, чому масонство було «тіньовою» стороною російсько-українського протистояння.

Біограф рельєфно окреслює драму людини, затиснутої в неможливі обставини, коли розмір української держави скорочується, мов шагренева шкіра, як тоді співали в народі: *«У вагоні – Директорія, під вагоном її територія».* Петлюра,

якщо підсумувати, постає таким собі **«капітаном потопаючого корабля»:** маючи обмаль сил та надмір ворогів, зраджуваний прибічниками і союзниками, він уперто робить відчайдушні спроби вирватися з пастки, відвоювати втрачене – і от же диво! це йому вдається! Та перемоги щоразу короткочасні, і птах удачі знову вислизає з його рук. Такий собі Герой Абсурду, **Сізіф** у камюсівському розумінні, який знову і знову котить на гору важенний камінь…

У цілому, образ Петлюри вийшов у Савченка симпатичним: він, на думку історика, єдиний з очільників УНР, здатний на вчинок, рішучий та енергійний. У деяких моментах оповідач, може й ненавмисно, викликає, мов адвокат на суді, гаряче співчуття до свого героя і разом з тим – презирство до Винниченка, якого недолюблює за млявість, заздрісність і безвідповідальність.

З тексту Віктора Савченка випливає, що Петлюра не був талановитим воєначальником, але був майстром політичної гри і, як би ми зараз сказали, мистецтва піару й самопіару. Оця сумнозвісна **«проблема парадів»** із дзвонами, хрестами, хлібом-сіллю й палкими промовами, що часто дебатується і в спогадах про отамана, і в працях істориків, може розглядатися двояко: не тільки як прояв його марнославності й любові до «театру», але і як уміння продемонструвати народу силу війська, підтримати бойовий дух переможців, віддати належну шану національним символам. У розповіді одеського автора Петлюра постає яскравим харизматиком, обожнюваним військовими і простим людом, а наявність такого лідера на чолі армії – це і перевага (лідер здатний заражати масу ентузіазмом, вести за собою), і певна небезпека (якщо лідер не навчений військовій справі й не має бойового досвіду, покладається в усьому на ближнє оточення). Здається, Віктор Савченко з погляду сьогодення розуміє те, чого не розуміли тодішні ревниві ватажки УНР, не згодні бути на других ролях: сутність «гібридної війни», у якій битва ведеться не тільки за міста і залізниці, але й за

голови українців, отже, і реклама, і агітація, і пропаганда за «своїх» і проти «чужих» є природною потребою.

Проблема Петлюри в книзі – це в тому числі проблема національної міфології. Прихильників збройної боротьби за самостійну Україну проти Російської окупації й колонізації послідовно називали «мазепинцями», «петлюрівцями», згодом «бандерівцями». Петлюрівщину радянські історики демонізували, а самого Отамана виводили карикатурою: то він з *«угловатой головой на багровой шее»* у Миколи Островського, то з *«липкими маслянистыми волосами»* у Володимира Бєляєва, не кажучи вже про довженківські стрічки «Щорс», «Арсенал», про агітку «П.К.П» («Пілсудський купив Петлюру») та булгаківське «білогвардійське» *«чепуха, легенда, мираж»*, якого взагалі *«не было»*. У біографії Віктор Савченко опонує поширеним радянським міфам про авантюриста, кривавого диктатора й погромника-антисеміта, але й піддає сумніву «геніальність вождя», закидаючи йому ідеалізм, козацьку романтику, патріархальність.

Не маючи відповідного фаху, не беруся висловлювати наукові претензії до книжки, бо розглядаю її радше як літературний твір. Біографії місцями шкодить надмірно сухий, холоднокровний стиль, без тіні «художності», а місцями – захоплення Савченка загальним контекстом подій, на тлі яких губиться постать героя. Про окремі епізоди, як-от перебування Петлюри у Львові чи його роль у крутянській трагедії, хотілося б прочитати більше. Автор переважно сконцентрований на політичній стороні життя свого героя, однак Петлюра майже не представлений як чоловік, батько, син, брат, друг, тобто в приватному вимірі. Усе, що ми дізнаємося, – це його відданість родині і дружині, схильність до спартанства в побуті, нелюбов до алкоголю і до розпусти з «балеринами». Є в книзі цікаві тези про покоління революціонерів, про петлюрівську основу «хвильовизму» і «шумськизму», які не знайшли розгортання й аргументації, –

очевидно, потребують окремих студій (а можливо, й написання біографій).

Що маємо в підсумку? Повноцінний і динамічний життєпис Симона Петлюри, по вінця насичений фактами, проблемними питаннями, безумовно, актуальний у теперішній момент. Настільки актуальний, що часом аж мороз по спині: чи ми досі в зачарованому столітньому колі українського минулого? Власне, біографією Головного Отамана Віктор Савченко дає ще одну відповідь на давнє й болісне питання: чому зазнали поразки Українська Революція та Визвольні Змагання 1917–1920 років? Таким чином, перед нами – урок історії, який українцям треба нарешті засвоїти.

Прекрасний принц у грі європейських престолів

Даневська Ірина. Німецький принц Богуслав Радзивіл. – Київ: Темпора, 2016. – 696 с.[19]

Новий роман Ірини Даневської починається із загадкової назви: «*німецький* принц» із абсолютно *слов'янським* іменем Богуслав та легендарним *литовським* прізвищем Радзивіл – це обіцяє нестандартну долю. Уяву розбурхує яскравий портрет темноокого красеня голлівудського штибу на обкладинці. Погодьтесь, для історико-біографічного жанру правильно обрати героя – це половина успіху. І романістка поцілила в десятку, вихопивши із плину жорстокого і блискучого XVII століття такий ласий шматочок, що із нього можна зробити не те що цукерку, а триярусний торт.

По-перше, мода на Радзивілів не вщухає вже років 500. Вони – некороновані королі Великого Князівства Литовського, князі Священної Римської імперії, власники величезних

[19] *Філоненко С. О. Прекрасний принц у грі європейських престолів [рецензія на роман Ірини Даневської «Німецький принц Богуслав Радзивіл»]. – 16.06.2016 // ЛітАкцент [Електронний документ]. – Режим доступу: http://litakcent.com/2016/06/16/prekrasnyj-prync-u-hri-jevropejskyh-prestoliv/.*

латифундій. Ці магнати дали світу десятки маршалів, воєвод, канцлерів, генералів і гетьманів, чиї портрети прикрашають галереї в розкішних замках і палацах. Засновані князями міста, збудовані фортеці, названі на їхню честь український Радивілів та литовський Радвилішкіс свідчать про славу і велич велич династії. У Несвіжі – родовому гнізді – відчайдухи досі мріють відшукати радзивілівський «Скарбець».

По-друге, серед усіх представників роду саме Богуслав із Біржайської гілки найбільше годиться на роль героя роману. Він був таким собі celebrity XVII століття. У його долі схрестилися ключові лінії тогочасної історії Європи – Західної і Східної. Політик і дипломат, воєначальник і меценат, романтичний коханець і дуелянт, родич Ягеллонів, Острозьких, Гогенцоллернів і Габсбургів, Богуслав Радзивіл став легендою вже за життя. Про нього писали в газетах і пліткували у вищому світі не менше, ніж про сучасних принців Вільяма і Гаррі. Пригод у недовгому 49-річному житті шляхтича стільки, що вистачило на 696 сторінок роману і вистачить ще на дві-три таких же грубезних «цеглини».

На жаль, українці про нього практично не чули, попри те, що Радзивілів з нашою країною єднають і культурні, і політичні, і релігійні зв'язки. На «граничну бідність української Радзивіліани» нарікає історик Олена Русина. Єдине джерело, звідки масовий читач дотепер дізнавався про блискучого аристократа, – «Потоп» Генріка Сенкевича, де він змалював хитрого й підступного ворога Польщі. Богуслав у нього нарцисичний: нарум'янений і напахчений, із завитими локонами і в брабантському мереживі. Він запальний вояка, гроза жіночих сердець, але при тому не поляк, а зрадник, сепаратист, що бажає відірвати собі шматок на мантію із червоного сукна Речі Посполитої.

«Я, чесно кажучи, хотіла б уникнути таких порівнянь [із персонажем Сенкевича]», – сказала Ірина Даневська в нещодавньому інтерв'ю «ЛітАкценту». Однак зіставлень

уникнути неможливо, адже інші письменники Богуславу увагу не приділяли. У кожного прозаїка – свій підхід, своя концепція. На літературному суді Сенкевич – прокурор, а Даневська – адвокат: вона дивиться на Радзивіла захопленим поглядом і не шкодує слів, щоб показати його привабливість. Із перших трьох сторінок зчитується безумовна любов романістки до свого героя, і це викликає емоційний відгук у читача. Карета з гербами везе маленького хлопчика з Ліхтенберга до Вільнюса, де його зустрічає дядько Кшиштоф Радзивіл та кузен Януш – і ми вже готові прикіпити серцем до красивого й доброго сироти, якого вирвали зі звичного середовища і закинули в невідому країну.

Перший розділ твору – «На сходинках трону» – жанрово близький до роману виховання: княжича вчать історії та географії, юриспруденції і Закону Божому, військовій справі й мистецтву фортифікації, іноземним мовам і риториці, вчать зав'язувати контакти з впливовими людьми, відстоювати свої права в суді і дбати про маєтності. Найкраще в Богуславі – вроджений і розвинений аристократизм, який зовсім не є пихою і гонором. Це загострене відчуття лицарської честі, відповідальність за слова і вчинки, вміння гідно триматися в будь-якому товаристві. На шляхетності, яка зобов'язує діяти, на тому ж «noblesse oblige», що всотане з молоком матері, тримається характер юного Радзивіла. Богуслав – постать ренесансного закрою, людина Реформації, адже його життєві орієнтири зумовлює протестантське вчення Кальвіна: «людина приходить у цей світ, аби якнайповніше виявити таланти на користь собі, людям та Вітчизні». Авторка змогла переконати, що Річчю Посполитою і Князівством Литовським правили не кухарки, а дбайливо виплекана еліта з ренесансним кругозором та європейським мисленням. Звісно, напрошуються невигідні паралелі з XX століттям, «віком мас», коли долями націй і держав крутили диктатори-недоучки…

Згодом у другій частині під назвою «Імперській принц» Ірина Даневська відправляє нас у тривалу мандрівку

разом із Богуславом та його почетом. Освіту має увінчати перебування в німецьких університетах, у воєнних таборах, при французькому й англійському королівських дворах. Подорожні враження Радзивілла оживляють оповідь, якій місцями бракує темпу: очима принца ми бачимо по-голландськи охайний Гронінген, гостроверхі дахи Амстердама, пишність архітектури Брюсселя, бруд і темряву вулиць Парижа. Пресвітлий князь непосидючий та енергійний, і його маршрути креслять карту Європи від Варшави до Орлеана, від Дюнкерка до Ясс. Кількість вельможних знайомих Богуслава зростає в геометричній прогресії. Харизматичний, сміливий, дотепний юнак усюди – любий гість і бажаний жених, перед яким вінценосні наречені шикуються в чергу.

Довге читання роману не втомлює: підкоряють його епічний розмах і масштаб, поліфонія голосів, щільність розповіді й ретельно прописані декорації, без чого історичне полотно не матиме «атмосферності». Ерудиція автора в цих випадках завжди йде на користь твору. Романістка відрізняє куранту від гальярди, флейт від пінаса, а равелін від демілюна. Вона точно знає, що таке «мембрани», скільки ліврів витрачали на утримання в'язнів Бастилії, скільки глеків вина дарував ректору новоспечений студент в університеті, як виглядав посольський кортеж поляків і Блакитна вітальня маркізи Рамбуйє. За цікавими історіями вгадуються місяці копіткої праці, збирання документального матеріалу – історичних студій, мемуарів, листів, що підпирають сюжет, мов підводна частина айсберга – невидима оку, проте міцна і солідна.

Ірина Даневська не приховує, що в основі життєпису Богуслава – його «Автобіографія». До слова, білоруси переклали її і видали у 2009 році, до 390-річчя принца, її можна почитати в мережі. Авторка прив'язана до цього насиченого фактами, та скупого емоціями документу. Однак під її пером картини минулого оживають – і читач опиняється в компанії повнокровних персонажів, які діють, мислять і говорять як

люди свого часу. Ефект занурення в епоху абсолютний. Розважливий князь Кшиштоф Радзивіл, свавільний і дикий норовом Адам Сакович, дбайливий Самуель Пуцята, горда і пристрасна Беатриса де Кюзанс, а разом з ними королі, принци, кардинали, полководці, митці, куртизанки, солдати, купці утворюють пишний і гармонійний барочний ансамбль.

Чи варто дорікати Ірині Даневській, що її Принц не є українцем з діда-прадіда? За бажання можна відшукати в Радзивілі краплю нашої крові, без сумніву, цей герой зіграв свою роль у вітчизняній історії. Подеколи він воював із Хмельницьким на стороні польського короля, але був покровителем православних. Справа в іншому. В українській літературі історичних романів та повістей – хоч греблю гати. У топ-темах традиційно тримаються Київська Русь і Козаччина. Лише в останню декаду акцент перемістився на XX століття. Однак чи так уже активно пишуть наші автори про інші країни? Без сумніву, є і в нас свої здобутки, наприклад «Quid est veritas?» Наталени Королевої, «Володарка Понтиди» Юрія Косача або «Роксолана» Павла Загребельного. «Німецький принц Богуслав Радзивілл» цінний тим, що розмикає українську історію в європейський простір, синхронізує події на наших землях із тими, якими жили Нідерланди, Франція, Англія, Німеччина й Польща. Така оптика Європи, охопленої мовби одним поглядом з висоти пташиного лету, є для української прози незвичною, цікавою і вже точно – актуальною.

Інша проблема, яка виникає у зв’язку з романом про Богуслава Радзивіла, – чи готовий сучасний читач до історичного твору великого обсягу? У якому епічне начало превалює над лірикою і драмою? Чи є шанси в нього стати популярним літературним продуктом? У нашій літературі є прекрасні зразки епопей – трилогія «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького й пенталогія «Мазепа» Богдана Лепкого. Обидві написані задовго до епохи Фейсбука і Твітера. Літературна мода – дама примхлива, і з того часу

змінилася не один раз. Теперішня публіка звикла до менших, проте динамічніших жанрів. Сприйняття великого масиву інформації, як-от у лонгрідах, вимагає специфічного підходу, розбавлення тексту анімацією, фотографіями, цитатами та інфорграфікою. З іншого боку, масовий читач легко прив'язується до книжкових циклів і телесеріалів, тому письменники і режисери опановують фах Шахерезади.

Нещодавно директор «Фоліо» Олександр Красовицький у соціальній мережі навів приклад Чехії, де в хітах – велетенські трилогії томи по тисячі сторінок у томі: *«А в нас що – нікому написати або читати не будуть по 3000 сторінок? Або подій такого рівня в історії не було? Я би читав. А Ви?»* За приклад можна взяти британську літературу, де популярний 9-томник «Саксонських хронік» Бернарда Корнуелла чи великі за обсягом історичні романи Кена Фоллета «Стовпи землі» і «Світ без кінця» (всі вони перетворені на серіали). Природним виглядає інтерес українських читачів до фентезійних епопей – від Толкіна до Джорджа Мартіна. Гадаю, масштабні історичні романи невдовзі відвоюють власну нішу на книжковому ринку. І видавництво «Темпора», що видало ошатний том Ірини Даневської, показує добрий приклад.

У «Німецькому принці» є всі складові для літературного успіху: інтрига, пристрасті, романтика, барвисте історичне тло і юний привабливий герой, у якого можуть закохатися читачки від 7 до 77. Роман написаний так легко й захопливо, що з нетерпінням чекаєш на продовження. Біографія Радзивіла відома, і далі нас, вочевидь, чекають запеклі військові баталії з козаками, московітами, поляками і шведами, карколомні політичні інтриги та Велике Кохання Богуслава. Отож, попереду – нова зустріч із нащадком славетного роду.

ДЕТЕКТИВИ В СТИЛІ РЕТРО

Як найкращий сищик імперії пройшов крізь вогонь, воду і мідні труби

Івченко Владислав. Найкращий сищик імперії на службі приватного капіталу. – Київ: Темпора, 2013. – 728 с.[20]

У 2011 році твір Владислава Івченка та Юрія Камаєва «Стовп самодержавства, або 12 справ Івана Карповича Підіпригори» отримав III премію на конкурсі «Коронація слова». Книгу видали в «Клубі Сімейного Дозвілля», і вона була тепло прийнята читачами і критиками. Київський колорит, вигадливі сюжетні повороти, симпатичний герой, бурлескна стилізація в сукупності стали серйозною заявкою на успіх у царині популярної літератури. Що важливо: твір вписався в актуальний зарубіжний тренд, адже початок третього тисячоліття – зоряний час історичних детективів.

Звичайно, цей жанр існує майже сто років. Його шанувальники легко пригадають роман Агати Крісті «Смерть приходить наприкінці» або розслідування китайського судді Ді, описані Робертом ван Гуліком. Але саме у 2000-х роках стався прорив: історичний детектив завоював тверді позиції на книжковому ринку і в списках бестселерів. Британська Асоціація письменників-детективістів (CWA) у 1999 році заснувала нагороду «Історичний кинджал» (Historical Dagger) за найкращий твір у цьому жанрі. Сучасні історичні детективи охоплюють широкий спектр різнорідної продукції – від Умберто Еко до Дена Брауна й Бориса Акуніна. Письменники примушують слідчих розкривати таємниці злочинів, скоєних у Давньому Єгипті,

[20] *Філоненко С. О. Як найкращий сищик імперії пройшов крізь вогонь, воду і мідні труби; [рецензія на роман Владислава Івченка «Найкращий сищик імперії на службі приватного капіталу»]. – 5.02.2014 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/02/05/073033.html.*

єлизаветинській Англії, Османській імперії або колоніальній Індії.

Вітчизяні автори також не пасуть задніх і в останні роки охоче беруться розробляти актуальний формат, звертаючись то до язичницької Русі («Чеслав» Валентина Тарасова), то до недалекого радянського минулого (серія «Інспектор і кава» Валерія і Наталі Лапікурів, «Таємне джерело» Андрія Кокотюхи). Щоправда, останні фігурують у нас під рубрикою *ретро-детективів.* На мій погляд, проблема розрізнення двох жанрів: «історичного» і «ретро» – є казуїстичною й висмоктаною з пальця. У зарубіжних критиків для них одна спільна поличка – «historical mystery». Якщо й ведуться дебати, то хіба про часову відстань подій, що дозволяє вважати твір історичним: 25, 35 чи 50 років від часу написання. Гадаю, історичний детектив доцільно розглядати як жанровий різновид детективної прози, а ретро – як його можливий стиль (яким він і є по суті), густо замішаний на ностальгії за минулим, як правило, недалеким – на відстані живої пам'яті покоління.

Жанрові визначення «Стовпа самодержавства» коливалися між «сатирично-пригодницьким детективом» (Тетяна Дігай), «історичним детективом» (Галина Пагутяк), «гостросюжетним ретро» (Андрій Кокотюха). Відчутні в книжці вкраплення сенсаційної прози, особливо там, де йдеться про гіпноз, магію вуду, розшуки містичних артефактів та ін. Неважко було помітити в «Стовпі самодержавства» елементи пародійної «альтернативної історії», приміром, у канонічних радянських сюжетах «Ленин и печник» та «повстання на панцернику «Потьомкін».

Чи не найбільшою знахідкою тандему Івченка-Камаєва був герой – філер Київської охранки Іван Карпович Підіпригора. Цей образ збентежив критиків: хто він – український Швейк, Чонкін, Санчо Панса? Або нарешті нам слід радіти появі нового вітчизняного серійного персонажа-сищика на кшталт Еркюля Пуаро, Ната Пінкертона, Івана

Путіліна? Утім, на карб авторам ставили сумнівність світоглядної позиції героя, слабке уявлення про смаки масового читача, подеколи вторинний гумор і навіть брак «глибини, надриву і сили» (!), що не давали твору вирватися за рамки талановитої копії (Світлана Самохіна). Йшлося, ясна річ, про копіювання Бориса Акуніна: «Стовп самодержавства» презентували в медіапросторі як українську альтернативу пригодам Фандоріна.

Друга книжка про Івана Карповича – «Найкращий сищик імперії» приречена на порівняння з попередньою. Спробуємо розібратися, що змінилося. А змінилося багато, починаючи з того, що твір належить одному автору – Владиславу Івченку. Детективних історій не 12, а 14, і кожна з них розрослася до розміру повісті. Значно оновилася географія. У «Стовпі самодержавства» головні події відбувалися в Києві і лише окремі епізоди – в Одесі та Фінляндії У новому творі Підіпригора, ловлячи злочинців, колесить по Малоросії, і ми разом із ним побуваємо в Ромнах, Глухові, Сумах, Кременці, Ямполі, Шостці, Охтирці, Харкові, Одесі, а також у Москві і навіть на Кавказі. Це урізноманітнило літературний матеріал і дало змогу панорамно зобразити життя в царській Росії.

Найсуттєвіше, як слушно зауважив Андрій Кокотюха в статті «Сищик без імперії» («Тиждень», 2013 р., № 48), те, що Іван Карпович став самостійним гравцем. Він більше не стоптує черевики філера, гасаючи по Києву. Герою вже не треба весь час клеїти дурня перед вищими чинами й робити «смиренну мармизу», зображуючи «передначальствінне тріпотіння». Підіпригора здійснив споконвічну українську мрію – придбав хутір Курбани в Роменському повіті Полтавської губернії, де мирно живе й господарює. Чому ж йому не сидиться на місці? Відповідь проста: червінці не гріють душу, серце Івана Карповича співає лишень тоді, як він «шукає, думає і ловить». Тому він і зайнявся приватним розшуком за винагороду.

Вороги сищика – це вже не есери, есдеми, бундівці та жалюгідні мазепинці. Він полює на справжніх кримінальників: убивць, грабіжників, сектантів-канібалів, крадіїв, торговців живим товаром. Звісно, сищик залишився палким монархістом, і час від часу йому доводиться захищати дім Романових від зловорожих підступів бунтівників. Проте трапляється, що Іван Карпович солідарний із ними в критиці російського самодержавства, а буває, виявляє милосердя до жінок-революціонерок, допомагаючи їм щезнути з очей поліції.

У «Найкращому сищику імперії» герой має повноцінну біографію і незмінне коло рідних, близьких і знайомих. У нього є помічниця Уляна Гаврилівна, така собі малоросійська «місіс Хадсон», сусіди – банкір Микола Хомутинський і землевласник Олексій Посульський, кохана – неаполітанка Ізабелла Велліні, донька Моніка, сердечна подруга Єлизавета Павлівна. В Івана Карповича з'явилися персональні покровителі (цукрозаводчик Павло Харитоненко) і персональні вороги (справник Базілєвсов і генерал Штейнер). А головне, герой отримав власного біографа – трошки малахольного графа Климентія Євграфовича Осику-Маєвського, любителя романів про індіанців. Саме йому довірено обробляти літературним штилем історії Івана Карповича й перетворювати сухий рапорт на «канфет».

Логічно спитати: чому автор обрав героєм простого хлібороба, а не, скажімо, дворянина, того ж графа-авантюриста? Адже персонаж тягне за собою і локацію (хутір), і манеру поведінки, і «простонародний» стиль, що місцями нагадує повісті Квітки-Основ'яненка. Хитро всміхаючись, Владислав Івченко натякає читачеві на таємницю народження сищика-мужика, а ближче до фіналу Підіпригора, наче герой шахрайського роману, виявляється сином шляхтича й отримує величезний спадок.

Та суті справи це не міняє. Впливові люди здебільшого трактують Івана Карповича як «Ваньку», випоминаючи йому

недостойне походження. Статусний конфлікт – наскрізний у творі, а питання соціального ліфта – гарний привід для критики устрою Російської імперії. Чи може обдарована людина, професіонал у своїй справі вирватися за рамки касти? Чи зможе заслужити повагу особистими чеснотами, а не титулом, родовитістю чи багатством? Наскільки суспільство готове терпіти такого «вискочку»?

Як виявляється, не готове і не терпить. Івана Карповича вперто не випускають із мужиків: «Мужику місце своє треба знати. Ще блазнем можна побути, а ось героєм, рятівником Отєчєства – ніколи. Героями нехай вельможні люди будуть». Його успіхи множать заздрість в армії ображених: як це так – холоп мудріший за панів! Не раз Підіпригорі доводиться побувати в холодній, а в останній історії сищик стараннями недоброзичливців мало не був безвинно страчений.

Власне, тема випробування *мідними трубами* визначила компонування історій у дві частини: «Назустріч славі» та «Від постаменту до ешафоту». Наш Іван Карпович – не абихто, а «герой імперії, улюбленець народу, взірець для молоді, гордість країни». Проте слава – палиця на два кінці. З одного боку, допомагає вести розслідування і тішить самолюбство героя, який поволі звикає до оплесків та роздавання автографів. З іншого, репутацію найкращого сищика доводиться не раз підтверджувати конкретними вчинками, наражаючись на додаткову небезпеку.

«Низький» статус героя – це і певний психотип українця, сентиментального, працелюбного, прив’язаного до своєї землі. Поетичні описи борщу, млинців і чаювання в садочку, дифірамби чистому повітрю і колодязній водиці, замальовки селянської праці достойні пера класиків етнографічного реалізму XIX століття. Хоча де-не-де ловиш автора на іронії, завдяки якій ці картинки можуть сприйматися і в пародійно-кітчевому ключі. Попри це, походження Підіпригори з мужиків пояснює його здорову

психіку, здатність не впадати в панські афектації і триматися чимдалі від «хранцюзьких витребеньок». Як селянин, Іван Карпович наділений здоровим глуздом, витримкою, хитрістю, завбачливістю, вмінням прозирати людину наскрізь, вітальною силою і живучістю, навіть фартом. Це все складає основу його сищицького таланту.

Історичні декорації «Найкращого сищика імперії» цікаві ще й тим, що герою доводиться жити на грані двох епох. Підіпригора – селянин модернізований, цілком встигає за «прудким життям». Він не чужий віянням прогресу, у його мужицькій хаті – і теплий клозет, і парове опалення, і душ, і навіть друкарська машинка «Ундервуд». Початок XX століття приносить технічні новинки – так, на хутір Курбани відвідувачі потрапляють не тільки традиційно: пішки і верхи, але й по-сучасному: на велосипедах, автівках і навіть на аероплані.

Владислав Івченко не забуває, що 1910–1914 роки – це період між двома революціями і двома війнами, Японською та Першою світовою. У суспільній атмосфері вже відчутний арктичний циклон політичних змін. Іван Карпович розплутує детективні справи в «непрості часи», коли роздмухується мілітарна істерія та шпигуноманія. Перехідний момент робить очевидними задавнені болячки російського суспільства: корупцію, беззаконня, утиски людей за національною та релігійною ознаками. Очима Підіпригори автор показав *тюрму народів*, де погано живеться і німцям, і євреям, і полякам, і українцям. Тому і втікають з неї ці народи – до Америки, Палестини й Уругваю.

Навіть стовпи самодержавства: військова контррозвідка, армія, охранка – пройнялися гнилизною. Цілком по-гамлетівськи Іван Карпович раз у раз повторює: «Якось прогнила наша імперія», жахаючись власних крамольних думок. Звісно, ми віримо автору, що Підіпригора – ярий монархіст. Але його запевнення у відданості дому Романових звучать як «докази від зворотнього», бо сам

герой наражається то на несправедливість, то на владний терор. Портрет Російської держави вийшов у книжці непривабливим, а місцями потворним. Твір не програмує в українців ностальгію за імперським минулим, і через це, гадаю, його не можна називати ретро-детективом, на відміну від романів Бориса Акуніна в рецепції російського читача.

Окрім розлогої й переконливої соціально-критичної програми, «Найкращий сищик імперії» виграє завдяки внутрішньому «літературному» сюжету. Просто на наших очах Іван Карпович перетворюється на зірку бульварного письменства стараннями графа Маєвського, який ліпить у своїх оповідках образ «Пінкертона з берегів Сули». Власне, герой роздвоюється на сищика і його літературний образ. Звідси – один крок до естетичної та філологічної проблематики, цілком актуальної і сьогодні: якого героя потребує масовий читач? що цікавить його більше – правда чи вигадка? Автор примудрився разом із сищиком, жертвами та злочинцями зробити повноцінними персонажами своєї книжки розважальну літературу, сінематограф, рекламу та жовту пресу.

Івченко ризикує. Чи доречні ці теми в популярному жанрі? Чи не стане твір у такий спосіб читанням для рафінованої публіки? Спробую відповісти. По-перше, нові форми індустрії розваг природно вписуються в історичні декорації детективу, оскільки вони і справді були знаковим явищем початку XX століття. По-друге, мотив «олітературнення» героя-сищика, прямо скажемо, не новий і добре апробований в історичних детективах, хоча б у циклі Леоніда Юзефовича про Івана Путіліна. По-третє, українському автору вдалося зберегти баланс між власне захопливими історіями розслідування кримінальних справ – і екскурсами в дореволюційну масову культуру, поданими, до того ж, з точки зору «мужика», без теоретичних викрутасів.

А от що справді зайве в «Найкращому сищику» – так це вилазки автора на територію чужих жанрів: містики, фантастики і казки. Сучасні детективісти люблять змішувати різні фарби на палітрі. Проте я переконана, що навіть у такому випадку детектив повинен лишатися детективом по суті, тобто демонструвати торжество раціональності. Якою б химерною не здавалася історія, вона мусить знайти логічне пояснення. Між тим, у творі Владислава Івченка допускається присутність надприродного: вовкулака лишається вовкулакою, інопланетяни – інопланетянами, штучна людина – штучною людиною, летючий змій – летючим змієм. Через бажання пародіювати штампи популярної літератури автору подекуди зраджує почуття естетичної міри.

Приємно дивує в книжці літературна гра, пов'язана з детективною класикою – зокрема, із образом Шерлока Голмса, або «Гольмца» (так це прізвище звучить у тексті). Згадаймо, що вже у «Стовпі самодержавства» філер Підіпригора мріяв залучити британського суперсищика на службу охранці, щоб справи можна було розплутувати *по науці*, дедуктивним методом. У новій книжці український письменник змагається із Конан Дойлем, а Іван Карпович стає конкурентом Шерлока Голмса. То англієць з'являється в образі авантюриста, псевдо-Гольмца («Загадкове викрадення «Зірки Сходу» та уславлений гість із Англії»), то в історіях відлунюють готичні мотиви «Собаки Баскервілів» («Фатальна красуня та найбільший вовк у світі»). Гра доводить живучість популярної «шерлокголмсівської» моделі, що, зрештою, демонструють нам і сучасні кіно з телебаченням.

«Найкращий сищик імперії» – багатогранне літературне явище і дає чимало приводів для подальшої розмови. Цікавими для критиків та істориків літератури можуть стати і гендерний сюжет, пов'язаний зі зміною статусу жінки на початку XX століття, і постколоніальний, що стосується національної ідентифікації героя-малороса, і навіть

психоаналітичний – адже в книжці є складові «Едипової» історії і значне місце відведено темі сексуальності.

За що читачі люблять історичні детективи? За «атмосферність», можливість зануритися в минуле. Причому головне – не фактична точність, а ефект правдоподібності. Владислав Івченко володіє цим талантом. Перенестися в інший час нам допомагає чудове знання прозаїком побутових реалій, а також введення в сюжет кількох персонажів у якості камео (Павло Нестеров, Григорій Котовський, Павло Харитоненко, Анатолій Луначарський та інші). «Найкращого сищика імперії» написано впевненою рукою професійного автора, який уміє побудувати інтригу і створити живого героя, за долю якого переживаєш.

Схвалення заслуговує читабельність твору: історична стилізація в ньому не є надмірною. Авжеж, не обійшлося без недохопів. В окремих оповідках мені забракло гостросюжетності, як на детективний жанр, часом повістування розтягнене й рясніє повторами. Вислови на кшталт «патріархальний підхід» чи «десакралізація влади» здаються штучними в устах людей початку XX століття і, знову ж таки, переводять твір у пародійний регістр.

Попри все це, Владиславу Івченку вдалося написати чудову й самобутню книжку, до якої тягне повертатися і яка цілком здатна задовольнити інтерес шанувальників популярного жанру. «Найкращий сищик імперії» отримав спеціальну відзнаку «Золотий пістоль» конкурсу «Коронація слова–2013» від Андрія Кокотюхи за найкращий гостросюжетний твір. На мою думку, отримав заслужено. Наприкінці автор пообіцяв нам третю частину епопеї – «про пригоди та подвиги Івана Карповича Підіпригори на фронтах Першої світової війни». Впевнена, що новий том вийде не менш захопливим, ніж перші. Хотілося б, що він став бестселером.

Тисяча і одна ніч з Іваном Карповичем

Івченко Владислав. Одіссея найкращого сищика республіки. – Київ: Темпора, 2016. – 564 с.[21]

Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго
Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши,
Всяких людей надивився, міста їх і звичаї бачив,
В морі ж багато біди і тілом зазнав, і душею,
Щоб і себе врятувать, і друзів додому вернути…

Так міг би починатися новий роман Владислава Івченка – «Одіссея найкращого сищика республіки», що вийшов у видавництві «Темпора» і у квітні 2016 року був презентований на «Книжковому Арсеналі» в Києві. Утім, у сумського автора перша фраза залізно-прозаїчна: *«Потяг прибув до Ромен уночі…»* І мандрів, і напастей, і нових знайомств, і морських пригод у романі анітрохи не менше, ніж у славетній гомерівській поемі. Бракує хіба епічного спокою – динаміка розповіді нагадує радянський шлягер «Наш паровоз, вперед лети!» Скажіть, у якому ще творі герой в одному абзаці підриває ворогів динамітом, дострілює недобитих, віддає наказ будівельникам поставити пам'ятник коханій, їде на автівці до Мессіни, сідає на паром до Реджо-ді-Калабрії, опиняється в Сицилії і планує подальшу подорож до Неаполя й Барселони?! А в іншому – втікає від французької розвідки, живе кілька тижнів в Англії і вирушає з фальшивим паспортом до Мурманська. Не вірите? Прочитайте роман і переконайтеся самі.

Як і античного героя, найкращого сищика Івана Карповича Підіпригору добряче носило світами. Тільки вирушив він у подорож східніше острова Огігії, а завершив її західніше Ітаки. У перших п'яти історіях герой петляє

[21] *Філоненко С. О. Тисяча і одна ніч з Іваном Карповичем [рецензія на роман Владислава Івченка «Одіссея найкращого сищика республіки»]. – 23.12.2016 // ЛітАкцент [Електронний документ]. – Режим доступу: http://litakcent.com/2016/12/23/tysjacha-i-odna-nich-z-ivanom-karpovychem/.*

Російською імперією, що вже розпадається, маршрутом Єлисаветград – Катеринослав – Одеса – Нарва – Царицин. А далі, в наступних семи повістях, перетнувши кордон із контрабандистами, блукає Болгарією, Трансільванією, Іспанією й через Англію та Росію вертається в Україну. У сищика – чітка мета: знайти доньку і кохану. Але на шляху до них Івану Карповичу довелося здолати безліч перешкод і розплутати купу злочинів. Він шукає викрадену дитину й скіфське золото, втручається у війни гангстерів, потрапляє в тоталітарну секту і в кораблетрощу.

Владислав Івченко стабільно вигадливий, його веде *«незникаючий оповідний азарт»*, як слушно помітив Євгеній Стасіневич. Попереджаю: на планеті Земля практично не лишилося локацій, куди письменник ще не закидав героя. Слідів Івана Карповича нема хіба ще в джунглях Амазонки чи на Північному полюсі, не пірнав він також до Маріанської западини. А в космосі вже побував. Складається враження, що романіст тицяє навмання олівцем у глобус – і Підіпригора слухняно шкандибає пакувати валізи.

Наша «Одіссея» – це свого роду п’янкий коктейль із «Тисяча і однієї ночі» та пінкертонівщини. Від першої – барвисті гірлянди казок і легенд із купою вставних історій. А від другої – фірмова фабульна гарячка та сенсаційно-кримінальні теми: сищик женеться за вбивцями чи грабіжниками, потрапляє в пастку, вступає у двобій зі злом і будь-що перемагає. Івченкові повісті «Скіфське золото», «Каталонські сюрпризи», «Стрілянина у горах, стрілянина на морі» чи «Облога замку в Трансільванії» легко можуть розчинитися серед якихось оповідок про Ната Пінкертона «Фатальна поїздка на санях», «Натурниця-вбивця», «Кривавий олтар» чи «Злодій Гризам, приборкувач левів», за якими божеволіли і гімназисти, й інтелігенти на світанку XX століття. І питання, чого тут більше – постмодерністської іронії щодо жанру або бажання повторити столітній рецепт успіху?

Сумський автор культивує власні формули: а) неприступна фортеця, де ховається злочинець, мов кощієва смерть; 2) замкнена спільнота чи локація, у якій ув'язнюють сищика; 3) mad scientist, чиї експерименти над людьми несуть загрозу – і Підіпригора мусить його знешкодити. Часом ці формули змішуються. Наш автор майстерно вишиває по канві, вплітаючи міфологічні, філософські та літературні нитки. Кого тільки немає в цій авантюрній каруселі! Тут вам і Ніцше з Фройдом, і Гомер з Платоном, і Остап Бендер з доктором Гальванеску, і лікар Піддубний з прекрасною Альчестою. Текст нагадує читацький щоденник автора. Додайте ще легкі натяки на гомерівський епос – і сходження до підземного царства, і шалений шторм, і прекрасних сирен. Навіть троянського коня притягли з «Іліади»!

Перегуки з мандрами Одіссея, звісно, викликають асоціацію з таким же монументальним опусом – «Уліссом» Джеймса Джойса. Владислав Івченко написав щось цілковито протилежне до вершини модерністської прози. Наскільки джойсівський роман складний і герметичний, вимагає інтелектуальних зусиль і ґрунтовної освіти, настільки твір сумського автора легкотравний і розважальний, він демонструє торжество масової культури. Активний супергерой, багатоярусні авантюри, неймовірний драйв, курйози, таємниці і жахи – усе свідчить про те, що історії про Підіпригору писалися з насолодою. І таку ж насолоду від легкості читання прогнозовано отримує читач. У світ «Одіссеї» хочеться зануритися по маківку!

В Івченка є лише один серйозний ворог, і ім'я йому – багатослів'я. Місцями розповідь нагадує автоматичне письмо, неконтрольований потік із фройдівського «Воно», з яким письменницьке «Я» не може дати собі раду. У ролі Внутрішнього Цензора, очевидно, виступає темпорівський суворий редактор з добрими очима Олександр Стукало, який намагається увібгати тісто в діжку і надати йому певної

літературної форми. Іван Карпович прекрасний, коли стріляє з манліхера чи визволяє з полону красиву панянку. Але коли вража мати смикне його вступити в стонадцятий морально-філософський диспут про природу людини чи владу грошей, подібний до фейсбучних батлів, так і кортить гримнути: «Карповичу, стули пельку!»

На сторінках «Одіссеї» письменник традиційно не промине нагоди поспілкуватися з уявними літературними критиками. Не будемо його засуджувати: інтерв'ю письменників читає менше народу, де ж і ділитися естетичними поглядами, як не в улюбленому творі? *«Ви – чудовий письменник»,* – каже пані Анетта. – *«Письменники, а головне критики, так не вважають»,* – кокетливо відповідає Підіпригора. Далі літературна дискусія продовжується на пароплаві, де петроградський науковець Вялькевич розповідає про власні пріоритети в прозі: *«– А вам які пригоди подобаються? – Мені більше детективні… Тільки щоб без містики. Я ж учений, коли читав у вас про вовкулаків чи живих трупів, а тим паче про драконів, аж червонів. Ні, я розумію, що підліткам таке подобається, але ж у детективі мусить бути все чітко та логічно»,* – а що Іван Карпович говорить, що й у житті повно всього «нечіткого» і «нелогічного». А під фінал у диспуті з Югуртою (вітання від Йогансена) він формулює мистецьке кредо: *«Оповідки мої не для навантаження, а для розважання, щоб могли люди прочитати про цікаве, отримати задоволення».* Літературна слава біжить поперед сищика, часто обтяжуючи йому життя. Не один раз злочинці, начитавшись про його подвиги і вивчивши всі улюблені прийоми, викликають героя на двобій, прагнучи взяти верх над легендарною особою. Утім, це мотив був присутній і в трьох попередніх книгах циклу.

Чого стало значно менше – так це політики. Уважний читач помітить, що в заголовках романів «імперія» цього разу поступилася «республіці». Однак Іван Карпович,

колишній філер, монархіст, оборонець дому Романових, далекий від революційних баталій Петрограда чи Києва. Зайнятий розслідуваннями абсолютно кримінальних історій, він практично не згадує про бунтівників, за якими колись полював. Хіба час від часу нарікає на важкі часи і моральну деградацію людини під час війни й розпаду імперій: «… люди якось надто легко пускалися берега… Злочин тепер не те, про що замислюються», «…Тепер пришвидшилося все, закрутилося, зірвало багатьох людей, які про коріння забули, про минуле та майбутнє, тільки нинішнім днем живуть». Сам же сищик мужньо і стійко ухиляється від мефістофелівських спокус очолити мафіозний синдикат чи стати «герцогом Наддніпрянщини та великим гетьманом нової Запорізької Січі».

Про Центральну Раду Підіпригора уперше довідується аж на 410-й сторінці, коли представник Тимчасового уряду Сільванський закликає його боротися за майбутнє Росії проти мазепинців. Однак Іван Карпович не хоче мати з урядом жодних справ. Далі втягнути в геополітику сищика намагається французька розвідка, якій вигідно руками Підіпригори дискредитувати український рух і не допустити розпаду імперії, не дати німцям виграти війну. Герой втікає, бо не хоче, щоб його шантажували і використовували в політичних іграх.

Замість справи державної – в голові сищика амури. Іван Карпович у попередніх романах не відрізнявся моногамією, але в «Одіссеї» йому фатально не щастить із жінками. Хоч юні панянки, захопившись супергероєм, мріють пізнати з ним перші радощі сексу, як Агнешка, проте кохана Єлизавета Петрівна зраджує Підіпригорі …oops! …із жінкою. В окремий момент для утомленого й розчарованого мандрівника любощі, до яких він завжди був ласий, перетворюються мало не на медичні процедури! На щастя для героя і читачів, йому вдалося знайти жінку своєї мрії, яка знову розпалила пристрасть у холодному серці. Але щоб

дізнатися, хто ця красуня і як сищику вдалося завоювати її, треба спочатку прочитати всі історії з рубрик «Пригоди. Подорожі. Фантастика».

Наприкінці «Одіссеї» виникає одне питання – чорт забирай, а що далі? Івченко пошле героя працювати в Скотленд-Ярд чи в агенцію Ната Пінкертона? Відправить у далеку експедицію в Антарктиду? На машині часу перенесе в майбутнє чи в доісторичне минуле? Або все ж занурить у вир визвольних змагань та Громадянської війни на Україні, щоб сищик зіграв свою роль у спробі створити власну державу й отримав зрештою визначену національну ідентичність? Відповідь знає тільки письменник. А нам, читачам, доведеться терпляче чекати наступної серії цього захопливого пригодницького серіалу.

Ласкаво просимо до Львова! Детективні маршрути старовинного міста

Кокотюха Андрій. Адвокат із Личаківської. – Харків: Фоліо, 2015. – 283 с. – (Ретророман).

Кокотюха Андрій. Привид із Валової. – Харків: Фоліо, 2015. – 283 с. – (Ретророман).

Кокотюха Андрій. Автомобіль із Пекарської. – Харків: Фоліо, 2015. – 288 с. – (Ретророман).

Кокотюха Андрій. Різник із Городоцької. – Харків: Фоліо, 2016. – 250 с. – (Ретророман).

Кокотюха Андрій. Коханка з площі Ринок. – Харків : Фоліо, 2016. – 282 с. – (Ретророман).[22]

[22] *Філоненко С. О. Ласкаво просимо до Львова! Детективні маршрути старовинного міста [рецензія на «львівський» цикл ретродетективів Андрія Кокотюхи]. – 31.12.2016 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/12/31/124348.html.*

У 2011 році Андрій Кокотюха в рецензії на «Еринії» Марека Краєвського нарікав на лінощі наших детективістів, які віддали право писати про власні міста й регіони полякам. І ось на порозі – 2017 рік, а в літературних засіках українців три повнокровні ретродетективні цикли Владислава Івченка, Богдана Коломійчука й самого пана Андрія, не кажучи вже про одиничні романи, повісті й новели. Природа не терпить порожнечі, а масова культура – незаповнених ніш. І якщо західніше Краковця й Шегинів населення тішиться ретросеріалами на кшталт «Гранчестера» й «Гострих козирків» та читає Енн Гренджер і Морін Дженнінгз, то чому б і українцям не скористатися рецептом цих «гарячих пиріжків»? Звісно, щоб книжки продавалися так само добре, потенційному автору потрібен мальовничий сетінг, ефектний герой та оригінальні злочини. Секрет підказав ще Умберто Еко в «Il nome della rosa»: колорит епохи + захоплива детективна фабула. Троє згаданих письменників прекрасно впоралися із цим завданням, вдихнувши життя в трьох самобутніх персонажів: найкращого сищика Російської імперії Івана Карповича Підіпригору, комісара львівської поліції Адама Вістовича та адвоката-емігранта Климентія Кошового.

Для початку трохи історії. У 2015 році Андрій Кокотюха з ініціативи видавництва «Фоліо» та за підтримки львівської мерії взявся за створення літературного проекту – септології детективів у стилі ретро. Наразі ідея набула чіткого обрису. Світ побачили п’ять книжок із циклу: «Адвокат із Личаківської», «Привид із Валової», «Автомобіль із Пекарської», «Різник із Городоцької» та «Коханка з площі Ринок». Нещодавно автор анонсував два завершальні романи – «Втікач із Бригідок» та «Офіцер із Стрийського парку». Львівські топоніми в заголовках, приємні кольори обкладинок і ненав’язлива стилізація рамок і шрифтів, колажі з ретрофото та ілюстрації перед кожним розділом – із цих ошатних томиків можна зібрати колекцію й поставити на домашню поличку. З новинок – старовинні

карти Лемберга з ключовими локаціями й маршрутами. Шляхами героїв хочеться пройтися, їхні будинки – оглянути. І це не є проблемою: агенція «Кумпель-тур» радо запрошує читачів «відчути магію незвичайних пригод у невідомому Львові», як говорить реклама в кожній книжці. Завдяки екскурсіям за мотивами романів їх уписано в модний туристичний бренд міста кави і шоколаду. Це доводить, що в автора і видавця серйозні наміри та правильне розуміння промоційної стратегії. Презентація «Адвоката» у Львівській ратуші вкупі з його рекламою на міських сіті-лайтах – із цієї ж опери: популярну книжку треба не лише написати, але й грамотно розкрутити.

Сюжетний простір у ретророманах автор накреслив по вертикалі й по горизонталі, як у телесеріалах: кожний має окремий сюжет і разом з тим є наскрізна дія. Ранком 6 липня 1908 року ми опиняємося на пероні Львівського вокзалу й зустрічаємо там молодика в піджачній парі в смужку. Дозвольте представити – це наш герой, київський адвокат Климентій Кошовий. Йому 30 років, він приїхав підкоряти Львів. А точніше – втік від переслідувань царської влади, що виписала йому «вовчий білет», сховався в спокійній і благополучній Австро-Угорщині. Волею обставин у перший же день на новому місті він став жертвою шахрайства, знайшов труп свого приятеля Євгена Сойки та опинився в тюрмі. З Косого капоніру прямо в Бригідки – ось такий віраж.

З Климентієм ми проведемо десять років – мабуть, найцікавіші в житті цього «серійного», чи «серіального» персонажа. Він завойовує місто, будує кар’єру, налагоджує особисте життя, знаходить друзів і наживає ворогів. У кожному романі Кошовий втручається в справи кримінальні – бо він трохи авантюрник, а часом відгукується на прохання влади чи впливових городян. Герой спочатку шукатиме вбивцю адвоката Сойки й полюватиме за привидом Чорної пані. Згодом йому прийдеться вести слідство про загибель мажорки-мільйонерки, викривати небезпечного маніяка, а

потім вираховувати зловмисника, який жорстоко розправився з коханкою офіцера. Клим не тільки любить читати про пригоди Арсена Люпена і Шерлока Голмса – він і сам стане героєм сенсаційних газетних публікацій, місцевою celebrity.

У романах, як у настільній грі, є постійні фігурки. У Кошового – стабільне товариство: друг Йозеф Шацький, єврей-дантист, суворий поліцейський Марек Віхура, загадкова і впливова польська пані Магда Богданович, король злочинного світу Густав Силезький та його помічник Єжи Тима. Зверніть увагу: ця компанія зібрана так, щоб презентувати весь етнічно строкатий Львів. Автор представляє нам галерею містян у лицях – лікарі й правники, журналісти і військові, архітектори і нафтовики, батяри і жебраки. До всього, вони ще мають різні політичні симпатії й орієнтації. Це якраз той «Leopolis multiplex», про який люблять міркувати сучасні публіцисти й історики. Так, часом етнічні конфлікти протиставляють героїв одне одному, але в цілому перед нами розгортається картина доволі мирного співіснування націй до війни, що його прагнуть розхитати ззовні. Це один із важливих складників теперішнього «габсбурзького» міфу та ностальгії за старими добрими часами.

На сторінках романів оживає місто початку XX століття, з його середньовічними мурами і сецесійними кварталами, театром «Колізей» і готелем «Жорж», буржуазними кав'ярнями «Сан-Сусі» і «Віденською» і злодійським гнидником «Під вошею», із вулицями, де дзеленчать трамваї і з ревом мчать перші автівки. Нижній і Верхій Личаків, Кракідали, Підзамче, Кульпарків, Бернардинська площа, Пасаж Міколяша – знайомі декорації галицької столиці промайнуть перед читачами, овіяні флером щирої ностальгії. Що означали літери D і H на трамвайних зупинках? Чому городяни спілкувалися телеграмами? Де працювали львівські повії? Як до міста прийшов сінематограф? Про все це ми дізнаємося зі сторінок ретросеріалу, який можна

прочитати і як велетенський путівник старовинним містом. Однак деталями текст не перевантажено, чим інколи грішать окремі представники жанру, як-от француз Клод Ізнер. Наш автор не тисне на читача знаннями, а щедро ділиться тим, що цікавило його самого, що він почерпнув із історичних студій, періодики та з консультацій із фахівцями – Ігором Лильом, Василем Расевичем, Мар'яном Мудрим, Ільком Лемком та письменником Юрієм Винничуком.

Хоч фоновий час рухається прискорено, Андрій Кокотюха нікуди не спішить. У його ретророманах нема фантазійної грайливості Івченка чи шаленого темпераменту Коломійчука. Натомість усе вивірено математично: прологи та епілоги, зо два десятки розділів на твір, – мов відміряно циркулем і лінійкою, вкладено в чіткі формули. Тут не ллються ріки крові і не згромаджуються немислимі жахи. Жодного тобі кульбіта, жодного кролика з капелюха, жодного роялю в кущах, жодного дракона чи вампіра! Деякі читачі слушно нарікають на передбачуваність сюжетів. Що дивно – продуманість не знищує насолоду від текстів: є стиснена пружина інтриги, є таємниці, є оповідний драйв, є «атмосферність». У цей вигаданий світ занурюєшся, звикаєш до його правил, стежиш за життям героїв і зчитуєш знаки часу. Ефект доброї романістики, де письменник не розказує, а показує героїв через дію. Це нагадує радість від прогулянки улюбленими місцями – сюрпризів не чекаєш, але око милується добре знайомими деталями.

Кожного з головних героїв легко розібрати на атрибути, мов конструктор Лего. Стоматолог Шацький – кошлате волосся, заширокe пальто, сторчкуваті вуха, манера довго розпатякувати й коронна фраза: «Шацького знає половина Львова, інших Шацький знає сам». Поліцейський Марек Віхура – червона пика, вічні хвороби, турботлива пані Віхурова. Та найбільше уваги, зрозуміло, приділено Кошовому і Магді. Тільки не очікуйте мелодрами, романтики чи буйної еротики – розчаруєтесь. Стосунки між

цими двома нагадують скоріше кориду й лише зрідка – аргентинське танго. І коли між ними нарешті проскоче іскра – не знають навіть самі герої, бо це відомо тільки їхньому «батькові».

Климентій не зовсім типовий персонаж для автора. По-перше, він підозріло мало п'є, особливо якщо порівняти його з комісаром Вістовичем у творах Богдана Коломійчука. По-друге, надто уважний до моди, і ми частенько застаємо його біля дзеркала. У кімнаті адвоката є спеціальна щіточка для вусів і сіточка для волосся – чим не *метросексуал* часів Belle Époque! Попервах він невпевнений і помисливий, трохи заляканий і має нервовий тік після тюремного побиття. Клим схильний до рефлексій над своїм місцем у новій спільноті. Що його рятує – так це професійне вміння говорити й переконувати, йти у словесні атаки й брати гору над опонентом. Справжній характер адвоката розкривається лише в екстремальних ситуаціях – і тоді звідки й беруться сміливість, рішучість, твердість та гострий розум.

Магда – до пари Кошовому: сильна, впливова жінка, яка знає собі ціну. Вдова за директором поліції, вона розбирається в слідстві і може дати розумну пораду і натиснути на приховані важелі. Магда – некоронована королева Львова, її бояться, їй догоджають, бо від чоловіка вона вспадкувала картотеку з компроматом на сильних світу сього. Варто лиш один раз перейти дорогу цій пані – і проблеми гарантовані, що герой відчув на своїй шкурі не один раз. Утім, у пані Богданович – безліч таємниць, які розкриваються в кожному з творів поступово, мов вуалі в танці семи покривал. Недаремно вона носить багатозначне ім'я новозавітної грішниці. Окрасою романів є модні «виходи» загадкової вдови. Як світська левиця вона в кожній книжці міняє по чотири-п'ять туалетів, і автор з азартом працівника журналу мод описує всі її модерні і стильні сукні, елегантні капелюшки, рукавички, шалі, пальта і прикраси.

У кожному з романів Андрій Кокотюха веде з нами гру в детективні жанри. «Адвоката» він змоделював як класичну формулу *вбивства в закритій кімнаті*. «Привид» – з назви ясно, що *готичний детектив*. Далі черга за *гламурним романом* – «Автомобілем із Пекарської», *кривавим трилером про маніяка* – «Різник із Городоцької» та *політичним детективом* «Коханка з площі Ринок». Жанр щоразу притягає певний історичний матеріал: російські терористи в Галичині, архітектурний бум початку століття, економічний розквіт та поява перших автівок, сексуальна революція і закриті клуби розпусників. З цих шматочків смальти поступово вимальовується мозаїка бурхливої, неспокійної епохи, де роки на календарі – 1908, 1909, 1911, 1913, 1914 – відраховують час до глобальної воєнної катастрофи й розпаду кількох імперій. Письменник не уникає запеклих політичних дискусій. Будучи «русином» і категорично не визнаючи Київ російським містом (!), Климентій Кошовий мусить розв'язувати для себе *українське* питання і шукати свій *український* інтерес. Не забуваймо, наш герой – аутсайдер, і ми бачимо Австро-Угорську імперію очима представника імперії Російської. Порівняння неминучі, результат їх прогнозований: перша – відкрита, динамічна, прогресивна, європейська, друга мало відрізняється від, приміром, шевченкових візій у «Сні» й «Кавказі»… Фактично про окремі події, як-от російську окупацію Львова, Андрій Кокотюха пише зі сторічної перспективи і вперто проводить паралелі з сучасністю, вмонтовуючи в текст злободенні питання й актуальні месиджі про імперські амбіції Москви чи європеїзм українців. Трапляється, ця прямолінійність і погляд «всезнаючого» автора руйнує ретроефект від споглядання минулої епохи. Але такі «політінформації», тобто екскурси в тогочасну геополітику й боротьбу партій і рухів, поглиблюють історичний сюжет і не дають романам перетворитися на *лише* легке розважальне чтиво.

І все ж не варто забувати, що цикл адресований максимально широкій публіці. Автор, хоче того чи ні, а мусить використовувати туристичні принади Львова. У першу чергу – міф *галицької кухні*: в кожному романі ми знайдемо рецепт цікавої страви: оселедця на яблучній підкладці, телятини а-ля Дідушицький або кишки-бульбянки. Хазяйки, беріть олівець, записуйте і готуйте. Звісно, що романи про Львів не обійшлися й без «бачерувки», кави та круасанів з корицею та абрикосовим джемом. Друга цікавинка – міф про *батярів*, без якого сьогоденного міста не уявити. Батярське вбрання, звичаї, словечка і пісні стали «оздобою» для ретродетективних сюжетів. Романний Львів тут – мов «парк культури і відпочинку», як писала про стиль ретро Світлана Бойм.

Андрій Кокотюха, здається, не ставив собі за мету відтворити автентику львівської *гвари* чи *балаку*. Стилістика українського популярного тексту має бути розрахована на мешканців у тому числі Білої Церкви, Охтирки і Маріуполя. Попри мовний коктейль тогочасної галицької столиці, де героя «заскочила дика суміш мов» з домінантою польської та ідиш, стилізація в романі дуже делікатна. Автор сумлінно пояснює в коментарях діалектизми, жаргонні та іншомовні слова: *фейгале* (ластівка), *герутене* (неохайна жінка), *кумпел*ь (приятель), *кремпуватися* (соромитися), *анцуг* (костюм), *кукурудза* (жандарм), *хатрак* (агент поліції), *андрусь* (злодій), *квач* (арешт), *клінгер* (годинник) та інші.

Прозаїка досить часто ловлять на демонстративній кінематографічності стилю, та й сам він воліє називати себе не письменником, а сценаристом: мовляв, романи – лише заготовки під фільми. «Львівського» циклу це стосується повною мірою. Розгорнуті діалоги, екшен, подеколи ескізні описи – усе натякає на можливий телесеріал чи кінострічку. Та все ж паперові книжки живуть і своїм особливим життям, навіть у вік планшетів та айфонів маючи велику армію прихильників. І теперішні п’ять, а в майбутньому – сім ретродетективів Андрія Кокотюхи можуть стати приводом

для серйозної розмови про актуальні тренди масової літератури й культури і про хай не швидкий, але впевнений її розвиток на українському терені.

Австрійські скелети у львівських шафах

Коломійчук Богдан. В'язниця душ: повісті. – Харків: Фоліо, 2015. – 220 с.

Коломійчук Богдан. Небо над Віднем. – Харків: Фоліо, 2015. – 203 с.[23]

Чи хочете ви полетіти до Відня на дирижаблі? Чи бажаєте приміряти фамільну коштовність Габсбургів? А вполювати скандинавського вампіра? Тоді вмощуйтесь зручніше на канапі, беріть в одну руку філіжанку з кавою або кухоль прохолодного пива, а в іншу – книжку Богдана Коломійчука. Океан гострих відчуттів Вам забезпечено.

Богдан Коломійчук – нова зірка українського детективу. Його стрімка кар'єра почалася від історичного роману «Людвисар. Ігри вельмож», який переміг у «Коронації слова» у 2013 році. Згодом «Фоліо» запропонувало читачам три симпатичні збірки авантюрної й детективної прози – «Таємниця Єви» (2014), «В'язниця душ» і «Небо над Віднем» (2015). І хоча дві останні з дивного дива означені видавництвом як «ретророман» (назва серії?), де-факто під обкладинками сховалися п'ять цікавих повістей, «справ» львівського комісара поліції, з інтригуючими заголовками: «Німфи болю», «В'язниця душ», «Ніхто із Данціга» «Небо над Віднем» і «Остання справа комісара Вістовича». Обсягом вони приблизно такі, як і історії із «Пригод Шерлока Голмса». Серце підказує

[23] *Філоненко С. О. Австрійські скелети у львівських шафах [рецензія на твори Богдана Коломійчука «В'язниця душ», «Небо над Віднем»]. – 13.07.2016 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/07/13/073702.html.*

мені, що саме конандойлівські детективи стали жанровою моделлю для сучасного прозаїка.

Рецепт ретродетективу з початку минулого століття простий: треба знайти місто *з колоритом*, оселити там химерного сищика, оточити його морфіністами, революціонерами, шпигунами, любителями садо-мазо і магами-ясновидцями. Не забути про femme fatale, можна й не одну. Парочка алюзій на декаданс, кілька згадок про боротьбу статей і про тогочасних політиків, спортсменів, кінозірок, трохи технічних новинок, автівок чи аеропланів, – і готово! Далі все залежить від сумлінності письменника в роботі з архівами та консультантами, від сюжетної винахідливості та від іскри Божої. Богдан Коломійчук зізнався в інтерв'ю «Високому замку», що передвоєнний період – це *«Клондайк для письменника-авантюриста»*.

Погодьтесь, що для українського ретродетективу нема кращої локації, як міфологізоване й багатокультурне серце Галичини. Львів – не тільки місто літератури, кохання і шоколаду, але й місто з давніми кримінальними традиціями, де водилися злочинці всіх сортів: аферисти і грабіжники, фальшивомонетники і шпигуни. Однак tylko we Lwowie правопорушення були *«овіяні романтичним ореолом»,* як писав Юзеф Віттлін. Саме в цьому місті на початку минулого століття полює на зловмисників **Адам Вістович** у Богдана Коломійчука, там же викриває вбивць **Климентій Кошовий** у циклі романів Андрія Кокотюхи, а під час Першої світової до Львова із секретною місією засилають навіть **Івана Карповича Підіпригору**, найкращого сищика Російської імперії, з ретросеріалу Владислава Івченка. Можна уявити, як усі троє приблизно в один час ходять тими ж вулицями, обідають у тих самих кнайпах, – а що, як колись ця трійця волею авторів зійдеться докупи, щоб позмагатися за інтелектуальну першість чи скооперуватися в розслідуванні суперскладного випадку?..

Утім, облишмо літературні фантазії і придивімося пильніше до захопливих історій про поліцейського комісара, що відбуваються у 1902–1919 роках. Кожний аматор жанру знає мало не з пелюшок, що детективи в стилі ретро мають бути по-перше, по-друге і по-третє **«атмосферними»**. Що означає мільйон побутових дрібничок і легкий серпанок ностальгії. Богдан Коломійчук нас не розчаровує: його герої їздять у фіакрах та диліжансах, п'ють житню «балабанівку», їдять свіжі «кайзерки» і розплачуються кронами і крейцерами, стріляють із браунінгів і манліхерів. Готель «Жорж», «Віденська кав'ярня», Стрийський парк та Театр Скарбека – усе розставлено на своїх місцях. Кожна деталь прекрасно вписана в загальну історичну декорацію, але без ліричних надлишків. Обійшовся автор і без архітектурних арабесків, бо львівські вулиці та будинки для нього – не об'єкт жадібного естетичного споглядання, а чисто і конкретно – місця злочинів чи типові маршрути: *«Трамвай рушив з Академічної і через вулицю Фредра виїхав на Баторія, а звідти завернув на Личаківську», «Вістович, минувши вулицю Баторія, де на перехожих непривітно зиркав «кримінал», вийшов на Галицьку і рушив у бік монастиря бернардинів»*. Автор мовби обрав собі девізом **«менше описів – більше дії!»** – і в цьому прагненні його важко не підтримати. Сюжетні лінії в повістях прописані чітко, виразно, а епізоди нагадують розплановані ходи в цікавій шаховій партії.

Чим далі, тим сильніше стискається пружина інтриги. Хто вбив доньку соляного магната Алоїзу Вольфович і депутата Галицького сойму Бартоломея Раковського? Хто вкрав діамантову прикрасу Марії-Терезії? Що спільного в наглих смертях професора Вітольда Сабінського і повії Софії Вільчевської? Куди зник австрійський агент Леон Гофман? Богдан Коломійчук занурює нас у туманну атмосферу небезпеки і таємниць, що криються за важкими портьєрами кам'яниць, за дверима вілл і театрів, борделів і

закритих клубів – скільки скелетів у старовинних і запилених шафах! скільки несподіванок нас чекає! Комісар поліції дає прикурити російським шпигунам та доморощеним терористам, австрійській контррозвідці, вільнюській мафії і навіть… вампірам! Саме так, львівський автор не цурається містики. Андрій Кокотюха слушно відзначив у його творах елементи неоготики. Але в Богдана Коломійчука навіть нечисть поводиться дуже натурально й стримано на території детективу і грає за жанровими законами – так, мовби драугри і привиди ознайомлені під розписку з двадцятьма хрестоматійними правилами С. С. Ван-Дайна.

Головний герой детективів Адам Вістович практично нічим не нагадує Шерлока Голмса, пастора Брауна чи міс Марпл, окрім дедуктивного таланту. Комісар більше схожий на Сема Спейда у Дешіла Хеммета чи Ебергарда Мокка у Марека Краєвського, і його легше уявити в атмосфері *hard-boiled* або *noir*. Функціонарій поліції зловживає алкоголем, він завсідник борделів, брутальний і конфліктний, за рідкісними винятками перебуває в депресивному стані: на душі *«паскудно»*, погода – *«гівняна»*, а часи – *«срані»*. Адаму Вістовичу притаманна своєрідна похмура привабливість, і він, звісно, подобається читачеві гострим і бистрим розумом, інтуїцією, рішучістю, сміливістю і відданістю справі. На роботі його цінують як міцного професіонала, тому й доручають найскладніші справи, де потрібне нешаблонне мислення, спритність і вміння тримати язик за зубами. Коломійчук розповідає, що у Вістовича не було прототипа, він – збірний образ блискучого поліцейського.

Згідно із жанровими традиціями детективного серіалу, у комісара – стабільне коло знайомих, які переходять з історії в історію: директор львівської поліції Вільгельм Шехтель, нездогадливий ад'юнкт Анджей Самковський та єврейка Бейла, темноока коханка героя. Його оточення формують також власниця борделю мамка Цимес,

кримінальний кореспондент краківської газети Яцек Жила і керівник агентурного відділу австрійської контррозвідки Альфред Редль, реальна історична особа. На мій погляд, Коломійчуку вдається правдиво передати спосіб думання і почування людей того часу. У цьому йому допомагають і досвід історичного реконструктора, і театральний хист.

Фішка письменника – акцент на **мультикультурності** середовища. Хоча головне місце дії – Львів (він же Львув, він же Лемберг), усе ж прозаїк малює «фелікс Австрію» як цілісний організм – тому автор відправляє героїв у відрядження до Кракова, Відня, Будапешта і Данціга (довоєнного Гданська). Тому персонажі мають екзотичні для вуха сучасного українця імена: Франц Тепфер, Вінцент Гаусман, Аркадіуш Тофіль, доктор Хщижевський, Тадей Курка, Янка Циновська. Тому в їхньому мовленні непідробно звучать локальні словечка – *фацет, трафунок, траскати вар'ята*, а бува, й фрази ввічливості або лайки польською, німецькою, угорською, російською: *Dziękuję za kwiaty. Auf Wirdersehen! Jó estét! Твою мать!* На відміну від ретродетективів Владислава Івченка чи Андрія Кокотюхи, у творах Коломійчука майже не відчувається драматизму через соціально-політичний конфлікт між метрополією та колонією. Лише вряди-годи Вістовичу начальство докоряє русинським походженням, але тут-таки заплющує на це очі – йому *«начхати на його народовість»,* якщо він здатен викрити злочинців. Політика стоїть у повістях на тому ж щаблі, що й містика або еротика, – усе це пожива для авантюрного сюжету. Тому шпигуни і терористи для Вістовича зліплені з того ж тіста, що й вампіри або маніяки. Комісар – ас у кримінальному розшуку, і політичні ігрища йому тільки заважають. Хоча в переддень війни і на її початку Адаму доводиться враховувати й цей фактор.

У випадку з пригодами Вістовича складно говорити про чистоту детективного жанру: часом вони близькі до шпигунської історії, часом – до психологічного трилера або

готичної оповідки. Однак автор уміє з'єднати всі елементи так, що не видно швів, і читачеві залишається безвідривно стежити за сюжетним розвитком та насолоджуватися його оригінальними ризикованими поворотами й непередбачуваними фіналами. Детективні повісті Богдана Коломійчука затягують, і це в них найсуттєвіше.

Для шанувальників таланту львівського письменника є дві чудові новини. По-перше, автор пообіцяв невдовзі подарувати читачам ще одну історію про Адама Вістовича, де він вестиме слідство разом із самим доктором Зигмундом Фройдом. Друга новина така: у червні українські медіа повідомили, що на основі львівських ретродетективів компанія Film.ua улітку 2017 року зніматиме 8-серійну стрічку «Лемберг», і польські сценаристи Пшемислав Новаковський і Моніка Франчак уже працюють над сценарієм і навіть приїжджали до Львова, щоб побачити всі місця дії на власні очі. Що ж, літературний матеріал справді люксовий. Маю надію, що ідея втілиться в життя і серіал складе гідну конкуренцію «Гранчестеру» або «Гострим козиркам». Адже нам так потрібна своя, оригінальна популярна культура, з усіма нішами і сегментами.

Львів. Кава. Кров. Польові дослідження з галицького психоаналізу

Коломійчук Богдан. Візит доктора Фройда. – Харків: Фоліо, 2016. – 187 с. – (Ретророман).[24]

Обережно! Засніженими вулицями Відня і Львова розгулює небезпечний маніяк! Вампір, який живиться кров'ю невинних жертв, ґвалтує і ріже ножем жінок.

[24] *Філоненко С. О. Львів. Кава. Кров. Польові дослідження з галицького психоаналізу [рецензія на роман Богдана Коломійчука «Візит доктора Фройда»]. – 16.10.2016 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2016/10/16/193253.html.*

Городяни застигли в крижаному заціпенінні. Поліцейські розводять руками: нічого вдіяти не можемо… І тут на сцену у світлі прожекторів виходить Він – комісар Адам Вістович, герой, який єдиний може повернути закон і спокій габсбурзьким підданим.

Новий детективний роман Богдана Коломійчука стартує стрімко: моторошне нічне страхіття – звістка про звіряче вбивство – балансування на краю смерті – несподіваний рятунок – бійка і пожежа. І це – лише початок! Автор не дає нам жодного шансу відволіктися, і ми покірно й заворожено, мов змія за факіром, стежимо за всіма сюжетними поворотами й розвитком інтриги.

Історія про маніяка – популярний літературний та кінематографічний сюжет, що давно набув статусу окремої формули масової культури. Та й не тільки масової: картини хворої психіки розгортаються у відомих романах «з високої полиці», приміром, у «Парфумері» Патріка Зюскінда та «Колекціонері» Джона Фаулза. Однак письменників та сценаристів, які мають справу з жанровими творами: детективами, трилерами, горорами, – менше цікавлять філософські, психологічні чи релігійні аспекти вивихнутої свідомості. У гостросюжетників мета інша: налякати до смерті читача, за допомогою ланцюжка карколомних пригод занурити його в пітьму – аж до фінального катарсису. Українська популярна література останніх років небайдужа до маніяків: про полювання на серійника йдеться в романі «Tatoo. Читання по очах» В’ячеслава Васильченка, «Різник із Городоцької» Андрія Кокотюхи, а також в одній із попередніх повістей Богдана Коломійчука про справи львівського комісара – «Німфи болю». Абсолютно логічно, що де маніяк, там і мотив психіатрії, там і психлікарня, і лікар-психіатр як мінімум у ролі експерта.

Родзинкою ж «Візиту доктора Фройда» став **психоаналіз.** Звісно, не в його оригінальній формі, з усіма науковими конструкціями й нюансами, а приручений масовою культурою,

спрощений, адаптований, зведений до низки атрибутів: *кушетка – сигара – сновидіння – фройдистська помилка – едипів комплекс.* Зв'язку «психоаналіз – детектив» мовби благословив сам австрійський психіатр, коли у вступній лекції із психоаналізу порівняв роботу аналітика з працею криміналіста: обидва шукають свідоцтва, крихітні деталі, щоб сказати, хто винен. Хіба могли детективісти втриматися від цього ласого шматочка – вирахувати злочинця за допомогою модної та епатажної теорії, що зводить людську поведінку до сексуальних імпульсів та агресивних інстинктів? І вже у 1920-х роках у художній літературі з'явився практикуючий аналітик, який займався розслідуваннями злочинів. Точніше, займалася, бо це була жінка, Беатріс Бредлі, героїня 66 романів британської авторки Гледіс Мітчелл. З того часу кількість «психоаналітичних детективів» зростала в геометричній прогресії. Нерідко їхні автори зводили докупи в сюжетах дві харизматичні постаті – Шерлока Голмса і Зигмунда Фройда. З нещодавніх зразків цієї формули – «Інтерпретація вбивства» американця Джеда Рубенфельда (2006) та «Манхеттен за Фройдом» француза Люка Боссі (2009). Обидва романи прикметні тим, що на їхніх сторінках діє сам засновник психоаналізу, який допомагає слідчим знайти злочинця.

Словом, Богдан Коломійчук скористався з обох апробованих секретів популярності, створивши історію про маніяка і доповнивши її психоаналітичними екзерсисами та магнетичною фігурою Зигмунда Фройда. І помножив ці мотиви на незгасний інтерес сучасних українців до життя-буття у «фелікс Австрії», що нині породжує один ретророман за іншим. Літературну страву, яка вийшла в результаті, можна тільки схвалити: вона не прісна, добре посолена і приперчена, поживна і «легка» в хорошому смислі слова. «Візит» збалансований композиційно і читається на одному подихові.

Додатковий бонус – ми знову, як і належить у романах з одної серії, побачимо давніх знайомих: Адама Вістовича,

ад'юнкта Самковського, директора лемберзької поліції Вільгельма Шехтеля, чарівну і пристрасну єврейку Бейлу і доктора Аркадіуша Тофіля, убивцю «німф болю». До останнього за порадою приходить комісар – хто, як не він, краще знає збочену логіку? Цю прозору відсилку до «Мовчання ягнят» Томаса Гарріса (Кларісса Стерлінг і Ганнібал Лектор) проаналізував у своєму огляді Андрій Кокотюха.

Ну, а як же Зигмунд Фройд? Йому відведена роль консультанта, кажучи по-сучасному – ***профайлера***, який складає психологічний портрет маніяка на прохання Вістовича. Дуже доречно психіатр прибуває на кілька днів до Львова, щоб прочитати курс лекцій в університеті та навідатися до Бродів, звідки родом його мати, – тут автор використав реальний факт біографії вченого. Спочатку Богдан Коломійчук примушує батька психоаналізу вимовити належні банальності: *«Сни – це лишень свідчення наших нездійсненних бажань»* або *«Іноді… сигара означає лише мою шкідливу звичку курити, і тоді це лише сигара».* А згодом дає йому можливість втрутитися в розслідування й докласти свій досвід до вирахування хитрого і жорстокого вбивці зі списку підозрюваних. У львівській кнайпі, за кавою та штрудлем, Фройд знайде практичне застосування своїй оригінальній теорії про Ерос і Танатос.

Певна метаморфоза відбувається в романі з Адамом Вістовичем. У перших епізодах він переховується в Данцігу від минулих «*неприємностей»* з владою і спершу, мов Кирило Кожум'яка в казці, відмовляється допомагати зі слідством навіть шеф-інспектору поліції Відня Ріхарду Штальману, доньку якого по-звірячому вбив маніяк. Тоді поліція та контррозвідка знаходять вагомі *аргументи* і фактично ставлять комісару ультиматум. Змушений взятися за ризиковану справу і будучи поліцейським, Вістович практично ніколи не діє в рамках закону і його методами. У романі, як і в попередніх повістях Коломійчука, комісар балансує між ролями правоохоронця, «private eye» та

«amateur sleuth». Це типово для сучасних детективних трендів і дає більшу свободу герою, аж до звернення по допомогу до світу криміналу. Водночас це накреслює конфлікт між важкою бюрократичною машиною та розумним, талановитим і незалежним сищиком, якому легше бути поза системою, ніж її гвинтиком.

Увагу в романі привернули ще два характерні моменти. Насамперед – це **театральність**. Давно мене мучило питання: чому, пишучи «львівські» детективи, наші автори страчують таку розкішну можливість – показати залаштунковий світ тогочасних театрів? Одна тільки будівля Львівської опери може стати прекрасним місцем злочину. Окремі театральні штрихи Богдан Коломійчук накреслював у попередніх повістях: колишня дружина Вістовича Анна – акторка, яка мріє про славу, у «В'язниці душ» депутата вбивають у філармонії під час концерту, хоч цей мотив не розвинувся на повну силу. І от нарешті у «Візиті доктора Фройда» він засяяв новими гранями – автор веде нас на зустріч з маніяком до підземелля під львівським храмом Мельпомени, де тече чорна, мов смола, річка – очевидно, алюзія на сходження героя до світу мертвих, світу підсвідомості, сповненої низьких пристрастей. А далі детективіст занурює читача в стихію лицедійства, перевдягання, маскування, диявольського обману та гри зі смертю. І серед вороху костюмів, тьмяних декорацій і в непевному світлі театральних вогнів ми знайдемо разом з Вістовичем сліди вбивці…

Другий момент – **антична міфологія**. Як без неї, коли йдеться про психоаналітичні конструкції Фройда? Одним із ключів, що допоможуть комісару вистежити маніяка, стане міф про Данаю і золотий дощ, а також трагедія Софокла. На жаль, цей ключ має лише епізодичне значення, вбивства в романі не мають «античного» мотиву, як-от у «Пасажирі» Жана-Крістофа Гранже. Так само фрагментарним лишився і «шаховий» ключ до злочину, хіба натякаючи на

«безкомпромісну дуель» добра і зла, білого і чорного, як зазначено в анотації.

У новому творі Богдану Коломійчуку вдалося перебороти «пунктирність» зображення ретросвіту, чим йому дорікали критики. У «Візиті» віденський, данцізький та львівський сетінги абсолютно природні, рельєфні і ніде не заступають дію. Казкова декорація засніженого міста контрастує із жорстокістю вбивств і тваринним страхом обивателя. Художня мова нашого автора і раніше відзначалася експресією та чуттєвістю. Коломійчуку єдиному, мабуть, серед українських детективістів добре вдаються сексуальні та еротичні епізоди. А в романі з психоаналітичним мотивом це просто обов'язково: *«перина …манила до себе, наче розкішна жінка в пеньюарі», «свідомість залишила його, мов ображена коханка», «Вістович з приємністю торкнувся її випнутих уперед грудей спершу обережними ласками, а відтак дозволив собі трохи більше пристрасті, а далі й шаленства»*…

На карб письменникові можна поставити хіба недостатній градус жаху, який викликає роман. Напевно, він був закроєний як трилер, однак відчуття суцільного кошмару втримати вдається не завжди – інколи його переборює спокійна «вікторіанська» інтонація, іноді – легкість стилю. Ще одне розчарування – фінал. Очікуєш напружену битву інтелектів, змагання збоченої, але геніальної психіки і залізної логіки детектива, а натомість – oops! – отримуєш фехтувальний двобій… Так, це дуже по-кіношному, це авантюрно, видовищно, але занадто просто для такого закрученого-заплутаного сюжету.

Попри сказане, «Візит доктора Фройда» – твір оригінальний і яскравий. Безумовно, це серйозний здобуток Богдана Коломійчука на ниві детективного жанру і свідчення того, наскільки професійнішим став автор з часів «Людвисару». Повірте: роман читається запоєм, невідривно, і зрозуміло, що він є чудовим матеріалом для подальшої

екранізації, яку так чекають прихильники таланту львівського прозаїка.

А хто ж був маніяк, як саме вдалося вирахувати його і що сказав із цього приводу доктор Фройд? Про все це ви дізнаєтеся, коли перегорнете останню сторінку…

Детектив зі смаком лимонаду

Роздобудько Ірен. Подвійна гра в чотири руки. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 224 с. [25]

Якщо ви взяли з полиці книжку Ірен Роздобудько, то приготуйтеся милуватися сяйвом діамантового персня й мигдалевими очима східної красуні; слухати декламації макабричної поетеси про злу красу, зраду і смерть; смакувати ананаси та шампанське; вдихати пахощі жасмину й модних парфумів «Стріла Амура». А також будьте готові до того, що просто на ваших очах комусь із персонажів зроблять смертельну ін'єкцію. Бо перед вами – детектив, хоч і весь у гламурних блискітках. Навіть місце злочину тут декоровано зі смаком: шоколад, квіти, два бокали, фривольне фото і вбитий офіцер, що лежить головою на клавішах роялю.

Який же мотив – ревнощі? помста? шантаж? Хто і чому вбив закоханого чоловіка? Що зникло з його сейфу? Про все це ви дізнаєтеся зі сторінок роману. Як зазначено на обкладинці, «Ірен Роздобудько запрошує у смертельно небезпечний круїз». Сенсації, пристрасті, авантюри – ось що чекає на читача.

---

[25] *Філоненко С. О. Детектив зі смаком лимонаду [рецензія на роман Ірен Роздобудько «Подвійна гра в чотири руки»]. – 10.07.2015 // Буквоїд [Електронний документ]. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/07/10/072939.html.*

Важко помилитися щодо детективної формули – це ретро, якому віддають данину сучасні українські белетристи – від Богдана Коломійчука, Владислава Івченка до Андрія Кокотюхи. Світанок нового віку вабить авторів як перехідна доба, де стабільність імперського укладу забарвлена передчуттям близьких історичних катастроф. Звідси – спектр політичних, соціальних, національних, релігійних, гендерних колізій, що оживають під пером вітчизняних прозаїків, які пишуть про сищиків і злочинців. Плюс численні технічні новинки – автівки, телефони, аероплани. Плюс невротична атмосфера декадансу. Додайте відкриття в розшуковій справі: бартильйонаж, дактилоскопію, слідчі експерименти – і ви зрозумієте, чому цей період такий милий серцю письменників і які ресурси для конструювання кримінальних історій він містить. Імовірно, спрацьовує ще один мотив – конкуренція з успішним «фандоринським» проектом Бориса Акуніна і прагнення створити альтернативну, українську версію імперського минулого.

Із-поміж згаданих шановних белетристів Ірен Роздобудько найбільш «несерйозна»: її детектив куди ближчий до водевілю, ніж до політінформації. Так, справді, у «Подвійній грі» є мотив військово-промислового шпигунства – герої шукають викрадені креслення, що мають стратегічне значення для авіації і флоту. Є ритуальні натяки на тривожну передвоєнну атмосферу і навіть інсайти головної героїні про перетворення імперських підданих на гарматне м’ясо заради геополітичних амбіцій. І все ж таки роман сповнений грації, у ньому серйозні проблеми вирішені в дусі авантюри і мелодрами. Епохальні історичні лінії та вузли практично не цікавлять письменницю, її історизм – суто орнаментальний. Початок XX століття в романі передусім – мальовничий фон, на якому розгортаються кумедні і страшні події, що сплелися в детективному пазлі.

Ірен Роздобудько по самі вуха занурює читача в гламурне життя зразка 1911 року. Відчуття таке, що читаєш світську хроніку з фото селебрітіз – Віри Холодної, Федора Шаляпіна, Мері Пікфорд та Рудольфа Валентино. На знімках білосніжний пароплав «Цариця Дніпра» вирушає з Києва до Одеси. У п'ятиденний круїз зібралася заможна публіка – посли, міністри, промисловці, купці, богема. Тло насичене і навіть по-бароковому перенасичене різномасним людом. У строкатій масовці промайнуть перед нами капітан і матроси, військовий оркестр і циганський хор, цирульник, фокусник і гросмейстер, шансоньє і літератор, черниці, служниці, приживалки і квіткарки, газетярі й кіношники. Між них затесалися навіть біла левретка Тобі і говіркий папужка Семен.

На палубі – справжня *dolce vita:* вершки суспільства марнують час у безконечних розвагах: танці й ігри, фокуси і сінема. Авторці добре вдалася легковажна салонна атмосфера: «Пані та панянки – усі в модному вбранні, пахтять, мов квітник, очима стріляють, знайомих і незнайомих панів вистрілюють, а ті так і падають, до ручок припадають, мов підкошені», «Чоловіче товариство мов бджоли: то до однієї квітки кинуться, подзижчать, крильцями помахають, пилок солодкий потрусять – і до іншої летять, цокаючи підборами модних штиблет».

«Подвійна гра в чотири руки» загалом схожа на продуману лялькову виставу. Авторка з насолодою смикає за ниточки слухняних персонажів-маріонеток, типових для водевілю. Тут і розгніваний червонопикий генерал, і його схильна до фанаберій донька, і невдаха-залицяльник, і ревнива дружина, і германський красень-спокусник, і таємнича незнайомка. Кожну ляльку романістка вдягла відповідно до епохи і статусу – в чорний макінтош, муарову сукню, шовкове кімоно, фільдеперсові панчохи. Кожній придумала модну куафюру – «сахарет» або а-ля Пізанська башта. Кожній вручила належний аксесуар – монокль,

китайський пензлик або пахітоску. Не обійшлося й без пудри та брильянтину.

Іграшкові кімнатки на сцені письменниця дбайливо вмеблювала усілякими банкетками і козетками, встелила перськими килимами, прикрасила позолоченими канделябрами А для більшої правдоподібності намалювала елегантні декорації-пейзажі, мовби у стилі *art nouveau*: «… Ранок видався рожевим. Підсвічені лимонним золотом хмари висіли в повітрі, мов спущені на ниточках. На синіх хвилях гойдалися чорні, мов ієрогліфи, чайки». Картинно, правда?

Стиль ретро в романі Ірен Роздобудько – це також імітація сталої літературної форми, а саме британського «закритого» детективу (англ. «closed circle mystery»), на кшталт «Десяти негренят» Агати Крісті. Злочин у замкненому просторі, відділеному від решти світу (потяг, корабель, острів, засипаний снігом котедж), обмежене коло підозрюваних, скелети в шафах, напружений інтелектуальний поєдинок сищика і вбивці – усе це становить каркас жанру. Ущільнений час і простір дають змогу максимально стиснути пружину дії. Щоправда, Ірен Роздобудько не тримається традиції Золотого віку аж так суворо. Класичний сюжет розбавили динамічні сцени «екшен» в дусі шпигунського бойовика і трилера – пастки й перегони, стрибки, кульбіти і бійки.

Андрій Кокотюха в огляді роману в проекті «Кримінальне чтиво» слушно зазначив: Ірен Розлобудько чи не першою в українській белетристиці освоїла нове місце злочину – *корабель*, що відсилає до традиції Чарльза Персі Сноу, Найо Марш, Моріса Леблана, Бориса Акуніна та інших. Корабель у детективі можна потрактувати не тільки як символ мандрівки і пошуку-квесту, але і як місце перебування між життям і смертю. На мій погляд, найближчою паралеллю до «Подвійної гри» є акунінський «Левіафан», названий самим автором «герметичним детективом». Ці два твори подібні

історичним матеріалом, строкатим соціальним та етнічним складом персонажів, розслідуванням серії злочинів за допомогою тодішніх новинок криміналістики, типом убивці, а також екзотичними арабесками – незвичним способом убивства й алюзіями на східну культуру (японську та китайську). Утім, там, де Акунін серйозний і сумний, Ірен Роздобудько іронічна і пустотлива.

Здається, українські белетристи негласно змагаються, хто вигадає оригінальніший тандем героїв, для чого використовують усілякі пікантні подробиці: риси вдачі, етнічність, гендерну інверсію – Краснодар Горностаєв і Понамка Хаос, Іван Карпович і граф Маєвський у творах Владислава Івченка, імігрант-адвокат Клим Кошовий і єврей-стоматолог Шацький у львівському циклі Андрія Кокотюхи. У «Подвійній грі» також виведена кумедна пара сищиків – генеральська дочка Муся Гурчик і розжалуваний в околоточні наглядачі Олексій Крапка.

Ірен Роздобудько ангажувала в приватні детективи панянку, яка вперто не хоче заміж, а прагне встромляти носа в усілякі небезпечні загадки. Муся хоче подвигів! Юна блакитноока білявка Марія Матвіївна – прихильниця новітніх кримінальних методів, шанувальниця сера Гершеля і мсьє Бартильйона, любителька модних детективів доктора Шерла. Полювати за військовими кресленнями вона вирушає, до зубів озброєна графітом, лупою і скальпелем, пробірками і ретортами – тягне за собою цілу валізку з «набором юного сищика». Наукові захоплення контрастують з її півдитячою наївністю, максималізмом, відкритістю та емоційністю, яка під фінал перетворює дівулю із нишпорки в жертву.

32-річний Олексій Богданович – чоловік *з минулим*, де і сімейна трагедія («попіл у серці», алюзія на історію Ераста Фандорина, який замолоду втратив кохану), і безуспішні спроби викрити шпигунів і корупціонерів при посадах. Розумний, спритний і кмітливий «супергерой» гарно пасує до Мусиного нестерпного характеру. Заплутані стосунки

між обома сищиками, «клетопманкою» і «мартоплясом», додають перчинки в сюжетну лінію, що плавно описує криву від сварки до поцілунку. Ланцюжок злочинів переривають водевільні сценки в дусі «лямур-тужур»: чужі чоловік і жінка раптом в одній каюті, силуваний поцілунок, удавані ревнощі, наступання на ногу в танці, демонстративний обмін лайками, раптова дуель суперників за серце дами. Щоправда, часом авторка, захопившись гіперболізацією, втрачає почуття міри (сцена, коли Муся вириває зуб Олексію).

До класичного водевілю відсилає і синтез слова, музики, танцю, пантоміми: герої вальсують, декламують поезію, грають на фортепіано, співають романси. Жартівливі ситуації відтіняють сцени вбивств і знаходження трупів, замахів на життя героїв, а також відповідають характерам сищиків: вередливої, свавільної Мусі та акторчука Крапки. Сама тональність оповіді – грайлива, оптимістична – підказує, що детективний сюжет вирішено почасти в комічному дусі – авжеж, водевіль, як і мелодрама, розбуркує читацьку емоційність. Легкий гумор є фірмовим знаком саме жіночих детективів – він допомагає авторкам абстрагуватися від крові і трупів, жорстокої матерії насильства.

Погоджуся з Валентином Марченком, автором передмови до роману, й оглядачем Андрієм Кокотюхою, які в один голос назвали «Подвійну гру» *кінороманом*. Створення документальної «фільми» – один із наскрізних мотивів твору: присутні на пароплаві двоє кіношників знімають публіку для реклами круїзів і для розваги відпочивальників. Звісно, ті виявляють посилену цікавість до кінокамери: «Усім хотілося говорити про «сінема». По тексту рясно розсипані згадки про зірок сінематографа, тодішні стрічки, є численні алюзії на майбутні фільми («Титанік», «Броненосець «Потьомкін»), на популярні фрази з кіно.

Крім цього, кінокамера у романі – це *точка зору*, що вихоплює з плину подій найяскравіші моменти і найдраматичніші мізансцени, перетворюючи карабель на

«чарівний акваріум». Авторка навмисно підкреслює взаємне розташування персонажів, мовби на знімальному майданчику. Граматично уповільнену дію передають теперішній час та інверсія: «А потім зграйкою *прямують* панянки до роялю. …Фокусник-мім салоном *сновигає:* з рукавів букетики *дістає,* дрібні дива *демонструє.* …Офіціанти напої *носять…* Капітан із золотими ґудзиками на мундирі, в білому кашкеті, на сходах *майорить,* мов прапор. Посеред зали *заводить* танок парочка… Юна особа на всі боки головою *крутить*, пан – *позіхає…*» (курсив мій. – С. Ф.).

Кінопоетика тексту – це й домінанта зорових образів, що помітив Валентин Марченко: «Саме в цій книзі надається перевага візуалізації дії, а не метафорі». Я би уточнила: улюблений троп в Ірен Роздобудько – яскраве, пластичне порівняння: «пароплав …схожий на новорічну ялинку – весь у гірляндах вогнів», «нині вона в червоній (сукні), схожа на тривожну троянду», «пані Зінаїда похитується, немов заворожена змія в кошику індійського факіра», «очі вирячив, немов абориген, що вперше вітрильник на горизонті свого безлюдного острова побачив».

Утім, роман не обійшовся й без недоліків. Подеколи дратує надмірне цитування літературних і кіноджерел – навіщо в детективі така щільна інтертекстуальність, якщо жанр не розрахований на знавців-філологів чи синефілів? Навіть бажанням поглузувати зі штампів цього не виправдати. На мою думку, чужорідними виглядають епізод-ідилія з генеральською сестрою Параскевою Іванівною (згадки про Глобине та байстрючат гетьмана Апостола), а також історія автора старовинного романсу Гербурта Яна Щасного – їй місце в іншому, історико-біографічному жанрі. Помітна прикра неточність у деталі, важливій для детективного сюжету: доказом слугує «родимка нижче лівої ключиці» у злочинця (с.154), але його сфотографовано тільки зі спини (?). Дещо вимушений і штучний фінал детективу, де батько-

генерал з’являється, мов «бог із машини», щоб порятувати пару сищиків і покарати винних.

«Подвійна гра» для мене має свіжий і приємний смак лимонаду. Це твір, мовби зумисно написаний для читання влітку, щоб відпочити й розважитися, потішити себе доброю книжкою. Живі і впізнавані типажі, захоплива, але не занадто складна історія, дозована порція стилю ретро, гарна соковита мова зробили роман цікавим і читабельним. Ірен Роздобудько не є новачком у детективній прозі – вона вміє закрутити інтригу та зазирнути в душу героям, тонко змішати ліричну, драматичну й гумористичну барви на палітрі. На мою думку, роман – не лише «завтрашній фільм», за бажання авторки й видавництва він може стати початком циклу про пригоди Мусі Гурчик та Олексія Крапки. Тут є простір і для сіквелів, і для пріквелів. Що там у наступній серії?

Наукове видання

Софія Філоненко

МІСІЯ ЗДІЙСНЕННА: ПОПУЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА У ДЗЕРКАЛІ КРИТИКИ

Літературно-критичні статті

Підписано до друку 17.12.2017.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 8,4.
Наклад 100 прим. Зам. №

Видавець
ТОВ “Видавничий будинок
Мелітопольської міської друкарні”
72312, м. Мелітополь, вул. М. Грушевського, 5
тел. 096-17-08-274

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виробників
і розповсюджувачів видавничої продукції
від 26.09.2003 р., серія ДК №1509

Надруковано ПП Скребейко П.В.